

GİRİŞ.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinde sonra uluslararası konjonktürün değişmesi, diğer bir ifadeyle çift kutuplu yapıya dayalı Soğuk Savaş dengesinin ortadan kalkması, doğu-batı istikametindeki Rimland kuşağının kuzey-güney geçiş ve bağlantı yolları üzerinde yayılan geniş jeopolitik ve jeoekonomik boşluk alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Tarihi süreç içerisinde bu bölge bir çok güçlü imparatorlukların kurulduğu bir bölge olarak tanınmaktadır. Bu bölge her zaman diğer güçlü devletlerin iştahını kabartmıştır. Bu ekonomik ve jeostratejik özelliklerinden kaynaklanan durum bölge halklarının kültürel ve toplumsal hayatına da yansımıştır.

Sovyetler birliğinin dağılmasından sonraki süreç, yapay bir oluşumla kurulan Orta Asya devletleri(Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) dünya ülkeleri tarafından fark edilerek/tanınarak ikili ilişkiler çerçevesinde ilişkilerini sürdürmeye başlamışlardır. Jeopolitiğin yeniden gündeme gelmesi, dünya güçleri dış politikalarını Orta Asya'ya hakim olabilme niyetiyle, diğer bir ifadeyle Avrasya üzerinde küresel öncelik mücadelesinin sürdürüleceği, satranç oyunu oyununu andıran stratejik bir oyun oynanmaya başlamıştır. Bu oyunun temel aktörleri olarak, bölgede ABD hegemonyası karşılığı üzerine hareket eden Çin, Rusya, Hindistan ve diğer takip iki ülke İran ve Pakistan ön plana çıkmaktadır. Bölge ilk başlarda bir tehdit bölgesi olarak algılanmıştır. Bunun sebebi de bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik açıdan önemli bir bölge olmasından kaynaklanmıştır.

Bölge doğal kaynakları açısından, en önemlisi hidrokarbon enerjisi açısından zengin bir bölgedir ve dünya devletleri bu bölge ile yakından ilgilenerek, enerji ihtiyaçlarını giderebilme niyetindedir. Dünya güç merkezleri ise bölgeye hakim olma niyetindedirler. Heartland olarak tanımlanan bu bölge, dünyaya hakim olmanın esas noktalarından birisidir. Z. Brzezinski bölgeyi "Avrasya Balkanları" olarak nitelendirmiştir. "Avrasya Balkanları" terimi ile ifade edilmek istenen, bölgedeki enerji kaynaklarına tek başına sahip olmak isteyen güç ve güce karşı olanların bölgedeki etnik ve dini sorunları gündeme getirerek, bölgeyi bir cadı kazanı haline getirme olasılıklarının olduğudur. Z. Brezezinski,

ABD'nin güvenlik ve ekonomik çıkarları için dünyaya egemen olması gerektiğini, dünya egemenliğinin ise Avrasya egemenliği ile sağlanabileceğini yazmıştır.

Bölgeye haki olabilme emelleri çerçevesinde 11 Eylül olayları yüze çıkmıştır. Afganistan operasyonu öncesinde bölgede hakim ve etkili güç olma özelliğini taşıyan Rusya Federasyonu, 11Eylül'den sonra bölgede “tek etkin güç olma” konumunu kaybetmeye başlamıştır. Nitekim, “uluslararası terörizm ve savaş” Orta Asya Cumhuriyetlerine başta ABD olmak üzere Batı ile daha önce kurulamayan seviyede ilişkiler kurmaya fırsat vermiştir. Jeopolitik ve jeoekonomik değeri son derece yüksek olan bölgede, etkin olma fırsatı yakalayan bölgesel güçler için bu yeni bir yarış başlangıcı anlamını taşımaktadır.

Bu çalışmamızda genel olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Orta Asya devlerinin (Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ekonomik ve siyasi yapılarını incelerken, bu devletlerin uluslararası arenadaki yerlerini ve birbirleri ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerine yer verilmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde jeopolitik ve jeoekonomik kavramları üzerine, bu teorileri açıklayıcı çalışmaları ile jeopolitiğin yaratıcıları olan Mahan, Spykman, Mackinder, Houshofer ve Ratzel'in görüşlerinden yol alarak, günümüz dünya düzeninde bu teorilerin önemini ve hangi amaçlarda yüze çıktığını açıklayan günümüz bilim adamlarının jeopolitik hakkındaki düşüncelerine yer vermekteyiz. Bu bağlamda Orta Asya'nın jeopolitik ve jeoekonomik yapılarını inceleyerek uluslararası arenadaki yerlerini tespit etmekteyiz.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Orta Asya Devletleri'ni kısaca tanıttıktan sonra, o devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan kısaca inceleyerek, birbirleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerini incelemekteyiz. Dünya arenasına kendine has jeopolitik konumuyla çıkmaya çalışan bu devletlerin kaderlerini büyük güçler kendi aralarında satranç tahtasını andıran bir oyun ve rekabet çerçevesinde çizmektedirler. Çalışmamızda bu büyük güçlerin kendileri aralarındaki rekabete, yaptıkları stratejilere yer vermekteyiz. Ve son olarak bu bölümde Orta Asya bölgesinde zengin hidrokarbon yatakları ile dünya güçlerinin dikkatini üstüne çeken ve kıyıdaş devletlerinin jeopolitik önemini daha da vurgulayan Hazar

Denizi'nin önemini ve bu bağlamda Hazar'ın zengin doğal kaynaklarını işleme ve dünya pazarlarına çıkarmanın zorluklarını ve Hazarın statü sorununu ele almaktayız.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Sovyetler Birliği sonrası ABD'nin küresel egemenlik politikasının Orta Asya macerası ve bölge güçlerinin bölgedeki etkinliklerinin analizi yapılmıştır.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise, Orta Asya devletlerinden Türkmenistan devletini geniş anlamda inceleyerek, onun siyasi ve ekonomik gelişmesiyle birlikte, dünya üzerindeki rolüne geniş olarak analizsel incelemesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİK VE JEOEKONOMİK KAVRAMLARIN TEORİK

AÇIKLAMASI

I. JEOPOLİTİK TEORİLER:

“Uluslararası politika çözümlerinde coğrafyanın kullanılması yeni bir olgu değildir, fakat son zamanlara kadar özellikle XX. Yüzyılda gerek teknolojiye (askeri, silah, ulaşım ve iletişim teknolojisinde) meydana gelen baş döndürücü gelişmelerin gerekse uluslararası politikada yaşanan değişimlerin etkisiyle bu alanda yürütülen araştırmalarda coğrafya geri planda kalmış ve yeterince vurgulanmamıştır. Ancak, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen süreç, Avrasya adı verilen coğrafyanın dünya tarafından fark edilmesini sağlayınca “jeopolitik” kavramı Rus ve Amerikan karar vericilerinin dış politikadaki davranışlarına yön vermeye ve tekrar XIX. Yüzyıldaki çekiciliğine kavuşmaya başlamıştır.”¹

Jeopolitikle ilgili bazı önemli açıklamalar, jeopolitiğin açığa kavuşmasında yardımcı olacaktır. Bu yüzden bazı araştırmacı bilim adamların jeopolitikle ilgili açıklamalarına yer vereceğiz. Jeopolitiğin, devletin durumunu tanımlamasındaki rolünü Tayyar Arı şöyle açıklamaktadır:

“Nitekim insan-çevre ilişkisini araştıran pek çok yazar, çevresel faktörlerin siyasal davranışlar üzerindeki belirleyici ve koşullandırıcı etkisi üzerinde durmuşlardır. Çevre sadece insan davranışlarını sınırlamakla kalmayıp ona birtakım olanaklarda sunmaktadır. Burada, özellikle iklimsel ve coğrafik faktörler ayrı bir öneme sahiptir. Bu konu üzerinde duran bilim adamları devletlerin farklı iklim ve coğrafyalara sahip olmalarının onların potansiyel güçlerini etkilediğini belirlemektedir. Ayrıca bu değişkenler bazen birbirlerini de etkileyebilmektedir. Örneğin bir devletin geniş bir coğrafyaya sahip olması, zengin doğal kaynaklara sahip olmasını etkileyebileceği gibi, iklimsel faktörler de bir ülkenin sahip olduğu kaynakların kullanımını etkileyebilmektedir. Doğal olarak bu değişkenlerde söz konusu olan herhangi bir değişiklik, ülkenin siyasal yapısında ve dış politikadaki etkinliğinde kendini göstermektedir.”²

---

¹ Tayyar ARI, **ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ:Çatışma, Hegomonlya,İşbirliği**, Alfa Yay. Dağ.(3 BASKI) İstanbul 2004 s.214-220

² Arı, a.g.e., s. 171

“Dış politika ile ilgili olarak bir devletin durumunun tanımlanmasında göz önünde bulundurulmuş en önemli öğelerin biri, ülkenin coğrafik konumu yada jeopolitik yapısı olduğuna kuşku yoktur. Gerçekten, coğrafya, devletin dış davranışını etkileyen değişmez ve sürekli öğelerin başında gelmektedir. Modern teknoloji, coğrafik özelliklerin siyasal ve ekonomik önemini bir ölçüde değiştirmekle birlikte, jeopolitik nedenlerin dış politikaya getirdiği sınırlamalar büyük ölçüde var olmaya devam etmektedir.”³

“Jeopolitiği, “coğrafyanın politikaya yönelmesi” şeklindeki kelime anlamını ve günümüze kadar geçirdiği gelişmeyi, bu gelişmeler sonucu benimsenen unsurlarını ve sınırlarını dikkate alarak şöyle açıklayabiliriz: Dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri ile inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapar. Jeopolitik, dış politikanın belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslar arası toplumun veya bölgenin gücünün değerlendirmesini yapan, etkisi altında kalan o günkü dünya güç merkezini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir.”⁴

Jeopolitik, bugünkü ve gelecekteki politik güç ve politik hedef ilişkisini coğrafi gücü esas alarak inceler, hedefleri ve hedeflere ulaşma şartlarını ve aşamalarını belirler. Örneğin: Zamanında İngiltere de şöyle bir deyim vardı, “Güneş İngiltere’de doğar ve İngiltere’de batar” bunun açıklaması ise şudur: İngiltere’nin zaman içerisinde dünya adasına hakim olma hedefi vardı ve İngiltere bu hedefe ulaşmak için birçok hareketlerde bulunmuştur.⁵

Jeopolitik, coğrafyanın bütün türleri ve verileri ile aktifleşmesidir, aktif olarak değerlendirilmesidir, diyebiliriz. Biz biliyoruz ki “coğrafi öğeler, dış politikanın üzerinde ve içerisinde cereyan ettiği genel ortamın en sürekli, en istikrarlı faktörlerinin başında gelmektedir.”⁶

Dünya politikasını oluşturan birçok etkinin yanında, yer altı ve yerüstü değerleri ve konum ile coğrafya, en önemli yeri işgal eder. Jeopolitik bütün coğrafi faktörlerin politikaya verdiği yönü araştıran bir bilimdir. Politikanın ilk dayanağı olan güç, hedefi

³ Mehmet GÖNLÜBOL, **Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 95-96

⁴ Suat İLHAN, **Jeopolitik Duyarlılık**, s.15

⁵ Georgi RAYKİN, **Jeopolitika Mira**, Mir yayınevi, Moskova 1990, s. 4

⁶ Faruk SÖNMEZOĞLU, **Uluslararası politika ve dış po litika analizi**, Filiz kitabevi, İstanbul 1989, s. 397.

coğrafi açıdan inceler, konusunda bilimsel yaklaşım sağlar. Bu sebeple, ülke sorunları ile ilgili bütün büyük kararların geniş kapsamlı bir jeopolitik değerlendirmeye dayandırılması gerekir.⁷

Dünya hakimiyeti veya dünya hakimiyeti amacına yönelenlere karşı tedbir söz konusu olduğu zaman jeopolitik bütün teorileri ve bütün unsurları ile devreye girer. Gerçekte bu günün global politikası da, global stratejisi de dünya hakimiyeti peşinde olan ve buna karşı koymaya çalışan güçler arasındaki ilişkilere göre şekillenmiştir.⁸

Jeopolitik teori, diğer teorilerle örneğin Realizm, Siyasal coğrafya, Determinist, Emperyalizm teorilerle benzerliği söz konusudur. Jeopolitiğin bunlardan ayrılan ince özelliğinin fark edilmesi çok önemlidir. Bu bağlamda jeopolitiğin diğer teorilerle benzer özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Zaman zaman birbiri yerine kullanılan jeopolitik ve siyasal coğrafya kavramlarından jeopolitik, Rudolf Kjellen tanımlarken bunun için coğrafi oluşum veya mekan içinde devletin bilimsel olarak tetkik edilmesi ifadesini kullanmaktadır. Bu bağlamda jeopolitik, devletin varlığının doğa kanunları ve insanların davranışları açısından araştırılması ve değerlendirilmesidir. Haushofer'e göre ise jeopolitik, coğrafi bölgenin ve tarihsel gelişimlerin etkisi altında değişen politikanın devletin üzerinde yaşadığı toprak parçası ile ilişkisinin araştırılmasıdır. Bir başka yerde ise Haushofer, jeopolitiği yeryüzündeki ilişkilerin siyasi gelişmelerle olan bağlantısının araştırılmasının bilimi olarak tanımlamaktadır.⁹

Bu çerçevede siyasal coğrafyacılar devletin dış politikasını açıklarken, coğrafyanın yanı sıra toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal nedenlere yer verirken, jeopolitikçiler coğrafyanın başlı başına bir öge olarak dış politikayı belirlediği varsayımından hareket etmektedirler. Dolayısıyla, Mackinder'den Spykman'a uzanan çizgide coğrafyanın dış politikayı belirlediği kabul edilmektedir. Jeopolitikçilerin coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmasına karşılık, siyasal coğrafyacılar coğrafya faktörünü diğer unsurlarla birlikte dikkate almaktadırlar. Ancak bunlar arasında kesin bir ayırım çizgisi koymak pek olanaklı değildir. Çünkü, siyasal coğrafya kavramını kullanan

---

⁷ Raykin, a.g.e., s. 7.

⁸ İlhan, a.g.e.,s. 18.

⁹ Arı, a.g.e.,s.171

bazı bilim adamları deterministik bir yaklaşımı tercih ederken, bazı jeopolitikçiler farklı unsurları birlikte dikkate alma çabası içerisindedirler.¹⁰

Jeopolitiğin realizmle benzer taraflarına bakacak olursak, realizm ile jeopolitik teoriler arasındaki benzerlik, her iki teori de güç unsurunu temel almaktadır. Bu anlamda jeopolitiğe realist anlayışın egemen olduğu söylenebilir. Her ikisinde de ulusal gücün devletleri yayılcı ve emperyalist politikalarının bir aracı olması, bir diğer önemli benzerliktir. Savaş realizm gibi jeopolitiğin de bir uzantısı, bazen bir aracı bazen de doğal sonucudur. Diğer bir deyişle, jeopolitik teorilere göre de uluslararası ilişkiler bir mücadele sürecidir. Jeopolitik teoriler de realist teoriler gibi devlet merkezli paradigmayı benimseyen teoriler grubuna girmekte ve bu çerçevede devlet, uluslararası ilişkilerin temel ve tek aktörü olarak görülmektedir. Bunun sonucu olarak her iki teoride de devlet önemli bir analiz birimidir.¹¹

Yukarıda da bahsedildiği gibi jeopolitik teorinin diğer teorilerle bağlantısı sadece bunlarla sınırlanmamaktadır. Jeopolitik determinist teori buna yine bir örnektir.

Çevresel determinizm de denen jeopolitik determinizm, dış politika davranışlarını belirlemeye yönelik ampirik araştırmalarda çevresel koşulları ve coğrafyayı temel veri olarak almaktadır. Jeopolitiği merkez alarak, uluslar arası politikayı ve dış politikayı açıklayanlar deterministik ve indirgemeci bir yaklaşımı benimsemektedirler. Jeopolitik teorinin sahipleri, genelde dış politika ile dünyadaki fiziki ve insani kaynakların eşitsiz dağılımı arasında doğrudan bir ilişki kurmaları nedeniyle bu ögelere önem veren ve çözümlenmelerinde bunları dikkate alan diğer düşünürlerden ayrılmaktadırlar. Jeopolitik teorisyenler bu çerçevede teritoryal faktörlere ülkenin dış politikası ve uluslararası alandaki davranışları arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Çevre ve özellikle coğrafyanın insan ve onun siyasal davranışını etkilediği ve koşullandırdığı üzerinde duran jeopolitik okulun önde gelen yazarlarından Alferd Thayer Mahan ve Sir Halford Mackinder, jeopolitik çevrenin siyasal davranışı üzerindeki etkisini “Deterministik” bir yaklaşımla ele alarak, coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kuruyor.¹²

---

¹⁰ Arı, a.g.e. , s. 172

¹¹ Arı, a.g.e. , s. 174

¹² Arı, a.g.e. , s. 175

Bu konu üzerinde durmakta yarar vardır. Jeopolitik kuramcılarında Anglo Amerikan okuluna mensup olan bilim adamlarından Mahan, uluslararası politikada deniz gücünün önemini vurgulamaktadır. Bu o dönemde İngiltere'nin global politika izleyerek büyük bir deniz gücü olduğundan, denizler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zira bir devletin okyanuslarla çevrili olması onun savunma olanaklarını kolaylaştırır ve diğer devletlerle ilişkilerinde daha geniş bir hareket serbestliği sağlarken, karalarla hapsolmuş veya yarı kara, yarı denizlerle çevrili olan devletler ister istemez hem savunma yeteneklerini bilmek hem de daha fazla bir harcama yapmak durumunda kalacaklardır. Bu bakımdan diğerleri gibi kara sınırlarını korumak için geniş kara orduları bulundurmamak zorunda olmayan sularla kaplı olan ülkeler, karalarla kaplı olan devletlerden daha avantajlı konumdadırlar.¹³

Öte yandan Mackinder ve Mahan gibi teknoloji ile coğrafya arasında ilişkiye dikkat çekerek XIX. Yüzyıla kadar kara gücüne göre üstünlüğünü elde bulunduran deniz gücü XX. Yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle yerini kara gücüne bıraktığını belirtmektedir. Teknolojinin gelişmesi, ulaşımın kolaylaşması, deniz yolu ile değil artık kara yolları ile de, önceden ulaşması imkansız olan yerlere ulaşılması, deniz gücünün değerini kaybetmesini belirtmektedir. Mackinder'e göre tarih neredeyse deniz güçleri ile kara güçleri arasında mücadelenin tarihi biçiminde gelişmiştir.

Mackinder analizinde Doğu Avrupa ve Sibiryayı merkezi stratejik bölge olarak adlandırarak, buraya uluslararası politika merkez üssü ("pivot area"= "mihver bölge") demektedir. Daha sonra bu bölgeleri "heartland" olarak ifa etmiştir. Bu bölge iç hilal ve dış hilal olarak ikiye ayrılmaktadır. İç hilal (inner crescent) Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çini kapsıyor. Dış hilal (outer crescent) İngiltere, Güney Afrika ve Japonya'yı kapsıyor. Mackinder buradan yola çıkarak görüşlerini şu şekilde formüle ediyor:

- Doğu Avrupayı ele geçiren Heartland'a hakim olur.
- Heartland'ı ele geçiren Dünya Adasına (Avrasya) hakim olur.
- Dünya Adasını ele geçiren Dünya'ya hakim olur.

Öte yandan, kenar kuşak teorisini ortaya atarak Mackinder'in "Heartland" kavramına tutarlı bir alternatif getiren Nikolas J. Spykmen gibi bazı jeopolitikçiler, "rimland" (kenar) kavramı üzerinde durmuşlardır. Bunlar, sanayi ve iletişim gelişmesiyle Avrasya'yı

---

¹³ Arı, a.g.e. , s. 176

çevreleyen bölgenin (rimland) stratejik bakımdan “Heartland”dan daha önemli olabileceğini dikkat çekmektedir.¹⁴

Bundan yola çıkarak Amerika Birleşik Devletlerinin Batı Yarıküresindeki üstünlüğüne dikkat çekerek ABD’nin üstün gücünün Yeni Dünya’da tartışılmaz hegemonyasını kurmasına izin verdiğini belirtiyor. Yeni Dünya’nın Atlantik, Pasifik ve Hint Okyanus’unun içinde bulunduğu Eski Dünya ile çevrili olması gibi Eski Dünya’nın da Yeni Dünya ile çevrelenmiş durumda olduğunu belirten Spykmen, her bakımdan kendi kendine yeterli olan Eski Dünya’nın üstünlüğünün söz konusu olduğunu, bu bakıma burada ortaya çıkacak hegemonik bir gücün Yeni Dünya açısından bir tehdit oluşturacağını, böyle durumda ABD’nin siyasal ve stratejik olarak kuşatılmış olacağını belirtmektedir.¹⁵

Geçtiğimiz yüzyıllara bakıldığında üstün bir güç karşılığında yeni güç çıkmıştır ve bir birlerini daima dengelemişlerdir.

Öte yandan, Alman jeopolitik okuluna mensup kuramcılardan Alman coğrafyacı olan Friedrich Ratzel’dir.¹⁶

Ratzel bir jeopolitikçi değildir. Fakat jeopolitiği yaratanlar onun bazı görüşlerinin temel olarak alınmasından dolayı, Ratzel’in görüşleri, jeopolitiğe önemli katkıda bulunmuştur.

Bunlar arasında belki de en önemli görüşü, devletin bir anlamda bir organizma olduğuna ilişkin görüşüdür. Aynı görüşe, bilimin diğer dallarında da yer verilmiştir ve muhtemelen Darwinizm’den ve XIX.yüzyılda biyoloji alanında meydana gelen diğer ilerlemelerden kaynaklanmaktadır. Ratzel coğrafi ve siyasi yapıları biyolojik organizmalara benzetmiş, fakat bu benzerliğin bazı sınırları olduğunu farkına varmıştır. Sonradan jeopolitikçiler siyasi ve biyolojik dünyalar arasındaki hayati farkı kavrayamadıklarından kendi sistemlerini devletin bir organizma olduğu üzerine kurmuşlardır.¹⁷

Ratzel görüşlerini “Antropoloji Coğrafi” adlı eserinde toplamıştır. Devletlerin sahip olduğu toprak parçası ile gücü arasında paralellik kuran Ratzel, bir devletin sınırlarını

---

¹⁴ Arı, a.g.e. , s. 176

¹⁵ Arı, a.g.e. , s. 177

¹⁶ Arı, a.g.e. , s. 181.

¹⁷ M., Eduard EARLE, “Modern stratejinin yaratıcıları” , ASAM Yayınları, 2003 s.328

genişletmesini normal bir olgu olarak görmektedir. Bu durumda sürekli çatışmalar olacağından sınırların da devamlı değişeceğinden bahsetmektedir. Bu durum sonradan jeopolitikçiler tarafından “dinamik sınırlar” kavramı ile ifade edilmiştir. Ratzel ile aynı görüşleri paylaşan Kjellen, devletleri sermayeye, sınırlara, kültüre, iletişim kanatlarına sahip olduğundan, canlı organizmalardan farklı olarak devletlerin yaşamının bireylerin ellerinde olduğunu ve dolayısıyla büyük devletlerin ortaya çıkışının bu yöndeki güçlü iradelerin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

Ratzel’den sonra, Almanya yayılcı politikasının düşünsel temelini oluşturmakta esas rol oynayan düşünürlerden biri de Karl Haushofer’dır (Hitlerin siyasi danışmanı). Haushofer bir coğrafyacıdır. Japonya coğrafyası üzerine bilimsel çalışmaya Heracilitus’tan bir alıntı yaparak başlamaktadır “savaş her şeyin babasıdır”. Çalışmalarında askerlere, gezginlere, tüccarlara coğrafi çalışmalarda bulunmalarını tavsiye etmektedir.¹⁸

Haushofer siyasi olgu ile coğrafya arasında korelasyona dikkat çekerek jeopolitiğin, Alman liderinin belli siyasi kararları almasına ve ulusal amaçları gerçekleştirmesinde yardım ettiğine inanmaktadır. Coğrafya ile ulusal gücün özleştirdiği Alman jeopolitik düşüncesi, ulusların yeterli hammadde, sanayi ve pazarlara ulaşabilmek büyük bir nüfuz ve özellikle “Lebensraum” a (“hayat sahası”, “yeterli toprak parçası”) sahip olma amacıyla sınırların genişletilmesini normal karşılamaktadır.¹⁹

Burada “lebensraum” üzerinde biraz durmakta yarar vardır.

Yaşam sahası jeopolitikçilere göre bir ülke nüfusunun yeterince sahaya sahip olma hakkıdır. Ayrıca yaşama sahası içindeki tüm doğal ve insan yapısı kaynaklarda göz önüne alınır. Bu hak bir gerçeğe ve bir teoriye dayanarak talep edilmektedir. Gerçek milletler arasında farklı nüfus artışıdır. Teori: Devlet biyolojik yasalara bağlı olan bir organizmadır. Bunun anlamı şudur: nüfusu artan, büyüyen bir millet genişlemelidir.²⁰

Her şeyi özetleyerek jeopolitiği şöyle açıklayabiliriz: jeopolitik, militarizmin bendesi ve savaşın oyuncağıdır. Adından da anlaşılacağı gibi jeopolitik, coğrafya ve siyasi bilimden ortaya çıkmıştır ve daha ziyade coğrafyacılar tarafından geliştirilmiştir.²¹

---

¹⁸ Earle, a.g.m., s.335

¹⁹ Arı, a.g.e., s. 182.

²⁰ Earle, a.g.m., s.336.

²¹ Earle, a.g.m., s.338.

II. JEOPOLİTİK TEN JEOKONOMİ ĞE:

XX. yüzyılın başlarından itibaren jeopolitik yaklaşımın ulusun menfaatlerinin daha net tanımlamada kavramsal bir çerçeve olarak kullanılmaya başlanıldığını görürüz. Coğrafya ile politika arasındaki bağdan hareket ile geliştirilen jeopolitik, devletlerarası ilişkiler, devlet kudretinin oluşumunda, kuvvet dengelerinin oluşumunda, kuvvet dengelerinin şekillenmesinde, kapsamına aldığı kaynaklarla ülkelerin hayat ve faaliyet alanlarının, mekanın doğanın, coğrafik kanunun, etkisini belirleyen, vurgulayan bilgi disiplindir.

XX. yüzyıldaki güçler mücadelesini açıklayan jeopolitik yaklaşım, XXI. yüzyıla girerken ekonomik ve politik olarak küreselleşme-bölgeselleşme denklemi arasına sıkışan dünyayı açıklamakla yeterli değildir. Bir zamanlar jeopolitiğin bir alt açılımı olan jeoekonomi gittikçe bağımsızlaşarak, ama jeopolitikle sürekli etkileşim içerisinde ülkeler, ülke grupları ve bölgeler arasındaki ilişkileri izah etmeye başlamıştır.²²

XX.yüzyılın sonunda jeopolitik bilimi sadece devletlerin ve bölgelerin arasındaki siyasi ve askeri rekabet değil, dinler ve kültürler arası rekabet ile ekonomik büyüme bölgeleri arasındaki rekabeti kapsayıcı şekilde geliştirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında politik olmaktan çok ekonomik olarak, yeniden şekillenen dünyanın izahında, jeopolitiğin yetersiz kalması, jeoekonomi kavramını kullanması gereken bir kavramsal araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Jeoekonomi, en kısa şekli olarak uluslar arası ekonomik, finans ve teknolojik gelişimin uluslararası ilişkilerdeki güç kategorileri ile yorumlayan teorik açılamdır.²³

Jeoekonomik yaklaşımın ön plana çıkmasının bir diğer nedeni de Soğuk Savaş döneminde, Soğuk Savaş'ın iki büyük aktörü olan ABD ve SSCB'nin jeopolitik gerekliliklerinden dolayı, yandaşları durumunda bulunan ülkelere karşı ekonomik tavizler verirken, artık her ikisi de bu yaklaşımı terk etmektedir. ABD Soğuk Savaş boyunca gerek Japonya gerekse Avrupa Birliği üyelerine birçok ekonomik tavizler vererek, bu ekonomik canlanma ve güçlenme sürecine katkıda bulunmuştur. Bu jeopolitik yaklaşım, ABD ekonomisine zarar vermesine rağmen SSCB'yi tasfiye etmek için gereken ortaklara ve

²² Ümit ÖZDAĞ, "Jeopolitikten Jeoekonomiye", Jeoekonomi, **ASAM**, cilt 1, sayı 1, ilkbahar 1999, s.3-5

²³ Laçın AMANNİYAZOVA. "Durmuşun Nirhı Naçe" (Hayatın Fiyatı Kaç), **Diyar**, Mayıs 1999.

askeri üslere sahip olmak için sürdürmüştür. Moskova’da Soğuk Savaş boyunca Varşova Paktı üyelerine ve geri kalmış SSCB ülkelerine ekonomik tavizler vermişlerdir.

Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile Soğuk Savaş’ın jeopolitik gerekliliklerinin yerine jeoekonomik gereklilikler almış, ABD kendisine karşı ekonomik diskriminasyon uyguladığı Japonya ve Avrupa Birliği’ne karşı sert önlem alırken, Rusya Federasyonu da eski müttefiklerine enerji başta olmak üzere her şey dünya pazarları fiyatları ile satmaya politik baskı olarak kullanmaya başlamıştır. Jeoekonomik yaklaşımda orduların yerlerini ekonomik verimlilik ve üstün teknolojik mallar, ülkelerin yerlerini pazarlar almaktadır. Ekonomik etkileşimin karşılıklı fayda boyutu ihmal edilmemekle birlikte, ekonomik ilişkiler “barış içinde savaş” çerçevesinde ele alınmaktadır.²⁴

III. ORTA ASYA’NIN JEOPOLİTİK VE JEOEKONOMİK ÖNEMİ.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan uluslar arası konjonktürün değişmesi, diğer bir ifadeyle çift kutuplu yapıya dayalı Soğuk Savaş dengesinin ortadan kalkması, doğu-batı istikametindeki Rimland kuşağının kuzey-güney geçiş ve bağlantı yolları üzerinde yayılan geniş jeopolitik ve jeoekonomik boşluk alanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesiyle önemi artan jeopolitiğin, Brzezinski’nin ifadesiyle Avrasya üzerinde küresel öncelik mücadelenin sürdürüleceği bir satranç oyunu oynanmaya başlanmış ve bu oyunun temel aktörü olarak bölge de ABD hegemonyası karşıtı üzerine harekete geçen Çin, Rusya, Hindistan ve diğer takip eden iki ülke İran ve Pakistan ön plana çıkarken Orta Asya devletleri de bu oyunun sahnesini oluşturuyor.²⁵

SSCB’nin dağılması ve iki kutuplu dünyanın ortadan kalkması, birçok belirsizliklere yol açmıştır. Meydana çıkan yeni devletler dünya üzerinde yankı yaratmıştır ve bu

²⁴ Ümit ÖZDAĞ, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, Jeoekonomi, **ASAM**, cilt 1, sayı 1, ilkbahar 1999, s.3-5
²⁵ Ü. ÖZDAĞ, „M. S. EROL, “XXI.yüzyılda Türk dünyası Jeopolitiği”, **ASAM**, Ankara 2003, s.186-187

bölgeleri daha iyi tanıyabilme imkanlarını doğurmuştur. Tabii ki bu devletlerin ekonomik açıdan doğal kaynaklara zengin olmaları güçlü kapitalist ülkelerin dikkatini çekmiştir.

Kuşkusuz Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Avrasya'nın göbeğinde jeopolitik bir boşluk yaratmıştır. Daha net bir ifadeyle teknolojik olarak gelişmiş Batı ve Uzak Asya uçlarını arasında kalan Avrasya'nın bu bölgesi tam bir kara deliğe dönüşmüştür. Bu çöküş, bölge açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tarihi açıdan bu dönüm noktası önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce üç yüz yıl boyunca varlığını korumuş ve dünyanın en büyük toprak parçasını yönetmiş Avrasya'nın tam göbeğindeki jeopolitik konumu ile, bu kıtanın batısında, doğusunda ve güneyinde komşuları üzerinde etkisini ve gücünü hissettirmiş olan Büyük Rusya İmparatorluğu'nun sonunu getirmiş ve bu günkü Rusya'nın jeostratejik sınırlarını belirlemiştir. Diğer taraftan jeostratik olarak bu imparatorluğun yıkılması aynı zamanda kırk yıldır Amerika'yı Avrasyadan uzak tutma çabalarının da sonu olmuştur. Böylece, Birleşik Devletler, tarihte ilk defa bir taraftan Çin sınırına kadar Avrasya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine, diğer taraftan da Avrasya'nın güney sınırı olan İran körfezine kadar nüfuz etme imkanı elde etmiştir. Bu nokta da James Scasinger'in 1992 yılında yaptığı, "gelecekteki dünya düzenini ... güç politikaları, ulusal rekabetler ve etnik gerilimler belirleyecektir" şeklinde tespit ederek daha şimdiden dünyanın ipuçlarını vermekteydi. Yüzölçümü olarak dünyanın en büyük kıtası olan Avrasya ve içinde bulundurduğu jeopolitik ve enerji kaynakları bakımından dünyanın en önemli bölgesi haline gelen Orta Asya, bir anda kendisini böyle bir gerilim, mücadele ve rekabet içinde buluvermiştir. Bu ülkelerin coğrafyaları, Napolyon'un da belirttiği gibi, bir kez daha bu ülkelerin kaderlerini tayin etmiştir²⁶.

"Bir bölge olarak Orta Asya bir bakıma yapay oluşumdur. Coğrafi olarak, bu bölge kuzey, kuzey-batı ve güney gibi ayırt edici alana yayılmıştır. Bu alanda yerleşmiş halklar arasında bir ekonomik sistem yok gibidir. Türkmen ve Kazak göçebeleri ile diğer yerleşik halklar arasında hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Dış ekonomik bağlantıları bölge içinden daha çok dışa bağlı gözükmektedir".²⁷

---

²⁶ Özdağ, a.g.m., s.189

²⁷ Özdağ, a.g.m., s.190

Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk cumhuriyetleri, dünya üzerinde değişik etkilere sebep olmuştur. Bazı düşüncelere göre Orta Asya cumhuriyetleri Sovyet Boyunduruğundan kurtulduklarında, bir çok politikacı ve entelektüeller, bir gün bu devletlerin birleşerek, bölgesel güç haline gelebilecek bir Türkistan oluşturabileceğini düşündüler. Bu tür hayaller özellikle Özbekistan'da çok yaygındır. Böylece Birleşik Türkistan'ın "hayal" olduğu üzerine basa basa vurgulamaktadır.²⁸

SSCB'nin dağılarak yerine yeni devletlerin oluşması, bu devletlerin tamamen bağımsız şekilde hareket edecekleri anlamına gelmez, çünkü, her bakıma, bir ağabey hükmünde olacak, Rusya'ya ihtiyaç duyacaklardır.

Böylece oluşan BDT, bir SSCB tadı vermektedir. Bu öngörü, yeniden, değişik bir biçimde yapılanmış bir SSCB'den vazgeçilmemesi gerektiğini de özenle hatırlatmaktadır. Özellikle Orta Asya cumhuriyetlerindeki bazı uygulamalarla politikalar dolaylı da olsa Rusya'nın otoriterizmle yayılmacılığını gösterebilir. Bu bağlamda Orta Asya ile iyi ilişkilerde bulunması için, teşvik ve müdahalede bulunması önemlidir. Bunun yanında Orta Asya'da bulunan etnik gruplar arasında sabit bölgesel sınır bulunmamaktadır. Afganistan, İran ve Çin gibi güney ve doğudaki ülkeler de aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Bu açıdan "Sovyet" Özbekleri, Tacikleri, Türkmenleri, Kazakları ve Kırgızları arasında kesin bir sınır yoktur. Bölge bir bütün olsa da, sınırları nehirlerin, denizlerin ve dağların coğrafi özelliklerine göre kolaylıkla tanımlanamaz. Batıda ve güneybatıda Türkmenistan'ı İran'dan ayıran Hazar denizi ve Köpetdağları açık sınırlar sağlarken Orta Asya ile Afganistan arasında fiziki sınır daha az ayırt edicidir. Yine de sınırlar iyice parçalanmış durumdadır. Kuzey doğu , Kazak stepleri ile Sibiry stepleri birbirinin içine girdiğinden dolayı, Orta Asya sınırı daha da belirsizdir.²⁹

Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya girmesinden öncede, birbiri içinde bulunan bu Orta Asya milletleri belli bir sınıra sahip değillerdi, yani belli bir sınırları yoktu. Rusların bölgeyi işgali sonucunda, bölgeye sınır belirleme, soysuzlaştırma politikalarını yürütülmüştür. Bölge halklarını kendi içinde eritebilmek için halkın en hassas noktasından

²⁸ Ülkü İRFAN, **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati yayınları, 2002, s.179-184
²⁹ Özdağ,,a.g.m.,s188-190

yaklaşarak, (panislamizm-pantürkizm) kendine tabi etmiştir. Orta Asya'nın milli özelliklerine göre sınırlarının belirlenmesinin zengin tarihçesi vardır. Sovyetler tarihi, adı geçen meselenin incelenmesine büyük önem vermiştir, ama bazı meselelerin ilgi dışında bırakıldığı, hatta derinden araştırtmasına yasak getirildiği bilinmektedir. Bu meselelerden birisi sınır belirleme politikası uygulaması sırasında milli özelliklere göre sınırların belirlenmesidir.

Bu bağlamda Rusya Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi Orta Asya halklarına ülkenin milli terkihi üzerine ilerleyerek yaklaşmamıştır. Sovyet Hükümeti idarecileri ile ilk dönemlerde yalnızca Kazakların ve Sartların etnik bağımsızlıklarını tanımışlardı ve aynı zamanda bölge halkının diğer kısmını ihmal ederek onlara genel olarak “Şark Müslümanları” demekle yetinmişlerdir. Bunu Lenin'in, Stalin'in ve diğerlerinin milli devlet kurma konusundaki çeşitli düşünceleri ortaya koyar. 1920'de Kırgız ASSR'nin (Kazak ASSR'i) kuruluşu Kazak halkının milli özgürlüğünün tanınmasının delili olmuştur. Dil olarak ta bölgede çoğunluk oluşturan Sart'ların dili kabul edilmiştir.

İlk dönemlerde, gerçekleri hesaba almadan Türk İslam Birliği'ni kurmak isteyen Panislamizm ve Pantürkizm hareketleri yanlıların görüş ve gayretleri milli meseleyi büyük ölçüde gerginleştirmiştir. 1904-1905'lerde ittifak Al-Müslimin'in kurulmasıyla Pantürkizm siyasi olarak şekillenmiştir ve Rusya Müslüman halkların menfaatlerini bütünlüğünü koruyacaklarını ilan etmiştir.³⁰

Panislamizm ve Pantürkizm konusunda ünlü Fransız Orta Asya araştırmacısı Oliver Roy'un tespitleri kayda değerdir.

“Rusya Müslümanlarının “milli hareketi”nden söz edilir, ama burada modern anlamıyla bir milliyetçi hareket değil, dinsel ve kültürel kıstaslara dayanan bir “Müslüman milleti” tanımlayan bir hakikat söz konusudur, belli bir devlet veya toprağa atıf yoktur. Bu cemaati nitelendirmek için, harekete katılanlar “millet” sözcüğünü kullanmışlardır. “millet” sözcüğünün sıfatı olan “Milli”, bugün Türk-İran alanının her yerinde “Ulusal” sözcüğüyle aynı anlamda kullanılmaktadır; Ancak 1914'ten önce bu sözcük, Osmanlı'ların “Millet” sistemi uygulamasında görülebileceği gibi, dini açıdan tanımlanan bir cemaate işaret

³⁰ Arslan KOÇIYEV, “Milli Özelliklere Göre Orta Asya'nın Sınırlarının Belirlenme Politikası” *Avrasya Dosyaları*, Türkmenistan Özel, cilt:7, sayı:2, yaz 2001, s.205-305.

ediyor. Bu cemaatçi anlam, XX. Yüzyılın sonlarına geldiğimiz şu günlerde, Batı'da yaşayan müslümanlar arasında bir çok İslamcı önderin inşa etmek istediği şeye de yakındır. Rus imparatorluğunda reformcu Müslümanlar bu noktada hareket ediyorlar, modern anlamı ile (bir toprağa ve devlete dayanan) bir bağımsızlık talepleri yoktur. Gaspıralı bile, Rusya müslümanların yerinin reformlar geçirmiş bir imparatorluğun içinde olduğunu ifade etmiştir. 1917'de Moskova'da toplanan tüm Rusya Müslümanları Kongresinde "milli şura" kuruldu, ama buradaki "milli" sözcüğü de cemaatçi bir anlam taşıyor. Toprağa dayalı olmayan bir müslüman varlığının kabulü yönündeki bu talep, bir imparatorluk yapısıyla tamamen uyumluydu, ama bu talep, özellikle, dün olduğu gibi bugünde hiçbir şekilde Rusya'dan toprak olarak ayrılma perspektifleri olmayan Tatar'lardan gelmekteydi. Azeri ve Orta Asya'lılar çok federasyondan söz ediyorlardı, ama bu isteğin de bağımsız ulus devletler kurmakla hiçbir ilgisi yoktu."³¹

Mayıs 1917'de bütün siyasi akımların iştirakiyle yapılan Rus Müslümanlar Kongre'sinde "Radikal eğilimli Marksistler dahil bütün taraflar, coğrafya olarak ayrı fakat tek bir Müslüman halkının varlığı" görüşünü kabul ederler.³²

Türk-Müslüman birliğinin bölünmezliği fikri gayri Rus halkları tarafından ilan edilmiştir. Bunlar Türk milletinin parçalanmasına karşıydılar. Müslüman Memleketleri Konferansı'nda şöyle karara varılmıştır: "Emekçi ve ezilen halkların uluslararası birleşme menfaatleri doğrultusunda komünist propagandası yoluyla Türk halklarının esasen ve ad olarak Tatar, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve diğer halklara parçalanma ve küçük milli cumhuriyetlere bölünme hevesini bozguna uğratarak, aksine onlar SSCB kadrosuna girmeyen diğer Türk halklarını Sovyet Türk Cumhuriyeti etrafında birleştirmek lazımdır; Böyle bir siyasi uygulama gerçekleştirilmeyen yerlerde münferit Türk halklarını bölgesel yerleşimlere göre kendi aralarında belleştirmek gerekir."³³

1920'li yıllara kadar pantürkizm ve panislamizm varlığını devam ettirmekteydi, henüz sağlam bir temeli olmayan Sovyet iktidarı sömürgecilikle ezilen halkların menfaatlerini savunmakta olan bir çok mücadele hareketlerini ve onların bazı temsilcilerini kendi

³¹ Oliver ROY, **Yeni Orta Asya, ya da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., İstanbul 2000, s. 71-73.

³² Koçiyev, a.g.m.,s. 297

³³ Koçiyev, a.g.m.,s. 298

tarafına çekebilme gayreti içerisinde adı geçen akımların yaşamları için belli koşullar sağlamaktadır. XX.yüzyılın 20’li yıllarında Radikal Bolşevikler ile Türk-İslam Birliği fikrini benimseyen akımlar arasında milli mesele siyaseti üzerinde büsbütün bir görüş ayrılığı meydana gelir. Fikir çatışmaları sonucunda pantürkizm ve panislamizm hareketleri arka arkaya darmadağın edilir ve milli toprak sınırlarını belirleme meselesinde Bolşeviklerin yönetimi zaferi kazanmış olur. Bu bağlamda 13 Haziran 1920’de V.İ. Lenin Milli bölgesel sınırları belirleme meselesini gerçekleşmesi gerektiğini işaret etti. Lenin: “Türkistan’ın Özbekiya, Kırgiziya, Turkmeniya’ya ayrılması için etnik ve diğer haritaların hazırlanmasını, adı geçen üç kısım birleşme ve ayrılma koşullarının detaylı bir şekilde meydana çıkmasını” talep etmiştir. Lenin’in önerilerini, orta Asya’nın üç halkına (Özbekler, Kazaklar,Türkmenler) Sovyet anlayışı çerçevesinde devlet kurma hakkı tanıdı ve bu durumda onların unvanlı milletler haline gelecekti. Diğer halkların herhangi bir şekilde devlet kurma hakkının yitirilmesine; onların devlet kurma olanağına sahip olan unvanlı milletler tarafından eritilmesine yol açacaktı. Onların etnik özgürlüğünün korunması bile tehlike altındaydı. Örneğin: “Özbekistan” devleti ismi altında Tacikler, Sartlar, Fergana Kıpçakları, Taşkent Kuraminleri, Türkler, Aral ve Fergana Karakalpakları, Fergana ve Sırderya Kırgızları bulunması gerekecekti. Ve 1920’de kurulan Kırgız SSC’si (1926’dan sonra Kazak SSC’si adını almıştır) Kazaklar haricinde Aral Karakalpak’ları Yedisu Kırgızları, Taşkent Kuramin’lerinin bir kısmı sayesinde daha da genişleyecekti. Böylece sadece Türkmenistan yalnızca Türkmen kabilelerini kendi etrafında birleştirecekti. İşte bu üç millet Orta Asya’nın belli başlı devletleri konumuna bürünmüştür. 1920’de Türkistan Cumhuriyet’inin Anayasasını onaylama sırasında “Türkistan”ın yerli halkı olarak Kırgızlar(Kazaklar), Özbekler ve Türkmenler kabul edilmiştir. Ülkenin en eski halkı olan Tacikler unutulmuştur. Zaman geçmesiyle Tacikler, Kırgızlar, Karakalpaklar özerklik şeklinde bir Sovyet Cumhuriyetini kurmada başarılı olmuşlardır. 1922 yılında Abdulkadir Sıdıkov’un baş tutanlığında Kırgız aydınları temsilcileri “Türkistan ASSR’ı içinde Bolşevik platformu çerçevesinde Kırgız Dağ Bölgesi’nin kurulması için” girişimleri bulunmuşlar ve başarılı olmuşlardır.³⁴

---

³⁴ Koçiyev, a.g.m., s. 298-299.

1924 yılında İngiltere'nin yardımlarıyla Rusya, Orta Asya'ya sınır belirleme politikasında başarılı politikalar üretmiştir. Böylece Orta Asya'da ayrı ayrı devletler kurulsa da, her ülke jeopolitik strateji ve amaçları, kendi ulusal politikasını ortaya koymaya çalışsa da, bölge içerisinde yer alan bu ülkeler barış, güvenlik, ekonomi ve ekoloji konularında yaşanan sorunlara çözüm getirmek noktasında birbirinden bağımsız hareket edememektedirler.

Diğer taraftan kazanılan bağımsızlık Orta Asya halkları ile komşu ülkeleri arasında sorunları beraberinde getirmiştir. Özgür politika üretme ve diğer ülkelerle ilişkileri eski Orta Asya konseptini param parça etmiştir. Siyasi açıdan Orta Asya yarı kıtayı ve Çin'in Müslüman nüfusunu etnik olarak eski Sovyet cumhuriyeti ile ilişkisi ve bağı olan bölgeleri de etkilemiştir. Dolayısıyla bu ülkelerin ortaya çıkmaları Rusya, İran, Afganistan ve dolaylı olarak Pakistan ve Hindistan arasındaki sınır sorunlarına sebep olmuştur. Bu hususta Orta Asya konusunda uzman olan Alman araştırmacı Hans Breker'in 1990 yılında belirttiği üzere "Mevcut sınırlar çoğunlukla Rusya ile İngiltere arasında ve amaçları Orta Asya'da ikisinin kudret çıkarlarını belirtmek ve güvenceye almak olan anlaşmalarla çizilmiştir. Bu şartlar altında çizilen sınırlar, etnik grupları, aileleri birbirinden ayırmaktadır. Anılan durum Sovyetler Birliği'nde İslam'ın yarattığı sorunların temelinde yatan en önemli etkidir."³⁵

Böyle durumlar sadece sınır anlaşmazlıkları doğurmakla kalmayıp, bölgenin güvenlik sorunlarını da arttırmaktadır. Bağımsızlığa yeni kavuşmuş olan Orta Asya cumhuriyetleri, dünyanın iki kutuplu düzeninin Doğu kutbunda yer alarak Kuzey tarafı hakkında fazla bilgisi yoktu. Dünya düzeninin değişmesiyle ortaya çıkan yeni güçler, bağımsızlığına kavuşmuş daha emekleme durumunda olan Orta Asya Cumhuriyetlerine karşı çıkar amaçlı politikaları hazırlamaktadır. Bu durum yeni Cumhuriyetlerin güvenliği açısından tedbirini almasını getirmektedir. Bir taraftan XXI. yüzyılda ortaya çıkan terör olayları, diğer taraftan sınır meseleleri, dünya pazarlarına çıkabilme yollarının sınırlılığı bu devletlerin güvenliğini tehlikeye sokmaktadır.³⁶

³⁵ Özdağ, A.g.m. , s.185-186

³⁶ İdris BAL, "Orta Asya'da Sovyet Kontrol Yöntemleri," **Avrasya Etütleri**, Cilt:1, Sayı: 2, Yaz 1996, s. 103.

Diğer taraftan bakıldığında, tam tersi olarak, bu devletlerin birleşerek bir güç olma durumu ve İslam kökten dinciliğin Orta Asya'da yayılması dünya güvenliğini tehdit edebilir. Dünya güvenliğini tehdit eden en önemli nedenlerden biri de, kitle imha silahlarının bulundurulmasıdır. Bu durumda Kazakistan dünyanın dördüncü nükleer gücü olarak çıkmasıdır. Bu durum da Kazakistan'ın Batı'yı kalbinden vurabilecek ilk Müslüman devletidir. Diğer bir tehlike de Tacikistan'ın 3. dünya ülkelerine zenginleştirilmiş Uranyum sattığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında dünya güçlerini bu bölgeler hakkında düşünerek politika izlemelerine teşvik etmektedir ve güvenliği konusunda tedbirlerini almalarını sağlamaktadır.³⁷

Stratejik önemi büyük olan Uranyum rezervlerinin büyük bir kısmı da Orta Asya da bulunmaktadır. Bölgede daha çok nükleer silah ve atom enerjisinde kullanılan Uranyum madeni bulunmaktadır. Londra Uranyum Enstitüsü açıklamalarına göre, dünyada keşfedilmiş Uranyum rezervlerinin %25'i Kazakistan'da bulunmaktadır. Özbekistan'daki uranyum cevheri işletmeleri Uçkuduk, Zaravşan ve Novai'de işletilmektedir. Uranyum cevheri işleten hidrometalürji fabrikası Kırgızistan'ın Karabaltı şehrinde bulunmaktadır. Tacikistan'da uranyum Adrasman madeninde bulunuyor ve 1946'da inşa edilen ilk uranyum fabrikası olan Tabaşar'da üretiliyordu. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin MAGATE ve nükleer silah bulundurmeyen ülkeler olarak Nükleer Silah'ların yayılmasını önlemeye dair anlaşmaya taraf olduktan sonra Kazakistan, Kırgızistan ve diğer cumhuriyetlerde bulunan büyük uranyum madenleri bugünlerde faaliyet göstermemektedir. Orta Asya'da büyük uranyum rezervlerinin bulunması, nükleer teknolojinin yüksek potansiyeli ve uzmanları bölgenin nükleer silah yayılmaması rejiminin devam etmesini ve güçlendirilmesini daha da artırmaktadır.²⁸ Şubat 1997'de Almatı'da gerçekleşen Orta Asya Cumhuriyetleri zirvesinde, Orta Asya'nın nükleer silah bulundurmeyen bölge olduğunu belirten Almatı Deklarasyonu imzalanmıştır.³⁸

Modern jeopolitik'te coğrafi faktör, ekonomiden ayrı düşünmemektedir. Bilindiği gibi, Orta Asya Cumhuriyetlerinde ekonomik potansiyeli, bölgenin zengin doğal kaynaklarının

³⁷ Abdul SHAKOOR, "Orta Asya: Amerika'nın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politikaları, **Avrasya Etütleri**, cilt:2, sayı:2,yaz 1995, s. 14-17

³⁸ Saule BAYCAUN, "SSCB Sonrası Orta Asya'da Entegrasyon Arayışları: Olumlu ve Olumsuz Faktörler" **Stratejik Analiz**, cilt:2, sayı:25, mayıs 2002, s. 83-94.

ve gelişmiş ekonomik ve bilimsel teknik potansiyelin bulunmasına bağlı olarak, muhtemelen yüksektir. Eski SSCB'deki renkli ve kıymetli madenlerin çoğu doğal gaz, petrol, kömür, siyah maden, altın, çinko, kurşun, toplam hidro enerji kaynaklarının dörtte biri, toplam tarım ürünlerinin ve işlenen toprakların yarısı Orta Asya Cumhuriyetlerinin payına düşmektedir. Uygun iklim ve doğa koşullarına bağlı olarak, bölgede tarım çok gelişmiş durumdadır.³⁹

Orta Asya'nın yeni jeopolitik rolünü belirleyen ekonomik ilginin dışında enerji ve yakıt kaynakları, her şeyden önce de Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazı vardır. Bir de, elektrik enerjisi bakımından Kazakistan ön plana çıkmaktadır, çünkü güçlü elektrik santrallerinden oluşan, Ekibastuz hidro elektrik santrali 1 ve hidro elektrik santrali 2 BDT'nin en büyük enerji komplekslerindedir.

Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz taşınan bölgelerinden güney ve doğu yönlerinde boru hatlarının inşası kaçınılmaz olarak ciddi jeoekonomik ve jeostratejik sonuçlara yol açacaktır. Kuşkusuz bölge ABD, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan, Çin ve AB ülkeleri ile başlıca yatırımcılar olan petrol ve gaz şirketlerinin çıkar ve rolleri artmaktadır. Ekonomilerinin modernleşmesine aşırı ilgi duyan bu ülkeler, Batı ülkelerine "Asya Kaplanları"na ve ASEAN ülkelerine yönelmektedir.⁴⁰

1996 yılının Mayıs ayında, İran'da, Türkmenistan ve İran'ın demiryolları kenetlenmiştir, bu da Orta Asya ülkeleri ile Çin'in Orta Doğu ve Basra Körfezine en kısa çıkış yollarını açmıştır.

1990 yılındaki Kazakistan ve Çin demiryollarının, Drujba ve Alaşkankak istasyonlarında kenetlenmesiyle, Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusu Çin'in doğu limanlarını, Batı Avrupa limanları ile ilk Avrasya köprüsü olan Transsibirya demiryollarına göre daha kısa bir yola birleştirildi.

Trans Asya demiryolu ulaşımının faaliyete geçirilmesi, otomobil ve hava iletişiminin gelişmesi, petrol ve doğal gaz boru hatları perspektiflerinin ortaya çıkmasıyla, Orta Asya'nın jeopolitik ve jeoekonomik önemini daha da arttıracaktır.⁴¹

---

³⁹ Baycaun, a.g.m.,s. 83.

⁴⁰ Baycaun, a.g.m.,s. 85.

⁴¹ Baycaun, a.g.m.,, s. 85-86.

Orta Asya'nın jeopolitik açıdan Doğuyu Batıya bağlayan bir köprü konumunda olması dış ülkeleri dikkatini çekmesiyle beraber, Orta Asya'da kurulmuş olan yeni devletlerin güvenlik konularını ve sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde iki kutup arasındaki stratejik ve güvenlik sistemi ortadan kalkmış ve yeni kurulmuş daha da serbest hareket etme olanağını doğurmuştur. SSCB zamanında bölgeler arasındaki anlaşmazlıklar bir şekilde bastırılmıştır fakat bağımsızlıklarına kavuşmuş bu devletleri ileriki zamanlarda eski anlaşmazlıklarının su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Balkanlarda, Kafkaslarda ve bazı SSCB Cumhuriyetlerinde anlaşmazlıklar çıkmıştır ve değişik boyutlar kazanmıştır. Bu sorunlar hala çözüme kavuşmamıştır. Böyle sorunlar karşısında Rusya seyirci kalmamış, anlaşmazlıkların çözülmesinde uluslar arası toplumun Rusya'yı yetkili olarak göreceğini iddia etmiştir. Bu bağlamda 8 Aralık 1991 tarihli Minsk zirvesinde BDT ve 21 Aralık 1991 tarihli Almatı anlaşmaları ile BDT Ortak Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı oluşumu öngörülmüştür. Bu durumda Rusya'nın hedefi, kendi kontrolünde sözde bir BDT ordusu kurduktu. Diğer bir ifadeyle Rusya ordusu BDT ordusu olarak değiştirilmiş olacaktı. Cumhuriyetler daha sonra yapılan BDT zirvesinde ortak ordu ve ortak savunma konseptine karşı çıkmışlardır. Haziran 1993'te Moskova'da yapılan BDT Savunma Bakanları Toplantısında buna son verilmiştir.⁴²

Bunun yerine Askeri İşbirliği Koordinasyon Merkezi kurulmuştur. Bu tarihten sonra Cumhuriyetler, kendi ordusunu kuracaklarını beyan etmişlerdir. Kendi kontrolü altında bir ordu kuramayacağını anlayan Rusya, Yakın Sınır Ötesi politikalarını hayata geçirebilmek için bu Cumhuriyetlerde Üs kurma arayışlarına çıkmıştır. Bu çerçevede 15 Mayıs 1992'de Rusya, Ermenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Kolektif Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Rusya'nın güvenlik konusunda kullandığı araçlardan birisi de BDT üyelerinin katılımıyla kurulacak bir Barış Gücü oluşturulması ve BDT'de meydana gelecek anlaşmazlıklara bu gücün müdahale etmesi isteğidir. Bu bağlamda 20 Mayıs 1992'de Kiev'de 11 BDT üyesi devlet (Türkmenistan hariç), "BDT Askeri

⁴² Taçgeldi GUTLİYEV, **Soyuz Hem Gararısızlık, (Sovyetler ve Bağımsızlık)**, Aşgabat: Altın Guşak, 1992, s. 24.

Gözlemci Grupları ve Kolektif Barış Gücü” anlaşmasını imzaladılar. Bu anlaşma da diğerleri gibi fazla tutunamadı ve kullanımdan kalkmıştır.

Rusya'nın oluşturmak istediği BDT güvenlik sistemi, BDT'nin güney sınırlarında bulunan tehditlere karşı güvenliğin sağlanmasıdır. Bu ülkeler başta İran, Pakistan ve Afganistan'dır. Rusya sınırları ile bu üç güney ülkeleri sınırları arasındaki tampon bölgenin güvenliği Rusya için çok önemliydi. Bu tehlike Radikal İslam akımlarının bölgelere nüfuz etmesini önlemektir. Bu duruma, Tacikistan da meydana gelen iç savaş örnek gösterilebilir. Rusya bu ülkelerin güvenliğini koruyarak kendi güvenliğinin korunduğunu söylemektedir ve Rusya'nın sınırlarının BDT toprakları olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle BDT devletlerinde askerlerini bulundurmaktadır. En çok askeri bulunan ülkeler Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Sebep, bu ülkelerin uzun sınırlarının güney devletleri olan İran ve Afganistan'la bulunması İslam kökten dinciliğin önlenmesi olarak değerlendirilebilir. Batı, İslam Kökten dincilik konusunda çok hassas olduğu için uzun zamanlar Rusya'nın bu yönde yapmış olduğu propagandanın etkisinden kurtulabilmiş değildir.

Orta Asya'daki güvenlik ve barış koşulları dört ayrı jeopolitik aşamadan oluşmaktadır.

- Ulusal
- Bölgesel, bölge sınırları içerisinde yer alan bütün devletlerin istikrarı ve politik gelişmeler.
- Alt bölge, Orta Asya devletlerinin komşu ülkelerle barışçıl ilişkileri
- Küresel bilim ve teknoloji de yaşanan son gelişmelerin bilgisi doğrultusunda oluşan çok kutuplu dünya.⁴³

Siyasetçilere göre, bölgenin beş yeni ülkesi uluslaşma etabında durmakta, fakat boy ve etnisiye ait olma duyguları hala güçlü olup, anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bölge gerçekte elli milyon nüfuslu zengin bir karışıma sahiptir. Orta Asya'nın XXI.yüzyıldaki

jeopolitik rolü, demografik faktör ve bölgedeki etnik yapıya yönelik siyaset ile belirlenecektir. BM tahminlerine göre Orta Asya ülkelerinin nüfusu 2050'de iki kat artacaktır. 1994'te bölgenin nüfusu 53,9 milyon olduğuna göre, bunun 2015'te 75,5, 2050'de de 103,4 milyon olacağı tahmin edilmektedir.⁴⁴

⁴³ Özdağ, a.g.m. , s. 187.

⁴⁴ Baycaun, a.g.m., s.82.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA DEVLETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE BU DEVLETLERİN ENTEGRASYON SÜRECİ.

I. TARİHİ SÜREÇ

Orta Asya Hindikuş, Pamir, Altay ve Kadirgan gibi büyük dağlarla sarılmıştır. Gobi, Karakum, Kızılıkum çölleri ile birlikte Turan ve Teklemekan platoları, Sır Derya ve Amu Derya nehirleri, Aral, Isık ve Balhaş gölleri ve ayrıca, Hazar Denizi bu bölgededir. Bölgeyi saran büyük dağlar Orta Asya'yı dış iklimlerin etkisinden korumak gibi bir görevi üstlenmektedir. Büyük çöller ise, bölgede kendine özgü çöl ikliminin egemen olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle bölgede kış ayları çok soğuk, yaz mevsimi ise çok sıcak olmaktadır. Bölgedeki denizler ise Zarafşan, Fergana ve Surhan gibi vahaların varlığını sağlayarak canlılığı korumaktadır. Rus asıllı biyoloji uzmanı Anatoliy Vavilov'a göre, dünya fauna ve florasının yüzde 15'e yakını Orta Asya coğrafyasından dünyaya dağılmıştır.

Bölge coğrafyası insanların hayatına da yansımıştır. Bölgede vaha ve vadilerin, dağ ve çöllerin var olması insanların tarih boyunca çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmasına kolaylık sağlamıştır. Son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar Orta Asya'nın, insanların ilk yaşadıkları bölgelerden biri olduğu kanıtlanmıştır. Örneğin 1991 yılında Selengür dağında bulunan Taş devrine ait şehir kalıntıları Orta Asya'da insanlık tarihinin geriye doğru ne denli uzandığını göstermektedir.⁴⁵

İlk çağlarda burada yaşayan halklar M. Ö. VI.yüzyıla, yani Makedonyalı Büyük İskender'in fethine kadar devlet kurmamışlardır. İskender'in fethinden sonra M. Ö. III. yüzyıldan M. S. VII. yüzyıla kadar Bahtırya, Parfiya, Kuşanlar, Harezmsahlar, Eftalitler ve Türk Hakanlığı sırasıyla bölge egemenliklerini sürdürdüler. VII. yüzyılda Arapların

⁴⁵ Curabek KADİROV ve Askar SADGULLAYEV, **Orta Asya'nın Arkeolojisi** (2. baskı), Taşkent, 1990.s.36.

istilasına uğrayan Orta Asya'da siyasal,ekonomik ve sosyal durum kökünden değişmiştir. Bölge Arapların denetimine alınmış ve onların oluşturduğu ekonomik ve siyasal sistemiyle yönetilmiştir. Araplarla gelen İslamiyet bölgede büyük bir sosyal gelişimin yaşanmasına neden olmuştur. Onların bölgede yürüttüğü baskıcı siyaset ise, bölge halklarının sürekli baskısıyla karşılanmıştır. Araplar bölgeyi VII-IX yüzyıllar arasında yönetmişlerdir. Araplarda sonra IX-XII. yüzyıllarda bölgede büyük bir uygarlık yaşamıştır. Bölgeyi sırasıyla Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler ve Harezmsahlılar yönetmiştir. Bu dönemde bölge Asya kıtasındaki büyük ticaret yollarının kesiştiği merkez rolünü üstlenmiştir. Bu konum (Büyük İpek Yolu'nun bölgeden geçmesi), Orta Asya'nın dünya ticaretindeki etkinliğini de arttırmıştır. Sosyal hayatta ise, Orta Asya tarihindeki en büyük uygarlığı yaşamıştır. Bu dönemde İbn-i Sina, Harezmi, Beruni vb. insanların yapıtları dünya uygarlığına önemli katkıda bulunmuştur.

XII-XIV. yüzyıllarda bölge Moğolların istilasına uğramış, bu dönem içerisinde tarihteki en kötü durumuna yaşamış, kültürel yönden büyük zarar görmüştür. Fakat, bunların yanında savaş sanatını da öğrenmiştir. XIV. yüzyılın ikinci yarısı ve XV. Yüzyılda Orta Asya, Timuriler sülalesi tarafından yönetilmiştir. Bu dönem Orta Asya halkları tarihinde Merkezi Devletin oluşumu olarak bilinmektedir. Timur'dan sonra Orta Asya bir siyasal istikrarsızlık dönemini yaşamıştır.⁴⁶

Orta Asya XVI. yüzyılda Şeybani Han, XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar Aştarhaniler tarafından yönetildi. Bu dönemde bölgede siyasal, ekonomik ve kültürel yönden kayda değer bir değişim olmadı. Bölgede merkezi devlet yönetimi çok zayıf olsa da devam etti. XVII. yüzyılın ikinci yarısında siyasal durum değişti. Tek merkezli Aştarhaniler Sülalesi yerine Hiva, Kokant hanlıkları ve Buhara emirliği oluşunca bölgenin jeopolitik görünümünde farklılıklar belirdi. Bu dönem Orta Asya tarihinde Özbek devletinin oluşumu olarak yer almaktadır. Bu dönemde her üç devlet de Rusya ile ekonomik ilişkilerini hızlandırmıştır. Küresel olarak bölgeye Rusya aracılığıyla Avrupa kültürü girmeye başlamıştır.⁴⁷

⁴⁶ Curabek Kadırov ve Askar Sadgullayev,a.g.e. s.39

⁴⁷ A. AMİNOV. **Obzor Sobitiy v Sredney Azii**, "Ekonomiçeskoe i Politiceskoye Posletstviye Prisoyedeneniye Srednoy Azii Rosii". Taşkent. 1996.s.7

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Orta Asya hanlıklarını istila etmesiyle bölge Rus yönetimi altına girdi. Bölgedeki Rus denetimi dönemi iki aşamaya ayrılmaktadır. Birincisi XIX.yüzyılın ikinci yarısından 1917'de Rusya'daki Bolşevik ihtilaline kadarki yıllardır. İkincisi ise SSCB dönemindeki komünist iktidar dönemi olup 1991 sonuna kadar sürmüştür. Bölgedeki Rus denetiminin birinci aşamasında siyasal yaşamda dikkate değer değişim görülmemektedir. Buhara ve Hiva Rusya'nın vesayetini kabul etmiştir. Rusya bu ülkelerin dış ilişkilerini denetliyor fakat iç işlerine karışmıyordu. Kokant Hanlığı ise, Türkistan Guberniyası olarak Rusya'ya katılmıştı. Ruslar bölgeyi bu dönemlerde kendileri için bir dış pazar olarak görmekteydi. Orta Asya'nın zengin ve işlenmemiş kaynakları büyümekte olan Rus sanayisi için uygun ve ucuz kaynak oluşturmaktaydı. Bu dönemde birkaç yüzyıldır kapalı olan Orta Asya ekonomisi Rusya aracılığıyla (Rusya pazarı ile) dünya ekonomisi bağlanıyordu. Kültürel yönden ise, Avrupa kültürü bölgeye girmesiyle birlikte, yerli halkların kültürü önemli ölçüde zarar görmeye başlamıştır.⁴⁸

1917 Ekim'de Rusya'da Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesi ile Orta Asya'da da durum değişmiştir. Bolşeviklerin Rusya'nın tüm sömürgelerine bağımsızlık tanınması ile bölge halkları da bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Ama, 1918'de Orta Asya'da Türkistan Özbek Sovyet Cumhuriyetinin oluşturulması ve Rusya Federasyonu içinde yer alması ile durum değişmiştir. Bu gelişme bölge halklarının kısa süreli bağımsızlığını sona erdirmiştir. Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve TÖSC bu birliğin bir üyesi olarak ona katıldı. Bu dönemde TÖSC Buhara ve Hiva'yı de içermiştir. 1924'de ise TÖSC Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ikiye ayrılarak SSCB'ye bağlanmıştır.1929'da Özbekistan SSC'den Tacikistan SSC ayrılarak SSCB'ye ayrı bir birim olarak katılmıştır. 1926'da Özbekistan SSC içinde Özbek Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 1936'da ise Kırgızistan SSC kuruldu ve Özbekistan SSC'den ayrılarak SSCB içinde yer almıştır.

Kazakistan için ise durum değişti. XVII.yüzyıldan sonra Orta Asya'daki halklardan ayrı bir duruma gelen Kazaklar kendi içinde Büyük, Orta ve Küçük birimlere (Kazak dilinde Cüz denilmektedir) ayrılmışlardır. Bu durum Kazakların siyasal, ekonomik ve

---

⁴⁸

A. Aminov. a.g.e. s. 9

sosyal hayatına da yansımıştır. Kendi içindeki istikrarsızlıklar ve komşu ülkelerin tehdidinin artması nedeniyle Küçük ve Orta cüz Kazakları XVII.yüzyılın başlarında Rusya'ya kendi istekleri ile katılmışlardır. Büyük Cüz ise, diğer Orta Asya halkları gibi XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın denetimi altına girmiştir. Bolşevik ihtilaline kadar Rusya'nın güney bölgesini oluşturan Kazaklar 1918'de Özerk Kazak Bölgesi olarak Rusya Federasyonu içinde yer almıştır. 1936'da ise Kazakistan SSC olarak SSCB'nin bir Federe Cumhuriyeti oldu. Böylece, Orta Asya bugünkü jeopolitik görünümünü almıştır. Sovyet döneminde Orta Asya halklarının siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamında büyük gelişmeler olmuştur. Siyasal hayatta Çağdaş siyasal yönetim sistemini (cumhuriyet) oluşturmuşlardır. Her cumhuriyet seçimlerle iktidara gelen yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Ekonomi alanında ise, Sosyalist ekonomi sistemi bu bölgeye de yerleşmiştir. Orta Asya halkları ekonomik yönden etkili bir biçimde gelişme göstermiştir. Ancak, SSCB'de 70-80'li yıllarda yaşanan ekonomik durgunluk Orta Asya'ya da yansımıştır. Kültürel alanda da Orta Asya halkları SSCB döneminde büyük gelişme göstermiştir. Bölgede Sovyet eğitimi sisteminin başarı ile uygulanması sonucunu vermiştir⁴⁹.

Orta Asya'nın uzun tarihi boyunca değişmemiş olan kendine özgü özellikleri şunlardır:

Birincisi, topraklarının zengin yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip olması, ikincisi, sahip olduğu büyük topraklarıyla, jeopolitik ve coğrafi yerleşimi ile uzak tarihinden bugüne „Asya'dan Avrupa'ya geçiş kanalının başındaki köprü yolunu yüklenmesi ve bu konumuyla, Asya'nın kuzey ve güney ülkelerini Avrupa ile bağlamak açısından stratejik yol olması. Üçüncüsü, bölgenin Tatar-Başkırdistan, Sibiry, Moğolistan, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Kafkasya ile ortak sınırları olan, bir coğrafya üzerinde olması. Bölgenin zengin yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip olması ve stratejik önemi, tarih boyunca yabancı ülkelerin ilgisini çekmiştir. Bunun içindir ki, bölge halkları birkaç defa yabancı ülkelerin baskısı altında kalmıştır. Bölgenin, M.Ö.'ki dönemde birkaç kez Pers ve Çin İmparatorluklarını, Makedonyalı İskender'in ve M.S. VII-IX. Yüzyıllarda Arapların, XII-XV.yüzyıllarda Moğolların XIX. Yüzyılın ikinci yarısından, XX. Yüzyılın sonuna kadar Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliğinin baskısı altında kalmış olması tüm yukarıda

---

⁴⁹ A. Aminov. a.g.e. s. 7-12

söylenenlerle uyum içindedir. Özellikle, Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde Orta Asya, Rusya'nın, orta ve doğu Avrupa (Kafkasya-Türkiye üzerinde) ve Güney Asya köprüsü olmuştur.bugün ise, bölgenin coğrafi konumu, jeostratejik ve ekonomik önemi daha da artmıştır. Orta Asya jeostratejik ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde bölge tarihinde zamana göre çok güçlü ve büyük imparatorlukların oluştuğu görülebilir. Tarihçi Goga Hidoyatov bu konuyu şöyle değerlendirmektedir: Yerel yönetimler Orta Asyanın tüm özelliklerini yeterince kullandıkları durumlarda, bölgede büyük ve zamanına göre güçlü devletler kurulmuştur; bu özelliklerinden yararlanmadıkları zamanlarda ise bölge yabancı güçlerin baskısı ve denetimi altında kalmıştır. Bu ekonomik ve jeostratejik özelliklerinden kaynaklanan durum bölge halklarının kültürel ve toplumsal hayatına da yansımıştır.⁵⁰

II. KAZAKİSTAN

Kazakistan, kuzeyde Rusya Federasyonu, güneyde Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan, doğuda Çine komşu olan Türk Cumhuriyetlerinden biridir. 2717000 km² yüz ölçümüyle Bdt ülkeleri içinde Rusya federasyonundan sonra en geniş topraklara sahip ülkedir.

Günümüz Kazakistan'da yaşayan 16,8 milyon nüfusun %53,4'nü kazaklar, %30'unu Ruslar, %3,7'sini Ukraynalılar, %2,5'ini Özbekler, %2,4'ünü Almanlar, %1,4'ünü Uygurlar ve %6,6'sını diğer milletler oluşturmaktadır. Kazakistanın böyle karışık etniğe sahip olması ta eskilere dayanmaktadır ve tek ulus olarak oluşma yolunda uzun ve zor evrim geçirmiştir. Karahanlı ve Altın ordu devlelerinin Türk Hakanlıklarını oluşturan Türk boyları temelinde oluşan Kazaklar, Avrasya'nın en zengin kültürünü ve uygarlığını barındırmıştır.

Böyle karışık etnik Sovyetler zamanında da daha da çeşitlendirilmiştir. 1907-1912 yılları arasında, Rusya'nın Avrupa bölümünden 2400000 Slav'ın taşınması, 1930-1940 yıllarında ise Uzak Doğu'daki Korelilerin, Polonyalıların Kazakistan'a gönderilmesi ve cephe bölgesi nüfusunun Kazakistan'a tahliyesi sonucu Kazaklar kendi topraklarında Azınlık durumuna düşmüştür ve yerli halkın oranı %30'a indirilmiştir. Bunun yanında

⁵⁰ Goga Hidoyatov, **Canacan Ülkem**, Taşkent, 1990, s. 11.

ülkeye Ruslar tarafından üst düzey kadro: vasıflı işçi, yönetici, teknik eleman görevlilerini yürütmesi üzerine Rus kökenlerinin göçü gerçekleştirilmiştir.⁵¹

Bu bakıma, Kazakistan diğer Orta Asya devletlerine nazaran en karışık etniğe sahip bir Türk devletidir.

1990 yılında Baltik ülkeleri başta olmak üzere, diğer Sovyet Cumhuriyetleri egemenliklerini ilan etmişlerdir. Kazakistan ise, en son olarak ilan eder. Sebep kazak lideri Nursoltan Nazarbayev birliğin korunması için çok çaba göstermiştir ve başaramamıştır. Bunun sonucu olarak yönetimden istifa eder ve Kazakistan başkanlık seçiminde bağımsız aday olarak katılır. 25 Ekim 1990'da egemenliği, 16 Aralık 1991'de de en son bağımsızlığını ilan eden ülkedir.⁵²

A. Siyasi Yapı

Genel olarak Bağımsızlığa kavuşmuş Orta Asya devletlerindeki siyasi yapı birbirine çok yakındır. Kazakistan'da da aynı benzerlik sözkonusudur fakat bazı oluşumlarda Kazakistan diğerlerinden farklılaşmaktadır.

1 Aralık 1991 de yapılan referandum ile Kazakistan'da başkanlık sistemine geçildi ve devlet Başkanı olarak Nursoltan Nazarbaev seçildi. 1995 yılında yapılan halk oylaması sonucunda yetkileri 2000 yılına kadar uzatılmıştır. 1999 yılında Başkanın isteği üzerine devlet başkanı seçimi yapıldı ve % 79.8oyla Nazarbayev yeniden seçildi.

28 Ocak 1993'te Kazakistan parlamentosu, Bağımsız Kazakistan Cumhuriyetinin ilk Anayasası kabul edilmişti. Bu anayasaya göre devlet başkanı devletin ve yürütmenin başıdır. Fakat bu anayasa bazı nedenlerden dolayı hayata geçirilemedi. Bu nedenlerin başında demokrasi kurumlarının gelişmemiş olması, totaliter rejimden demokrasiye geçişin zorluğu, yasama ve yürütme organlarının arasındaki çelişkiler gösterilebilir. Bu yüzden parlamento sisteminden başkanlık sistemine geçilmiştir.

Kazakistan'da yürütme ile yasama arasında ilişkiler farklı özelliklere sahiptir, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu, ülkenin yasama işlevini gerçekleştiren en üst temsil organdır. Kazakistan Devlet Başkanı aşağıdaki durumlarda parlamentoyu feshedebilir:

⁵¹ Saule BAYCAUN, "Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", **Avrasya Dosyaları**, Kazakistan, Kırgızistan özel, Kış 2001- 2002, s.71.

⁵² Baycaun, a.g.m., s.72.

Parlamento hükümete güvenoyu vermediğinde, parlamento başkan atamasına iki kez karşı çıktığında, parlamento kanatlar arasında veya parlamento ile devletin diğer kurum ve organları arasında giderilmeyen anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları sonucu kriz meydana geldiğinde Başkan parlamentoyu feshedebilir.⁵³

30 Ağustos 1995'te kabul edilen yeni anayasa başkanlık sisteminin temellerini belirlemiştir. Kazakistan Devlet Başkanı devletin en üst düzey görevlisi olarak devletin iç ve dış politikasının başlıca yönlerini belirler, Kazakistan devletini yurt içinde ve uluslararası ilişkilerde temsil eder. 1995 Anayasası ile devlet başkanına, devletin tüm birimlerine karşılıklı uyum içinde çalışmasını ve halk karşısında sorumlu olmalarını sağlama görevi verilmiş;böylece devlet başkanı yeni bir statü kazanarak yetkileri daha da artmıştır. Anayasa mahkemesinin yerine bir kısım yetkilerin devlet başkanına tanınmasını sağlayan değişiklikler yapılarak bir Anayasa Kurulu kurulmuştur. Parlamento, Meclis ve Senato olarak iki kanada ayrılarak yeni bir yapılanma içine girmiştir. Kazakistan Parlamentosu, ülkenin yasama işlerini gerçekleştiren en üst temsili organdır. Parlamento, daimi esasta çalışan Senato ve Meclisten oluşmaktadır. Meclisin görev süresi 5 yıldır, Senatonunki ise 6 yıldır. Senato, her eyalet ve eski başkent Almatı'dan mevcut yerel temsili organlar tarafından seçilen ikişer senatörden meydana gelmektedir. Yeni senatör ise Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.⁵⁴

Kazakistan'da yürütme sistemini ve faaliyetlerini hükümet düzenlemektedir. Hükümet, devlet başkanı tarafından anayasanın öngördüğü şekilde kurulmalıdır. Başbakan ve hükümet üyeleri doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ancak Başbakan, Başkan Yardımcıları ve Dışişleri, İçişleri, Savunma, Maliye Bakanları ile Milli Güvenlik Kurulu (eski KGB) başkanının tayininde parlamentonun onayının olması gerekmektedir. yönetim tümüyle Cumhurbaşkanının elindedir. Başbakan daha ziyade ekonomik ve teknik bir konuda ve Cumhurbaşkanına yardımcı niteliğindedir.⁵⁵

Yasama ve yürütme organları, yargı ile bir bütün oluşturmaktadır. Kazakistan'da yargı Anayasa Kurulu tarafından belirlenmekte ve devletin siyasi gelişmelerine

⁵³ Saule, a.g.m., s.75

⁵⁴ Saule, a.g.m., s.77

⁵⁵ Bayram ANNAGULİYEV, "İkdisadıyetağı Ösüşler," (Ekonomideki Gelişmeler), **Balkan Gazetesi**, 16 Hazran 2001.

karışmamaktadır. Anayasa Kurulu yetki süreleri 6 yıl olmak üzere 7 üyeden oluşmaktadır. Devlet eski başkanları Anayasa Kurulu'nun daimi üyeleridir. Tüm yargı organlarının denetlenmesi için Kazakistan Devlet Başkanı tarafından yürütülen Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek kurulu kurulmuştur.⁵⁶

Kazakistan siyasal hayatındaki dikkat çekici eğilimlerden birisi de siyasal partilerin oluşumudur. Kayıtlı 9 parti bulunmaktadır: OTAN Partisi, Kazakistan Halk Kongresi Partisi, Kazakistan Sivil Partisi, Kazakistan Halk ve Kooperatif Partisi, Kazakistan Komünist Partisi, Kazakistan Diriliş Partisi, Kazakistan Sosyal Partisi, Cumhuriyetçi Siyasal Emek Partisi, Kazakistan Cumhuriyeti Halk Partisi, Kazakistan Tarım Partisi, Azamat Demokratik Partisi, Alaş Ulusal Partisi, Kazakistan Cumhuriyeti Adalet Partisi gibi partilerdir.

B. Ekonomik Yapı

Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı'nın oluşmasını kronolojik olarak incelemede yarar vardır. Çünkü Kazakistan ekonomisi Sovyetler zamanında önemli değişikliklere uğramıştır. Ülkenin ekonomik yapısı Sovyet yönetiminin sanayileşme planlarının buğdayda kendi kendine yeterli çabasının ve hammadde zenginliğinin etkisinde şekillenmiştir.

Sovyetler zamanından önce göçebe hayat yaşayan kazaklar 1930'lu yıllarda Sovyetlerin zorunlu kolektifleşme politikasıyla yerleşik hayata geçilmiştir. Kazakların esas uğraşı sayılan hayvancılık yok edilerek buğday ekimine zorlanmıştır. Böylece 1930'da onların ellerinden tüm malları alınmıştır. Halk açlık çekerek nüfusun yarısı yok olmuştur. 1950'li yıllarda Kazakistan bakır toprakları tarıma açılarak yoğun buğday ekimi başlatılmıştır. Bu bakıma Kazakistan Sovyetler zamanında buğday üretiminde Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü yerdedir.

Kazakistan topraklarının, hem 1930'lu hem de 1950'li yıllarda tahıl ekimine açma girişimlerinin diğer bir sonucu ise, Kazakistan jeopolitiğinin değişmesi olmuştur. Kazakistan'da 1930'daki nüfusa 1975 yılında ancak kavuşulmuştur. Nüfusun yarısının yok

---

⁵⁶ Saule, a.g.m., s.76-77

olmasıyla ülkeye Ruslar taşındırılmıştır. 1989 yılına göre Kazakistan'da toplam nüfusa oranı sadece %39,5 iken, buna karşılık Rusların oranı %37,7 olmuştur.⁵⁷

Kazakistan'ın hammaddede zenginliği, ülkede hammadde üretiminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülkenin sanayileşmesini sağlamıştır. Kazakistan: volfram, kurşun ve barit kaynakları açısından dünya birincisi; krom, çinko ve gümüş açısından dünya ikincisi; manganezde dünya üçüncüsü; bakırda dördüncü; altın ve demirde yedinci; gaz ve kömürde dokuzuncu ve petrolde on üçüncü sıradadır.⁵⁸

Böyle zengin doğal kaynaklara sahip olan Kazakistan, Sovyetler zamanında da sadece hammadde üreticisi bir devlet olmuştur ve üretim Rusya'da yapılmıştır. Böylece, götürülen hammadde Rusya'da işletilerek ülkeye hazır mal şeklinde çok az miktarı geri gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkmış Orta Asya Cumhuriyetleri Sovyet ekonomik sistemine fazlaca entegre oldukları için, Ekonomilerinin belirlenmesinde zorluklar çekmişlerdir. Kazakistan'da bu anlamda ekonomik açıdan ilk başlarda Rusya'nın adımlarını izlemeye devam etmiştir ve rublenin geçerli olduğu para bölgesi içinde kalmıştır. Rusya ile uzun ve şeffaf karasal sınırlarını olması ve Ruble Bölgesi'nde olması, Kazakistan, Rusya ekonomisindeki bütün gelişmelerden etkilenmiştir enflasyonlar, fiyat reformları hep Rusya'nınki ile aynı derecede olmuştur.

Bir taraftan Ruble Bölgesi'nde kalmaya çalışan, bir yandan da Sovyet Rubleleri'nin tedavülden kaldırılacağından korkan Kazakistan'ın istemediği gelişme 1993'te gerçekleşmiştir; yeni Rus Rubleleri tedavüle girmiştir. Bu gelişmelerden sonra Rusya ve Kazakistan arasında başlayan görüşmelerde, Kazakistan'ı Ruble bölgesinin dışında tutmaya çalışan Rusya, Kazakistan'ın kabul edemeyeceği şartlar sunmuştur. Bunun sonucu olarak Kazakistan bir seçim yaparak, Kasım 1993'te milli para birimi Tenge'yi tanıtarak, para ve maliye sistemlerin Rusya'dan ayırmıştır. Böyle durum Kazakistan'da üretimin azalmasına neden olmuştur.

Kazakistan Ruble Bölgesi'nden çıktıktan sonra, Ocak1994'te İMF'nin onayladığı ve danışmanlık ettiği istikrar programına başlamıştır. Bu programı Stand-by kredisiyle desteklemiştir. bu program İMF'nin önerdiği standart program olup, sıkı para ve maliye

---

⁵⁷ Saule, a.g.m., s.30

⁵⁸ Saule, a.g.m., s.32

politikalarını içermektedir.programda ayrıca fiyat serbestleştirilmesinin devam edilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirilme tedbirleri de öngörülmüştür.

Temmuz 1995'te Kazakistan'ın vergi sistemini basitleştiren yeni Vergi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu yeni vergi kanunuyla Kazakistan'a gelen yabancı yatırımcılara büyük avantajlar sağlamıştır.1995'ten beri "güven yönetimi" adı altında büyük fabrika ve tesislerin yönetim ve işletme hakkı yabancı yatırımcılara verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede elektrik, enerji, metalürji, petrol, gaz ve iletişim gibi Kazakistan'ın stratejik sektörlerinde 66 büyük çaplı işletme ve tesislerin yönetimi yabancı yatırımcılara devredilmiştir. Bugünkü hesaplamalara göre Kazakistan üretim kapasitesinin %80'i yabancı yatırımcıların elinde bulunmaktadır.⁵⁹

Kazakistan sanayi sektöründe imalat, madencilik ve enerji en önemli sektörleri oluştururken, demir dışı ve demir metalürjisi, kimya ve petrokimya , makine, inşaat ve inşaat malzemeleri ile hafif sanayi önemli alt sektörler olarak dikkat çekmektedir.⁶⁰

2001 yılında büyümeye devam eden Kazakistan ekonomisi, ön hesaplamalara göre ilk dokuz ay içinde %13.7 olarak büyümüştür. İMF,BM ve AGİT gibi uluslar arası kuruluşlara üye ve orta Asya cumhuriyetleri arasında hızlı reformculardan olan Kazakistan'ın izlediği liberal politika üretimin çökmesini engelleyemediği gibi, Kazakistan ekonomisini giderek doğal kaynaklarının çıkarımına ve ihracatına dayalı bir ekonomi haline getirmektedir.⁶¹

III. ÖZBEKİSTAN

Özbekistan'ın siyasal yapısını incelemeden önce onun tarihi oluşumunu incelemekte yarar vardır.

Kazaklar ve Kırgızlar gibi Özbekler de öncelikle bilinen bir zamanda ortaya çıkmış olan ve çeşitli toplulukları bir araya toplayan kabile konfederasyonudur. Bu topluluklar daha sonra, şu ya da bu doğal evrimden çok, bir siyasal süreç sonucunda etnik gruplar olarak ortaya çıkmıştır.⁶²

⁵⁹ Anar SOMUNCUOĞLU, "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi" **Avrasya Dosyaları**,Kazakistan Kırgızistan Özel, cilt 7, sayı 4, Kış 2001-2002, s.39-40

⁶⁰ Harp Akademileri, Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri,İstanbul 1999,s. 62-63

⁶¹ Somuncuoğlu, a.g.m. , s.47

⁶² Oliver ROY,**Yeni Orta Asya veya Ulusların İmal Edilişi**, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s.46

Ama her şey XV.yüzyılda Şeybani Hanedanı yönetiminde Özbek adını alan 1500 yılında maveraünnehir'i ele geçiren bir kabile konfederasyonu ile başlamıştır. Konuştukları dil ise Kıpçak lehçesiydi.dışarıdan gelen bu kabileler birleşerek, maveraünnehir'in Babür yönetimindeki Türk dilli halkını kovmuşlardır ve kendilerine mekan edinmişlerdir. Egemenliği altına alan yerleşik toplulukların bir kısmı da sonunda, bir taraftan XIX. Yüzyılda artık “Türki” veya “Özbekçe” denilmeye başlanan kendi dilleri, Çağatay Türkçesi'ni konuşmaya devam ederken, diğer taraftan kendilerini Özbek diye adlandırmışlardır. 30'lu yılların sonunda Sovyet dil bilimcilerinin bu dili “Eski Özbekçe” diye adlandırmalarıyla birlikte perde kapanır: Buna göre, günümüz Özbekleri her zaman Özbek olmuş, hep Özbekçe konuşmuşlardır.

XIV.Yüzyılda maveraünnehiri işgal eden Şeybani kabile konfederasyonu yani Özbekleri R.Wixman üç grupta toplandığını varsayar. Sartlar (İran kökenli kabileleşmemiş yerleşikler), Çağatay Türkçe'si konuşan ve Timur'dan öncesi dönemde toprağa yerleşen Türk dilli topluluklar (Karluk, Barlas, Karatay), son olarak da Kıpçaklar (Kıpçak, Kongrat, Mangıt, kurama).⁶³

XIX.Yüzyılda başlayan Rusya, Britanya arasındaki “Büyük Oyun” Orta Asya'ya yöneliktir. Bu oyunda Rusya galip gelerek bütün orta Asya'ya hakim durumuna gelmiştir.Çarlık Rusya'sını deviren Bolşevik devrimciler, Lenin'in ve Stalin'in uyguladığı politikalarla orta Asya'yı Sovyetleştirme yolunda ilerlemişlerdir. Bu politikaların en önemlileri, orta Asya'nın değişimine sebep olan, Orta Asya'yı devletleştirme ve sınır belirleme politikalarıdır.

V.İ. Lenin in önerileri, orta Asya'nın yalnızca üç halkına (Özbekler, Türkmenler ve Kazaklar), Sovyet anlayışı çerçevesinde devlet kurma hakkı tanınmıştır ve bu durumda onlar ünvanlı milletler haline gelecekti. Diğer milletler ise bu ünvanlı milletlerin içinde eritilecekti. Sadece Türkmenistan yalnızca Türkmen kabilelerini kendi etrafında birleştirecekti. “Özbekistan ” devleti ismi altında Tacikler, Sartlar, Fergana Kıpçakları, Fergana ve Sır Derya Kırgızları bulunmaktadır.⁶⁴

⁶³ Roy, a.g.e., s.47

⁶⁴ Arslan KOÇİYEV, “Milli Özelliklerine Göre Orta Asya'nın Sınırlarının Belirleme Politikası”**Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan özel, cilt:7, sayı:2, Yaz 2001, s. 298

SSCB'nin dağılmasıyla, Özbekistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi, Özbeklerin Timurlenk'i kurucusu olarak ilan etmesi, Maverainnehir'de Özbekler lehine bir eksen oluşturma bilmek için Timur'un mirasını sahiplenmiştir.⁶⁵

Böylece Özbekistan günümüzde bir bağımsız devlet olarak Orta Asya'da kendi siyasi ve ekonomik yolunu çizerek ilerlemektedir.

A. Siyası Yapı.

Sovyet Birliği'nin dağılmasının ardından BDT'yi oluşturan bağımsız cumhuriyetler içinde Özbekistan'ın ayrı bir önemi vardır. Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile komşu olan Özbekistan'ın nüfusu 26 milyon ve nüfus artış oranı %1,3'tür. Yüzölçümü olarak ise 448,9 km² sahiptir. Nüfusun %80'i Özbek, %5,5'i Rus, %5'i Tacik, %3'ü Kazak, %2,5'i Karakalpak, %1,5'i Tatar ve %2,5'i diğer milletlerdendir. Yönetim biçimi olarak, Cumhuriyet olan Özbekistan'da otoriter başkanlık kuralları etkindir. 12 vilayet, 1 otonom bölge (Karakalpakistan-Nukus) ve bir şehre (başkent Taşkent) sahiptir ve 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Yönetime şekil veren yeni Anayasa 8 Aralık 1992'de düzenlenmiştir.

Bağımsızlığın kazanılması sonucunda Özbekistan ekonomik, sosyal ve siyasi bağlamda alışılmadık bir yaklaşım sergilemiştir. Asya Kaplanlarını andırır biçimde Özbek modeli uygulanmıştır. Bu model milliyetçilik lehine olup, Marksist sosyalizmi ve politik İslam'ı reddetmektedir. Özbek modelinin mucidi İslam Kerimov, yol gösterici ideoloji Marksizm-Leninizm çökünce bütün mevcut araçlarla Özbek milliyetçiliğini öne sürdü. Onun görüşüne göre, devlet baş reformist olmalıdır.⁶⁶

Bağımsızlıktan sonra, Cumhuriyetin politik yapısının toptan bir dönüşümü şeklinde desteklenmese de öncelikle, muhalefet partilerinin hileli olduğunu öne sürmelerine rağmen ilk bağımsız seçimlerin yapılabilmesi önemli gelişmedir. SSCB zamanında komünist partinin birinci sekreteri olan İslam Kerimov 1991 seçimlerinde %86 oy almış ve bunun ardından Marksist-Leninist ideolojinin Özbek milliyetçiliği karşısındaki paralel olarak partinin adı, Halkın Demokratik Partisi (HDP) olarak değiştirilmiştir. Yeni anayasaya göre, Parlamento ve yetkili kurum olacaktır, ama, uygulamada ise onun, başkan yetkilerini

⁶⁵ Roy, a.g.e., s. 37

⁶⁶ Mustafa ÖKMEN "Yerel Yönetimlerin Sosyal Teorisi ve Rusya'da yerel Yönetimler: Özbekistan Örneği" *Avrasya dosyaları*, Özbekistan Özel, s. 56-67

destekleyen bir fonksiyonu olacaktır. Ayrıca değişik muhalif grupların, demokratik, dini ve etnik aktiviteleri sınırlandırılmış ve çoğunluğu açık olarak yasaklanmış yada yer altına inmeye zorlanmıştır. Özbekistan'ın Sovyet sonrası politik değişimindeki belirgin tema, otoriter başkanlık sisteminin güvenceye alınması yönündeki faaliyetleri içermektedir. Başkan oldukça güçlü bir konumdadır ve hemen hemen onun yetkilerini sınırlayacak bir güç bulunmamaktadır. O, bölgesel yöneticilerin (Hakim) atanmasında en yetkilidir ve kendi otoritesini sarsacak bir güç elde etmemeleri için onların yerlerini sık sık değiştirir. Vurgulanan bu yetkilerin dışında başkan PDP'nin lideri olarak da parlamentoda yetkili konumdadır. Bunu ise meclisin çoğunluğunu yerel yönetim memurları ve PDP üyelerinin oluşturması ile sağlanmaktadır. Başkan Kerimov, Mart 1995 referandumunu da %98'lik bir oranla kazanmış ve 2000 yılına kadar 5 yıllık bir süre için tekrar başkan seçilmiştir.

Özbekistan'ın yürütme yapısında, yürütme organı iki ayrı aşamada oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, başkente oluşan bakanlıklar ve diğeri ise yerel (alan) yönetim birimleridir. Yerel yönetimler: iller (hakimler), ilçeler, kentler ve belediyeler ile ilgili kavramlar yer almaktadır. Ancak buradaki yerel yönetim kavramı klasik anlamdaki yerel yönetim değildir, sözü edilen yönetim aslında yürütme organının alandaki örgütlenme biçimi anlamına gelmektedir.⁶⁷

B. Ekonomik Yapı

Özbekistan, Orta Asya bölgesinin liderliğine oynayan ve bağımsızlığını kazandığından beri elverişsiz ekonomik yapısını değiştirmeye ve ekonomisini güçlendirmeye çalışan bir ülkedir. Bu bağlamda ekonomik reformlar yapılarak ülkenin kalkınmasına çalışılmaktadır.

Özbekistan diğer Orta Asya devletlerinde (Türkmenistan, Kazakistan) olduğu gibi çeşitlendirilmiş ekonomik yapıya ve zengin doğal kaynaklara sahip değildir. Özbekistan'ın tarihi geçmişi, jeopolitik konumu bölgenin en kalabalık nüfusa sahip olması ve hızlı ulus-devlet oluşturma yolundaki gayretleri onu liderlik iddiasında bulunmaya sevk etmektedir. Ekonomik açıdan yetersiz olan Özbekistan, ekonomisini geliştirerek, siyasi gücünü ekonomisi destekleyerek liderlik konumuna yükselebilir. Özbekistan'ın ekonomisi diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi, bağımsızlıktan önce Sovyet ekonomik sistemi içerisinde Rusya'ya bağlı kalarak belirli malların üretiminde uzmanlaşmıştır.

---

⁶⁷ Ökmen, a.g.m., s. 57

Özbekistan'ın uzmanlaşma alanları, tarım ürünleri ve yarı mamul mallarının üretimidir. Türkmenistan'dan sonra Sovyetler birliğinde ikinci en fazla tarım ağırlıklı ekonomiye sahip olan Özbekistan'ın 1991 yılında tarım sektörünün payı % 36, sanayinin payı %28 idi. Aynı zamanda 1991 işgücünün %42 si tarımla istihdam ederken sanayi için bu pay %14'tü.

Özbekistan ekonomisinde ağırlıklı olan tarım sektörü çeşitlendirilmiş yapıya sahip değildir. Bu sektör çoğunlukla pamuk yetiştiriciliğinden ibarettir. Sovyetler Birliği'nin pamukta kendi kendine yeterlilik çabaları sonucunda Özbekistan bir pamuk üreticisi haline getirilmiştir. **Bağımsızlığın başında dünyanın dördüncü en büyük pamuk üreticisi ve en büyük üçüncü pamuk ihracatçısı konumundadır.**

Özbekistan'ın zengin kaynakları da mevcuttur. Bu kaynakların önemli bir kısmını enerji kaynakları oluşturmaktadır. **Özbekistan SSCB zamanında net enerji ihracatçısıydı. 1992'de Özbekistan'da doğal gaz üretimi 42 milyar m³'tü. Özbekistan, Rusya ve Türkmenistan'dan sonra SSCB'de üçüncü doğal gaz üreticisiydi. Özbekistan'da petrol ve kömür yatakları da bulunmaktadır. Enerji dışında Özbekistan'ın diğer doğal kaynakları arasında altın, bakır ve çinko sayılabilir. Bunlardan özellikle altın, bağımsızlığın başından beri yabancı yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Bağımsızlığın başında altın üretimi 65-70 ton civarındaydı, bakır üretimi ise 1992 yılında 83 bin ton idi.** Diğer Orta Asya devletleri gibi, Sovyet ekonomik sistemine bağlı olan cumhuriyetlerin birisi olmasıyla sahip olduğu tek yönlü ekonomik yapısı geçiş dönemi zorluklarını arttırmış ve Özbekistan yönetimini ülkenin ekonomik yapısını değiştirme arayışına itmiştir.⁶⁸

⁶⁸ Anar SOMUNCUOĞLU, "Özbekistan'ın Gelişme Stratejisi "Avrasya dosyaları, Özbekistan Özel, cil 7, sayı 3, Sonbahar 2001, s. 19-20.

Orta Asya'nın liderliğine oynayan Özbekistan, bağımsızlık yıllarında, ülkenin balkanı İslam Kerimov'un ifade etmesiyle ülkenin, "kendine özgü" ekonomik programı vardır. Bu programın amacı, istikrarlı sosyal piyasa ekonomisine, açık dış politikasına dayanan güçlü demokratik hukuk devletinin ve sivil toplumunun kurulmasıdır. Bu bağlamda başkanın ifadesiyle, ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde milli program haline gelen beş ilkesi vardır:

1. Ekonominin ideolojik yapıdan uzaklaşması ve ekonomi, ülke politikasının temeli olmalıdır.
2. Geçiş döneminde baş reformcu devlet olmalıdır. Bu bağlamda devlet, ekonomik, sosyal, siyasi alanda politikalar düzenlemeli ve hayata geçirilmelidir.
3. Değişim süreci hukuki temellere dayanmalıdır.
4. Demografik durum. Sosyal toplumsal istikrarın korunması.
5. Reformların adım adım yapılması ve sürekli olması

Görüldüğü gibi Özbekistan ekonomik programının temelinde devletin müdahalesi vardır. Özbekistan'ın kullandığı araçlar sosyalist sistemini hatırlatmaktadır. Hızlı serbestleşmeyi, özelleştirmeyi ve makro ekonomik istikrara ulaşmak açısından sıkı para ve maliye politikası öneren IMF, Özbekistan'ın ekonomik politikasından memnun değildir. Başta da söylediğimiz gibi ülkenin kendine özgü "ekonomik yapı"sı vardır. Bu bağlamda Özbekistan'ın amacı, sosyalist tipi ekonomiden serbest ekonomiye geçiş değil, tarım ağırlıklı ekonomiden sanayileşmiş ve gelişmiş bir ülkeye dönüşümdür. Bu yüzden Özbekistan açısından serbestleştirme olsun, özelleştirme olsun, piyasa konumlarının oluşturulması olsun, makro ekonomik istikrar ikinci plandadır ve ancak sanayileşme ve kendi kendine yeterliliğe ulaşmak için elverişli oldukları derecede uygulanmaktadır.⁶⁹

Özbekistan'ın benimsediği temel ekonomik strateji, ihracat ve tarımdan sanayiye, diğer bazı sektörlere kaynak aktarmak yoluyla sanayileşmek, stratejik olarak gördüğü bazı mallarda kendi kendine yeterliliğe ulaşmak ve "bebek sanayilerini" geliştirmektir. Hammade ağırlıklı bir ekonomisi olan Özbekistan, bu durumu sürdürmek istememekte ve hızla ekonomik yapısını değiştirmek, yani daha çok yarı mamul mal, mamul mal üretimine kaymak istemektedir. Teorik serbest piyasa ekonomisinin bu anlamda sunduğu

---

⁶⁹ Somuncuoğlu, a.g.m., s.22

perspektifleri gerçekçi bulmayan Özbekistan yönetimi, Sovyet tipi ekonominin mirasından kurtulmanın o kadar olmadığını ve hızla serbestleştirmenin ekonomiyi çöküntüye uğratacağını düşünmektedir.

Özbekistan'da izlenen ithal ikamesi stratejinin başlıca araçları, izlediği dış ticaret politikası ve döviz kuru politikasıdır. Ülkenin temel ithal ve ihraç kalemlerin ticareti devletin elindedir. Ülkenin stratejik açıdan önemli malları doğal gaz, pamuk, altın, buğday devletin elindedir ve diğer taraftan da gıda da kendi kendine yeterlilik politikasını da yürütebilmek için bazı gıda malların ithalatı da devletin elindedir.

Özbekistan'da uygulanan ithal ikamesi stratejinin en etkin araçlarından birisi, döviz kuru stratejisidir. Ülkede iki kur uygulanmaktadır (devlet kuru ve kara borsa). Bunun amacı devlet kuru aşırı değerlenmiş olduğu için ihracatı cezalandırıcı ve vergilendirici, ithalatı ise teşviklendirici ve kolaylaştırıcıdır. Çoklu devlet kuru özellikler devlet Yatırım Programı'nın hedefine ulaşmak için kullanılmaktadır.

Özbekistan, doğrudan kamu yatırımları ve yabancı yatırımları da kullanılarak sanayileşmeye çalışmaktadır. En önemli yatırımlar enerji sektörüne yapılmaktadır. Sanayi alt sektörü içerisinde enerji sektöründen sonra en çok yatırım alan sektörler: metalürji, ulaşım ve hafif sanayidir.⁷⁰

Ülke gittikçe daha fazla dış kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Mart 2000'de onaylanan 2000 yatırım programı ekonominin neredeyse bütün sektörlerini kapsamaktadır. Birçok sektörün alt yapı yatırımlarının ön gören geniş yabancı yatırımları ve hükümet tarafından garanti edilen kredileri ön görmektedir.

Özbekistan hükümetinin stratejisinde sanayileşme açısından yabancı yatırımları çekmek önemli bir yer almaktadır.⁷¹

Öncelik verilen sektörler:

- tüketim malların üretimi, tekstil ve hafif sanayinin geliştirilmesi
- tarımsal malların ve hammaddelerin işlenmesi
- çağdaş telekomünikasyon sisteminin kurulması, ulaştırma projelerinin geliştirilmesi
- çevreyi korumaya yönelik yatırımlar

⁷⁰ Somuncuoğlu, a.g.m., s.24

⁷¹ Somuncuoğlu, a.g.m., s.26

- petrol ve doğal gaz üretimi ve işlenmesi, enerji dağıtım şebekesinin modernizasyonu
- ilaç, tıbbi teçhizat üretimi
- turizm
- Ar. ve Ge. Yatırımları

Özbekistan'a gelen yabancı yatırımlar esas olarak enerji, altın, petrol ve doğal gaz sektöründe yoğunlaşmışlardır.

Özbekistan'da öncelik sektörler olarak enerji, gıda, makine teçhizatı, kimya, metalürji ve tekstil sektörleri seçilmiştir. Özellikle enerji ve buğdayda kendi kendine yeterlilik hedefine ulaşılmıştır.⁷²

IV. KIRGIZİSTAN

Pamir ve Tien Şan dağlarının eteklerinde göçebe hayatı yaşayan Kırgızlar, Budist Oyratlar tarafından bozkırlardan kovularak şu andaki yaşadıkları yerlere XVI. ve XVII. yüz yıllarda yerleşmişlerdir.

Kazakistan bozkırları ve bunun uzantısı olan Tien Şan dağları daha geç dönemde (XVIII-XIX) Müslüman olmuşlardır ve XIX. yüzyılın sonuyla, birinci beş yıllık plan (1928-1932) arasında yerleşik düzeyine geçmiş olan Türk dilli kabilelerin mekanıdır; burada Fars etkisi zayıftır. Bu iki mekan arasındaki sınır etnik değildir. Oş kırgızları ve Türkistan'daki kentli Kazaklar bu uygarlığa yakındır. Bu sınırın bozkırlarında daha mistik ve Şamanizm etkisinde bir İslami inamış benimsenmiştir.⁷³

1865-1920 yılları arasında gerçekleşen Rusya İmparatorluğunun Orta Asya fethi ve ardından gerçekleşen (1917) bolşevik hareketleri, ihtilal ve devrim Orta Asya'nın kaderini değiştirmiştir. Önceleri belli bir kimlik veya belli bir devlet altında toplanmayan bu konar göçerler, Ruslar tarafından bir kimlik ve devlet altında toparlandırılmıştır.

Lenin'in önerileriyle Orta Asya'nın üç halkına devlet kurma hakkı tanımıştır (Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan). Kırgızistan ise Kazakistan'ın içinde bir alt etni

⁷² Somuncuoğlu, a.g.m., s.27

⁷³ Roy. a.g.e. s.20-33

olarak eritilecekti. 1922 yılında Abdülkerim Sıdıkov'un önderliğinde Kırgız aydınları temsilcileri "Türkistan ASSR'i sınırları içinde Bolşevik Platformu çerçevesinde Kırgız Dağ Bölgesi'nin kurulması için" girişimlerde bulunmuşlardır. Milli üst düzey siyasetçilerin kesin harekete geçmesine aşağıdaki nedenler sebep olmuştur:

1. Kırgızları o zamanki dağınık yaşamı. Kırgızlar, Yedi Su, Fergana, Sırderya gibi ayrı ayrı bölgelerde ve o bölgelerde yaşayan diğer milletlerin arasında azınlık durumunda idiler.

2. Bundan dolayı merkez (Moskova) onların ekonomik ve siyasi menfaatlerine yeteri kadar ilgi göstermemiştir.

3. Kırgız Cumhuriyeti'nin (Kazakistan) Kara-Kırgız topraklarını ilhak etme niyetinde olma dair vakıaların elde edilmesi.

1922 Türkistan ASSR Şuarası'nın XII. Kurultayına diğer milletler ile birlikte gecikmeden Kara Kırgızların da bağımsız bir millet olarak kabul edilmesi sunulmuştur ve 1924'te Orta Asya'da Kara Kırgız ASSR'i kurulmuştur.⁷⁴

SSCB'nin dağılmasından sonra, diğer Orta Asya devletleri gibi, Kırgızistan da bağımsız bir devlet olarak dünya haritasında kendine has değerleri ile ve dünya ülkelerin yakından ilgisini çekerek kendi yerini almıştır.

1991'de yaşanan Ağustos darbesinin başarısızlığından sonra, 31 Ağustos'ta Kırgızistan kendisini egemen ve bağımsız bir cumhuriyet olarak ilan etmiştir. 12 Ekim'de ise cumhurbaşkanını alternatifsiz halk seçimleri yoluyla, halk oyunun %96'sını alarak Askar Akayev seçilmiştir.

Şu anda Kırgızistan'ın nüfusu 4,8 milyon olup 200.000 km² yüz ölçümüne sahiptir. Ülkenin 3/4'nü dağlık bölgeler oluşturmaktadır. Kara sınırları: Çin 855 km, Kazakistan 1051 km, Tacikistan 87 km ve Özbekistan ile 1099 km kara sınırları bulunmaktadır.

A. Siyasi Yapı

SSCB'nin dağılmasından sonra, egemen Kırgızistan'nın siyasi sistemlerinin yapılanmalarının en önemli aşamaları, 24 Ekim 1990 yılında kabul edilen "Kırgızistan SSC'de Cumhurbaşkanı mevkinin kurulmasına izin verilmesi ve Kırgızistan Anayasasında

⁷⁴ Koçiyev, a.g.m., s.296-297

değişikliklerin ve eklemelerin yapılması” konusunda yasa, 15 Aralık 1990 yılında kabul edilen “Kırgızistan Cumhuriyetinin Bağımsızlık Deklarasyonu”nda oluşturulmuştur.

1995 yılında Anayasa reformun yapılması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması, demokratik sistemin oturtulması için ilk esaslar oluşturulmuştur. 5 Mayıs 1993’te Kırgızistan Büyük Şuarası’nın 12. Toplantısında yeni bir Anayasa kabul etmiştir. Anayasada kuvvetlerin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, devlet kuvvetlerinin yerel yönetimden ayrılması gibi hususlar temel ilkeler olarak yer almıştır. Kuvvetlerin bir birinden ayrılması prensibinin temelinde, yasama, yürütme ve adli kuvvetlerin “kendi başına hareket etmesi ve bir birleriyle etkileşmesi” görüşü yatmaktadır. Temel yasa cumhurbaşkanına oldukça geniş yetkiler tanımıştır: o devletin başı, Anayasanın ve devlet kuvvetlerinin bütünlüğün garantörüdür.⁷⁵

Anayasa, Fransız anayasasına benzer maddeler içermekteydi, yani yarıbaşkanlık (başbakan-başkan) şekline uygun cumhuriyet yapısı sergileniyordu: cumhurbaşkanı ile birlikte aynı zamanda başbakan da çalışmaktaydı; Jogorku Keneş (Meclis)’in izniyle cumhurbaşkanına başbakan ve hükümet üyelerini tayin etme hakkı, bunu yanı sıra kendi inisiyatifine göre, hükümeti istifaya çağma hakkı vermekte; devletle ilgili sorunları genel halk referandumuna çıkarma ve onun sonucuna göre parlamentoyu dağıtma hakkı verilmekteydi. Ayrıca cumhurbaşkanı, başbakan tarafından atanmış olan yerel ve şehirdeki yöneticileri onaylama hakkına sahiptir.

Kırgızistan’ın cumhurbaşkanına hükümet üyelerini ve idari birimlerin başında bulunan yöneticilerin görevinden alma hakkı verilmekteydi. Yani bakanların değişmesi konusunda da tek başına karar verme yetkisine sahiptir.

Jogorku Keneş’in yetkileri arasında şunlar vardır: anayasada değişiklikler veya eklemeler yapmak; bu düzenlemelerin yerine getirilmesini kontrol etmek; iç ve dış politikanın önemli yönlerini belirtmek; parlamento devlet bütçesinin ve harcama hakkındaki hesapları onaylamak; cumhurbaşkanının seçim tarihini belirtmek; devlet sorunlarını referanduma taşımak; cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Hakimler Divanının Yüksek Hakem Divan Başkanlarını

⁷⁵ Aynura ELEBAYEVA ve Margarita POLUHOVA, “Kırgızistan’daki Siyasi Değişimin Özellikleri” **Avrasya Dosyaları**, Kazakistan, Kırgızistan Özel, cilt 7, sayı 4, kış 2001-2002, s.102

ve yardımcılarını seçmek, hükümet listesini onaylamak ve yeni başbakan atanması ve hükümet yapısını onaylamak ve istifasını onaylamaktır. Jogorku Keneş, Anayasa Mahkemesi'ni kararına göre milletvekili sayısının üçte ikisinin oyları ile cumhurbaşkanını devlete ihanet suçları nedeniyle görevinden alabilir.⁷⁶

1994 yılından itibaren başkanlık erkinin güçlenmesi ve parlamentonun zayıflatılması yönünde fikirler belirlemeye başlamıştır. Bu eğilim her ikisini karşı karşıya getirdi ve sonuç olarak Ekim 1994'te Jogorku Keneş dağıtıldı ve erken parlamento seçimleri düzenlenmesiyle sonuçlanmıştır. Komünist Parti'nin etkisini zayıflatmak ve iktidara gelmesini önlemek amacıyla dar bölgeyi çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi getirildi. 24 Ekim 1995'te ilk alternatif seçimler düzenlendi ve cumhurbaşkanlığı görevine %73 oyla yine Akaev seçildi. Seçimlerden sonra yapılan 10 Şubat 1996 tarihli halk oylamasıyla Akaev'in yetkileri genişletildi ve parlamentonun yetkileri sınırlandırılmıştır. Halk oylaması sonuçlarına göre, 17 Şubat 1996'da "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Anayasasında değişiklikler ve eklemeler yapılması" konusunda kanun kabul edildi. 1996 Anayasası'nda devlet yapısı "Kırgızistan Cumhuriyeti hukukun üstünlüğüne dayalı egemen üniter demokratik bir devlettir" biçiminde belirlenmiştir.⁷⁷

Anayasa hem cumhurbaşkanına hem de parlamentoya önemli yetkiler vermektedir. Bu bağlamda cumhurbaşkanı ve parlamento, halkı temsil hakkına sahiptir. Her ikisi de eşit ve doğrudan seçim sistemiyle gizli oylama sonucunda seçilmektedir. Bu kurumların meşruiyeti geniş halk desteğine dayanmaktadır.

1996 Anayasası cumhurbaşkanına, kendi inisiyatifine göre, başkan ve hükümetin istifasına karar verme hakkı tanımıştır.

1993 Anayasasına göre yerel ve şehirlerdeki yöneticileri başbakan seçmekteydi ve cumhurbaşkanı onaylamaktaydı, fakat 1996 Anayasasına göre, yerel yöneticiler cumhurbaşkanı tayin eder ve işten alır. Cumhurbaşkanı Bişkek'teki, bölgelerdeki ve şehirlerdeki mahkeme hakimlerini ve yardımcılarını tayin etme ve görevden alma yetkisine sahiptir, bu konuda Jogorku Keneş'in onayı gerekmemektedir.

---

⁷⁶ Elebayeva, a.g.m., s.104

⁷⁷ Elebayeva, a.g.m., s.107

Yeni Anayasa, cumhurbaşkanına iç ve dış politikaların temel yönlerini belirleme yetkisini vermektedir.

1996 Anayasası, cumhurbaşkanının sahip olduğu parlamentoyu erken dağıtma hakkını her iki konu da yani yasama konseyi ve halk temsilcileri konseyini de kapsayacak biçimde genişletmiştir. Cumhurbaşkanı artık parlamentoyu sadece halk oylaması sonuçlarına dayanarak dağıtma hakkı dışında, aynı zamanda kendisinin de belirtmiş başbakan adayının üç kez parlamento tarafından geri çevrilmesi durumunda dağıtma hakkına sahiptir. Başbakanın yürütme kuvvetleri ile olan sıkı ilişkisini 1996 Anayasasında yer alan “Cumhurbaşkanının sahip olduğu yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda, yetkilerini başbakana devredebilir” maddesi de açıkça ortaya koymaktadır. 1996 Anayasasında, cumhurbaşkanını görevden alma süreci zorlaştırılmıştır. Halk Temsilciler Şuarası bu süreci ancak Yasama Şuarası tarafından başkan hakkında öne sürülmüş olan devlete ihanet veya başka herhangi bir ağır suç işlediği takdirde ve Anayasa Mahkemesi'nin kararı olması durumunda işletebilir.⁷⁸

1996 Anayasasında, Anayasa Mahkemesi'nin hakimleri cumhurbaşkanının önerisiyle Yasama Şuarası ve Halk Temsilcileri Şuarası tarafından on beş yıllığına, Yüksek Mahkeme ve Yüksek Hakem Mahkemesi'nin hakemleri ise Halk Temsilcileri Şuarası tarafından on yıllık süreci için seçilmektedir.

1996 Anayasası Keneşlerin yerel yönetimdeki konumunu güçlendirmiş ve yerel keneşlerin merkezi devletin bölgelerdeki temsil kurumları karşısında bağımsız olmasının sağlamıştır. Merkez devletin üst düzey yerel amirleri cumhurbaşkanı tarafından ve yerel keneşlerin onayıyla atanmaktadır. Cumhurbaşkanı bu amirleri görevinden alma yetkisine sahiptir.

Böylece 1996 Anayasası ülkeyi demokratik gelişmeye doğru yönlendirmektedir. Anayasaya göre, Kırgızistan demokratik bir ülkedir. Devlet yönetimin temelinde ise kuvvetler ayrılığı prensibi yatmaktadır. Fakat yaptığımız anayasa analizi kuvvetlerin arasındaki dengenin cumhurbaşkanı lehine bozulduğu ve mevcut politik rejimin ise, demokratik unsurları içeren otoriter bir rejim olduğu sonucuna varmamızı sağlamaktadır.⁷⁹

⁷⁸ Elebayeva, a.g.m., s.108

⁷⁹ Elebayeva, a.g.m., s.110

B. Ekonomik Yapı

Bağımsızlığın ilan edilmesiyle Kırgızistan toplumun bütün kesimleri reforme edilmeye başlanmıştır. Bu konuda ağırlık ekonomik ve sosyal alanında verilmiştir. Özellikle ülke, diğer Orta Asya ülkeleri gibi BDT ve diğer devletlerle kopmuş olan ekonomik bağların canlandırmaya çalışmıştır. Joint Venture ortakları kurulmuş, yabancı yatırımlar ülkeye çekilmiş ve krediler alınmıştır. Bununla birlikte, merkezi planlama ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçme yönünde reformlara başlamıştır.

Ekonomik reformlar dönemini iki aşamaya ayırabiliriz:

1. 1991'den 1995 yılına kadar yeni ekonomik sujelerin oluşumu ve gelişimi.
2. 1995'ten başlayarak güçlenmiş üreticilerin ekonomik büyüme ve gelişme göstermesidir.

İkinci aşamada, devlet birçok sorunla yüz yüze kalmıştır: vergi kaçakçılığı, üretim kapasitesinin düşürülmesi, müesseslerin çalışmaması, hukuki alt yapının yetersizliği, yeni bir vergi kanuna ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Ülkede istikrarlı mal hizmet piyasasını oluşturma, bütün ekonomik girişimlerin gelişmesi ve yeni ekonomik modellerin uygulanması çalışmaları devam etmektedir. Bu çözümlerden biri, serbest ekonomik bölgelerin oluşturulması olmuştur.⁸⁰

---

⁸⁰ Yevgeni BONDAR, "Kırgızistan Ekonomisinin Reformlaşmasında Serbest Ekonomik Bölgeler" **Avrasya Dosyaları**, Kazakistan Kırgızistan Özel, s.61

Kırgızistan'taki serbest ekonomik bölgelerin ilki Narin bölgesi olmuştur. 1991 yılının martında Bölge Millet Vekiller Kurulu gerekli mercilere bölgeye serbest ekonomik bölge statüsü verilmesi talebiyle baş vurma kararı almıştır. Tam bir ay sonra ülkenin Yüksek Kurulu bölgeye bu statüyü vermiştir. Bununla birlikte birçok faktör göz önünde bulundurulmuştur: bölgenin az işlenmişliği, sosyal ve üretim alt yapılarının düşük düzeyde olması, hammadde mevcudiyeti, sınır ötesi ticari ekonomik ilişkilerin gelişmesi için jeografik konumun uygun olması ve yabancı sermaye ihtiyacı. Bugüne kadar bu bölge, ülkenin hammadde kaynağı olarak kullanılmıştır. Buranın sanayileşme oranı %1'ni oluşturmaktadır. 1999 Ekiminde bölgede 29 müesse kaydedilmiştir. Modern müesseselerin oluşturulmasında Çin, ABD, Lübnan Güney Kıbrıs, Malta, Bulgaristan, Rusya (Yakutistan) firmaları katılmıştır.

Narin Serbest Ekonomik Bölgesi'nin oluşturulmasının ülkede diğer serbest ekonomik bölgelerin oluşması izlemiştir. Issık Göl bölgesi, Karakol bölgesi ve yerel devlet idari birimleri böyle bir bölgenin Karakol şehrinde oluşturulması kararını almışlardır. Kararın uygulanması prosedürü, Narin bölgesinin oluşturulmasındaki modelden farklı değildir.

Bahsedilenler dışında, üç yıl içinde serbest ekonomik bölgeler Celalabat bölgesinin Alay, Çon Alay ve Kara Kulça ilçesinde oluşturulmuştur. Serbest ekonomik bölgelerin ülke ekonomisinin kalkınmasında lokomotif rol oynaması, yabancı yatırımları çekme aracı olması ve yerel malların uluslararası pazara çıkmasını sağlaması beklenmiştir.

Serbest bölgelerde vergi, gümrük ve diğer devlet organlarının kontrolünü yasaklamakta, bu ise bölgedeki yapılan işlemlerin doğruluğuna dair kuşku uyandırmaktadır. Diğer taraftan ülkenin yabancı yatırımlara ihtiyaç vardır. Yatırımcıları, ancak yatırımlarının tehlikeye düşmeyeceğinden emin edilerek çekilebilir. Milletvekilleri yatırımcıları mevcut kolaylıklardan mahrum bırakarak onları kaçırmıştır.⁸¹

1998-1999 yılının başlarında devlet düzeyinde serbest ekonomik bölgelerin kapatılması konusu ele alınmıştır. Ekonomideki durgunluk, mevzuat yetersizlikleri, yürütme organlarının hataları, bürokrasinin artması, stratejilerin ve devletin kalkınma programlarının gerçekleşmesini engelleyen sebeplerin birkaç tanesidir.

---

⁸¹ Bondar, a.g.m., s.64

Kırgızistan serbest bölgeleri gelişebilir, bunu Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Formu'na katılan Kırgız heyetinin gerçekleştirdiği görüşmeler de kanıtlamaktadır. Görüşmelerin sonucuna göre Narin Ekonomik Serbest Bölgesi'nin geliştirilmesine ve 2010 yılına kadarki kalkınma programı hazırlanmıştır. Bu program, özellikle aşamalı kalkınmayı, devletin halkla yaklaşmasını devletle piyasanın karşılıklı etkileşimini, uluslararası topluma açmayı öngörmektedir.⁸²

Kırgız politika oluşturucuları, yardımda bulunan büyük devletlerin ve uluslararası büyük kuruluşların (İMF, Dünya Bankası, EBRD) cezbedebilmesi için Kırgız Cumhuriyeti'ne ait olumlu görüntülerin teşvik edilmesini hayati bir politik hedef olarak görmüşlerdir.

Kırgızistan hükümeti IMF, Dünya Bankası, EBRD ve diğer kuruluşların uzmanları tarafından verilen tavsiyelerin hepsini ısrarla izlemeye çalıştı ve diğer hususlar arasında aşağıdaki üç büyük görevi vurgulayan "Ekonomik Reformlar Programı" 1992 yılında yürürlüğe koydu. Merkezi planlamalı ve fiyatların devlet tarafından kontrol edildiği sistemin terk edilmesi ve Kırgızistan ekonomik faaliyetlerin genel liberalizasyonu;

- ulusal mali ve bankacılık sisteminin geliştirilmesi ve ulusal paranın yürürlüğe konulması
- devlet emvalinin özelleştirilmesi ve özel sektörün genişletilmesi

Kırgızistan Orta Asya ülkelerinden, Rusya "Ruble Bölgesi'ni" 1993 Mayıs ayında terk eder ve kendi parası "Som"u uygulayan ilk cumhuriyet olmuştur.

Kırgızistan doğal kaynakları az olan Orta Asya ülkesidir ve doğal kaynakların geliştirilmesi büyük sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar uluslar arası yardım kurumlarının mali ve teknik desteklerine güvenmiş ise de, Kırgızistan Doğrudan Dış Yatırımları da çekmiştir. Yatırımlarda %45 ile Kanada en büyük dış yatırımcısıdır, Kanada'yı %20 ile Türkiye, %12 ile ABD ve %10 ile Çin izlemektedir.

Kırgızistan halen kendi mallarının %47'sini Kazakistan'a, Rusya'ya ve Özbekistan'a satmaktadır. İthalatının da %48'ni bu üç ekonomik ortağından sağlamaktadır.

---

⁸² Bondar, a.g.m., s.67

Kırgızistan Cumhuriyeti'ne ait dış borçların özelliği Doğu Asya ve Doğu Avrupa ülkelerine ait dış borçların özelliğinden farklı olup, borcun tamamı devlete aittir. Dünya Bankası'na göre, orta derecede borçlu bir ülke olmasına rağmen Kırgızistan hala dış kaynaklardan ve borç veren çok uluslu kaynaklarda büyük miktarda borç almaya devam etmektedir. Süre gelen ekonomik güçlükler ve önemli ekonomik kaynakların bulunmayışı parayı geri ödemesini sorun haline getirmekte ve bu da görülen gerçek için ülkeyi dış yatırıma bağımlı hale getirmektedir.⁸³

V. TACİKİSTAN

Tacikistan'a tarihi açıdan baktığımızda, şimdiki Tacik toprakları karışık etnilere sahip olan bir dağlık yeridir. "Dayanışma grupları" bağlamında Tacikistan'da çarpışan iki önemli hizbin, her ikisi de etnik açıdan Tacik olan "Kulyabiler" ve "Garmiler", "aşiretler" veya bölgeci hiziplerin olduğunu söyleyebiliriz. Tacik ismi Sovyetler Birliğinin sınır belirleme politikasında ortaya çıkmıştır. 1929 yılında ayrı bir SSCB cumhuriyeti Özbekistan'dan ayrılan bu bölgeye Tacikistan adı verilmiştir.

Tacikistan'ın Kurgantepe bölgesinde çatışan iki Fars dilli ve sunni grup (Garmiler ve Kulyabiler) özelinde, kavminin, kabilesinin veya milletinin ne olduğu soruları ile karşılaşan bir kişi, her üç soruya da "Garmi" diye cevaplandırılabilirler; halbuki, diğer grubun üyesine milletinin ne olduğu sorulduğunda, "Tacik" cevabı alınacaktır. Kulyab eyaletinde türkler, türk kavminden olduklarını söyler, ancak milletinin ne olduğu sorusu karşısında "Kulyabi" (yerelci kimlik) veya "Tacik" ("yurttaşlık" veya etnik kimlik) diyebilirler.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Tacik sözcüğü, hala Farsça konuşan Orta Asya suni müslümanlarını gösteren eskimiş bir adlandırmadır. Tek dil olarak Özbekçe'yi seçmiş olan eski bir Tacik, ne kendisi ne de başkaları tarafından Tacik olarak algılanır. Tacik olgusunun özelliğini yani Sovyetler sisteminin diğer asli etnilere verdiği ulus-devlet biçiminin olmasındaki bir politikasıdır. Tacikistan'ın karışıklığını yine şu örnekle

⁸³ **Avrasya Etütleri**, Sonbahar-Kış 2000, s.39-50

gösterebiliriz: Cehel Gazi köyünün farklı evlatlara (burada kavim anlamda) bölündüğünü gösterir; hace, gazi, muhammedi, diha ve fukara.⁸⁴

Tacikler Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti ve Türkistan ASSR sınırları içinde büyük topraklara sahip olmasına ve kalabalık bir millet olmasına rağmen Tacikler milli bağımsızlıklarını kabul ettirme için yapılan mücadele Kırgızlarınki kadar şiddetli bir karakterde olmamıştır. Kırgızların kaderi Kazakların kaderi ile birlikte çözüldüğü gibi (o zamanlar Kazaklara resmi belgelerde “Kırgızlar” deniyordu), Taciklerin kaderi de Özbek Cumhuriyeti’nin kuruluşu meselesi ile iç içeydi ki, bu genel isim altında Orta Asya’nın birkaç halkının birleşmesi yatıyordu. İşte bu durum, Tacik önderlerini milliyetçi içerikli mücadelelerden, Tacik devletinin kuruluşu için yapılması gerek hareketlerden uzak tutmuştur. Tam tersine Özbekistan Cumhuriyeti’nin kurulması ve mümkünse bütün Tacik topraklarının Özbekistan sınırları içine girmesi için aktif bir çalışmada bulunmuşlardır.

Milli belirtilere göre Buhara, Harezm ve Türkistan Cumhuriyeti’nin sınırlarını belirleme süreci sırasında, Tacik siyasetçilerin oynadığı rolü incelerken, Tacik tarihçi Rahim Masov şöyle ilginç neticeye varmıştır: “elde ettiğimiz arşiv belgelerine göre, Orta Asya’nın bütün yerli halklarının arasında yalnızca Tacikler kendi Milli Devletini kuruluşunu talep etmemiştir. Milli Devlet teşekkülüne olan böyle bir kayıtsız davranışın nedeni şu ki, Orta Asya’nın üç cumhuriyetinin (Buhara, Harezm, Türkistan) Sovyet merkezleri ve parti organlarında çalışmakta olan Tacikler, anketlerde Özbek olarak kaydedilmişlerdir. 1920’li yıllarda Özbek Cumhuriyeti’nin kuruluşunda emeği geçen Tacik asıllı önderler kendilerinin Tacik olduklarını hatırlayarak, Taciklerin Özbeklerden ayrılmalarını talep etmişlerdir. Bu bağlamda Stalin hatıralarında şöyle der: “1924’teki Tacik SSR’nin kuruluşunu her şeyden önce Taciklerin kendileri istememiştir ve buna ellerinden geldiği kadar engel olmuşlardır”.

Tacik meselesinin bu duruma gelmesine şu gibi koşullar etken olmuştur:

1. Yakın etni kültürel birliğinden dolayı diğer halklarla, özellikler Sartlarla bir devlet çatısı altında yaşayabilme olanağı (Tacikler ile Sartlar arasında hiçbir kültürel ayrılık yoktur) ve onların aynı hayat tarzlarının sürdürmesine hiçbir engel yoktur.

---

⁸⁴

Roy a.g.e. s.43-49

2. Sartların Cumhuriyeti'nin yeni adına olan Taciklerin tarafsız tutumları, bunlarla beraber, 1920'lerden başlayan Milli Bölgesel Sınırları Belirleme konusunu hareketle tartışırken "Sartların önde gelen kısmı kulağa hoş gelmeyen adlarından vazgeçip, tarihi açıdan onlar için özgü olmayan "Özbek" adını almışlardır. Onların arasında Tacik kökenli siyaset ve kültür adamları da bulunduğunu yukarıda da belirtmiştik. 1917 yılında yapılan nüfus sayımında Taciklerin büyük bir kısmı "Özbek" olarak kaydetmişlerdir.⁸⁵

SSCB'nin dağılmasından sonra Tacikistan 1991 yılının Eylülünde bağımsızlığını kaydetmiştir. Şu anda Taciklerin nüfusu 6,5 milyon insan olup, Tacikistan'ın yüz ölçümü 143.100 km². Tacikistan'ın Afganistan, Kırgızistan, Çin, Pakistan, Özbekistan gibi devletlerle sınırları bulunmaktadır. Tacikistan'ın devlet dili Tacikçedir. Ekonomik açıdan Tacikistan, eski SSCB'nin en fakir ülkesiydi. Ancak Moskova bütçesinden buraya aktarılan sübvansiyonlarla ayakta durabilmiştir. Sosyal açıdan 1980'lerin sonunda Tacikistan düşük hayat standartlarından dolayı sıkıntı çekmiştir. Sovyet rakamları; nüfusun %60'tan daha fazlası fakirlik katsayısının altında yaşadığını ortaya koymuştur. Tacikistan eski SSCB içinde en yüksek nüfus artış hızına sahiptir. Bu yüzden ekonomik ve siyasi kargaşa, siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur.⁸⁶

Bağımsızlıktan sonraki duruma bakıldığında son 4 yılda Tacikistan ekonomisi hızla gelişmektedir. 1999-2003 yılları arası ortalama yıllık büyüme %9,3'tür (bu durum 2004 yılının ilk 6 ayı içerisinde GSYH %11.1'i göstermiştir).

Önemli sektörlerden, pamuk ve alüminyum sektöründeki üretiminin düşmesine rağmen, madencilik, kimya, tarım ve hizmet sektörünün hızla büyüme eğilimlerinin yükselmesi, 2004 yılının 6 ayı içerisinde GSYH %11.1'i göstermiştir. Ekonominin büyümesinin nedeni iç talepten kaynaklanmamaktadır. Bu talebi dış finansörler desteklemektedir.⁸⁷

A. Tacikistan'da İç Savaş

⁸⁵ Koçiyev, a.g.m., s.299-301

⁸⁶ Mutahir AHMET, "Tacikistan'da Kargaşa: İç ve Dış Güçlerin Rolü" **Avrasya Etüdüleri**, Cilt 2 Sayı 13 1995, s.69-70

⁸⁷ EBRD, Protses Perehoda i Pokazateli Stran SNG. Noyabr 2004, s.19

Tacikistan'da 1992'de başlayan iç savaşta 50.000 insan ölmüştür, 500.000 yer değiştirmiştir, 70.000 fazlası Afganistan'a sığınmak için ülkeyi terk etmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra, Kasım 1991 yılında yapılan seçimlerle eski komünist başkanı Rahman Nabiyev oyların %56,9'unu alarak Başkan seçilmişti. Bunu sonucunda Demokratik Süreci istikrara kavuşturmak için Nabiyev muhalefetin demokratik, milliyetçi ve islami grupların koalisyonuna hükümetteki koltukların üçte birini tahsis etmişti. Ancak Nabiyev'in Güney Tacikistan'daki yanlıları, muhalefetle varılmış olan bu uzlaşmaya itiraz etmişlerdi.

Bağımsızlığın 2. yılında iç savaş başlamıştır. Muhalefetin baskısı sonucu çıkan hassas durum nedeniyle Düşanbe'deki BDT askeri birliğinin Rus idarecileri Nabiyev'e sorunu görüşmeler yoluyla çözmesini tafsiye etmişlerdir. Görüşmeler sonucu milli mutabakata dayanan koalisyon hükümeti kurulmasına dair anlaşmaya varılmıştır. Muhalefet adına anlaşma İslami Yeniden Doğuş Partisi (İYDP), Tacikistan Demokrat Partisi (TDP), Lale Badakistan (Pamirli İsmaililerin siyasi grubu) örgütü tarafından imzalanmıştır. Anıla anlaşmaya göre Nabiyev Başkan olurken muhalefete 24 bakanlıktan 8'i verilecekti, ancak komünistler sert bir tutum sergileyerek buna karşı çıkmışlardır. Onlar muhalefeti aynı çatı altında görmek istemiyorlardı. Muhalefet ise paylaşımın hemen gerçekleşmesini istemişti. Taraflar arasında süre gelen güç çatışması, krizin barışçıl yollarla çözülmesi yolundaki tüm çabaları çökertmişti.⁸⁸

Bu gergin durumda, parlamento bir kez bile toplanamadı, Kulyab'tan gelen silahlı komünistler İYDP kalesi olan Kurgan Tube çevresindeki kollektif çiftliğe saldırmışlardır. Çatışmada yüzlerce ölmüştür. 31 Ağustos 1992'de muhalefet yanlısı Düşanbe Gençlik Hareketi üyesi öğrenciler Parlamenti işgal ettiler ve birkaç hükümet görevlisini rehin aldılar. Parlatentonun etrafını protestocular sarınca bakanlar istifa ettiler. Hükümet ve muhalefet arasındaki görüşmeler kesildi ve bu yüzden Nabiyev 7 Eylül 1992'de istifasını vermiştir.

88

Ahmet, s.70

İstifanın ertesinde muhalefet, Tacikistan'ın siyasi ufkunda daha geniş kontrole sahip olmuştur. Böyle anarşik durumda, hükümet yanlısı güçler ile ülke içindeki koalisyon arasında ve Tacik Afgan sınırında çatışmalar başlamıştır.⁸⁹

İç savaş, dış güçlerin Tacikistan iç politikasına müdahale etmelerine fırsat vermiştir. İran, Afganistan, Rusya ve Özbekistan direkt olarak; Pakistan, Suudi Arabistan ve AGİT'de dolaylı olarak bu krize karışmışlardır. Tacikistan'ın ciddi durumunun farkına varan BM, Savaşa karışmış tüm tarafları, sorunu barışçıl yollarla çözmeleri için uyarmıştır. BM'nin çağrısına olumlu yanıt veren Rusya, İran, Özbekistan ve Pakistan, BM çerçevesinde başlatılacak her türlü barış sürecine istekli olduklarını ifade etmişlerdir. ABD de krizin arabulucular yoluyla çözümlemesini desteklediklerini beyan etmiştir.⁹⁰

Tacikistan'daki krize son vermek için devreye giren dış güçler ve arabulucular Tacikleri 5 tur görüştürerek barışı sağlamışlardır. 1. tur, 5-19 Nisan 1994 tarihi arasında Moskova'da yapılmıştır. 2. tur görüşme Tahran'da 1994 Haziranında yapılmıştır. 3. tur görüşme İslamabat'ta 20 Ekim 1994 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu turdan sonra ülkede 1992 yılından beri ilk defa cumhurbaşkanı seçimleri yapılmıştır. İslamcı muhalefet bu seçimleri boykot etmiş ancak, ateşkese uymaya devam etmiştir. Avrupa Konseyi ve AGİT, serbest ve eşit "oy" verme imkanı sağlanmadığı için, gözlemci göndermeyi ret ettiği seçimlerde, komünist yanlısı İmamli Rahmonov Başkan seçilmiştir. Kasım 1994'te Anayasa yapılmıştır. Bu arada ülkede hala muhaliflerin boykotları devam ederken, çatışmalar hız almıştır.

4. tur görüşmeler 17-18 Nisan 1995'te Moskova'da, 5. tur görüşme ise, 22 Mayıs 1995 tarihinde Almatı'da yapılmıştır.

BM, Tacikistan'daki barış sürecini hızlandırmaya çalışmaktadır ve taraflar arasında birkaç tur görüşmeler düzenleyerek barışı sağlamaya çalışmıştır fakat, barış henüz sağlanamamıştır. Tacikistan, BM, AGİT, İKO (İslam Konferans Organizasyonu), ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) üyesidir. Bu yüzden uluslararası ve bölgesel arenada izole olmamıştır.⁹¹

---

⁸⁹ Ahmet, s.72

⁹⁰ Ahmet, s.77

⁹¹ Ahmet, s.79

B. 11 Eylül Sonrası Tacikistan

Bu günkü Tacikistan, sahip olduğu coğrafi konumu nedeni ile, tarihin çeşitli dönemlerinde, Kuzey'den Güney'e ve Doğu'dan Batı'ya doğru ilerlemek isteyen farklı devletlerin bir jeopolitik güzergahı olarak kullanılmış ve bu nedenle çeşitli devletlerin hakimiyetine girmiştir. Bu kapsamda, tarih boyunca, Türk ve Fars kültürlerinin kesişme noktasını oluşturmuştur. Bu nedenle günümüzdeki Tacik kültür unsurları içerisinde Türk kültürlerinin çeşitli prototiplerini görmek mümkündür. Dolayısıyla, bu günkü Tacikistan'ın geçmişini, Orta Asya'daki Türk devletleri tarihinde bağımsız olarak incelemek mümkün değildir.⁹²

Dünya Kamuoyunda Tacikistan'ın politik önemi 11 Eylül'den sonra belirlenmeye başlamıştır.

11 Eylül olayları ile birlikte ABD'nin "uluslararası terörizm"e karşı savaş açması sonucunda bölge ülkelerinde yoğun bir hareketlilik yaşanmaya başlamıştır. ABD bu başlatmış olduğu yoğun bir diplomatik operasyon sonucunda Afganistan'a yönelik yapacağı askeri operasyon için bölge ülkelerini ikna etmeye başlamıştır. İlk başta biraz temkinli davranan Orta Asya ülkeleri, yoğun çalışma sonucunda ABD'ye hava ve askeri üs tahsis etmeye ikna olunmuşlardır. Afganistan'a daha yakın olan Tacikistan, Rusya'ya daha çok yanaştığı bilinmektedir. ABD, bir yandan Orta Asya gezisi sırasında Tacikistan ile yakından ilgilenirken, öte yandan Rusya, Tacikistan ile işbirliği geliştirme konusunda çeşitli çabalar göstermiştir.⁹³

Rusya her ne kadar ABD'nin Afganistan'a yönelik operasyonunu başlangıçta desteklemiş olsa da, kendi "arka bahçesi" olarak kabul ettiği Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ABD'ye yanaşmasından duyduğu rahatsızlığı, her fırsatta dile getirmektedir. Rusya'ya rağmen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden Özbekistan ve Kırgızistan, ABD ile işbirliği yaptıktan sonra, Tacikistan Güvenlik Konseyi toplanarak, ABD'ye destek verme konusunu tartışmaya başlamıştır. Öte yandan da Tacikistan'ın İslamcı gruplarından Nehzet-i İslami'nin üst düzey yetkilileri, ABD'nin Afganistan operasyonunu kınarken, Tacikistan hükümetini de eleştirmektedir. Tacikistan Hükümeti

⁹² www.forum.tc/archive/index.php/t-22831.html. Fazıl Ahmet BURGET "ABD-Rusya Arasında Ayakta Kalabilme Mücadelesi"

⁹³ www.forum.tc/archive/index.php. "11 Eylül Sonrası Tacikistan"

kendi içerisindeki bu tepkilere rağmen, nihayet tercihini ABD’den yana yaparak 29 Aralık 2001’de, Afganistan sınırına yakın olan Kurgan-tepe ve Farhar bölgelerindeki hava sınırlarını ABD’ye açmayı kabul etmiştir.Tacikistan Hükümeti’nin hava sahasını açması, ABD tarafından takdir ile karşılanırken, siyasi ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra, ekonomik ve eğitim alanlarında da destek sözü almıştır. Nitekim ABD’nin Duşanbe Büyükelçisi, Tacikistan’a yapılacak yardımların Orta Asya’nın diğer ülkelerine yapılacak olan yardımlardan daha çok olacağını belirtmiştir. Öte yandan da 21 Nisan 2002’de Tacikistan Dışişleri Bakanı Talabek Nazarov, ABD’nin resmi daveti üzerine Washington’a gitmiş ve bu gezide Tacikistan’ın Washington Büyükelçiliği’ni açmıştır.Bu da ABD ve Tacikistan arasındaki ilişkilerinin daha kalıcı olacağını işaretleri olarak değerlendirilmektedir.Tacikistan Hükümeti’nin, uzun vadeli düşünüp, özellikle ABD ile işbirliği geliştirme yönde çaba sarf etmekte olduğu yönünde değerlendirilmektedir.⁹⁴

Tacikistan ABD ile işbirliği yaptıktan sonra, kısa bir süreliğine Rusya’ya karşı daha mesafeli davranmaya başlamıştır ve bu çerçevede, Tacikistan yönetimi, Rusya’nın bölgedeki tek askeri birliği olan 201.Motorize Piyade Birliği’nin yerleştiği bölge için, Rusya’dan 150-200 milyon dolar tutarında bir kira borcu talep etmeye başlamıştır.Bunun üzerine Rusya ile Tacikistan ilişkilerine kısa bir süre için gölge düşmüşse de, Rusya bölgedeki nüfuzunu daha fazla kaybetmemek için alttan almaya çalışmıştır.Kısa bir süre için Rusya ve Tacikistan içlerinde ortaya çıkan bu pürüzlerden sonra, Rusya’nın başlatmış olduğu diplomatik temaslar neticesinde, iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden iyileşmeye başlamıştır.Bunun neticesinde 15 Mart 2002’de ortak bir askeri tatbikat yapan Rusya ve Tacikistan devletleri 8 Nisan’da da iki ülke ilişkilerini 10.yılı sebebiyle, Tacikistan Başkent’i Duşanbe’de bir dostluk konferansı düzenlemiştir.Ayrıca bu konferans esnasında yapılan görüşmelerde, Rusya’nın Tacikistan’da daimi bir askeri üs kurma çabaları gündeme gelmiştir.Daha sonra Haziran 2004’de iki ülke Devlet Başkanları arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Tacikistan topraklarında, Rus askeri birliklerinin askeri tatbikat sahası olarak kullandıkları arazileri, Rusya’nın “daimi bir askeri üssü” haline dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.Söz konusu üs için Tacikistan Devleti’nin her hangi bir bedel talep etmemesi dikkat çekmiştir.Öte yandan, iki ülke arasında yapılan anlaşmalar

⁹⁴ www.turksan.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=200. Alisher NOVRUZOV “Tacikistan’ın Oluşumu”

çerçevesinde, eski Sovyetler Birliği döneminden kalan bir “Hava Kontrol Merkezi”nin, Rusya tarafından yeniden inşa edilerek kullanılması da kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Tacikistan Devleti, Rusya’dan Tacikistan’da bulunan Rus Sınır Muhafızı Birlikleri’nin görev süresini 2006’nın sonuna kadar uzatılması talep edilmiştir. Bu noktada uzmanlar, ABD’nin bölgeye yerleşmesinden sonra, Rusya’nın yeniden bölgeye nüfuz etmek için çaba sarf ettiğini işaret etmektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde bazı uzmanlar Tacikistan’da hala 20.000 Rus askerinin bulunduğunu işaret ederek, Rusya ile Tacikistan arasında hiçbir zaman ciddi sorunun yaşanmayacağı görüşündedirler.⁹⁵

Bilindiği üzere Tacikistan’da kurulan Rus askeri üssü, Ekim 2003’te Kırgızistan’da kurulan Kant hava üssünden sonra 11 Eylül gelişmeleri ile Orta Asya bölgesinde kurulan ikinci Rus askeri üssü olmuştur. Rusya Kırgızistan’dan sonra Tacikistan’da da askeri üs kurarak bölgedeki varlığını daha da güçlendirmektedir.

VI. ORTA ASYA CUMHURİYETLERİ ARASINDA ENTEGRASYON

Orta Asya’yı oluşturan devletlerin yapılarına kısaca baktıktan sonra, şimdi onların uluslar arası arenadaki durumuna ve bir birleriyle arasındaki ekonomik ve siyasi işbirliğine bakmakta yarar vardır.

İki kutuplu dünyanın sona ermesi ile yeniden yapılanmaya başlayan dünya düzeninde, bölgesel entegrasyon hareketleri büyük bir önem kazanmıştır. XX. yüzyılın sonunda yeni devletler olarak ortaya çıkan eski Sovyet Cumhuriyetleri Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan Altın Ordunun yıkılmasından sonra ilk defa tarihi bir seçimle karşı karşıya kalmışlardır. SSCB tadı verecek olan BDT sadece kağıt üzerinde bir birlik olarak kalarak meşru bir şekilde bu devletlerin entegrasyonunu hızlandırmıştır. Aslında, Orta Asya Birliği 1991 yılın Aralık ayında ortak etnik, kültürel ve dini değerlere sahip olan Slav Topluluğuna karşı oluşmuştur. Orta Asya liderlerin söz konusu tarihte gerçekleştirdiği Aşkabat zirvesinde Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev bunu dile getirerek, oluşan Slav Topluluğu karşısında dengeleyici bir unsur olabilecek Orta Asya Topluluğu’nun kurulması üzerinde ısrar etmiştir. Orta Asya liderlerinin Aşkabat

⁹⁵ www.forum.tc/archive/index.php/t-22831.html. Fazıl Ahmet BURGET “ABD-Rusya Arasında Ayakta Kalabilme Mücadelesi”

zirvesi uzmanlar tarafından “bölgesel bütünlük bilincinin şekillenmesi ve idrak edilmesi” olarak nitelendirilmiştir. Bilindiği gibi Orta Asya devletlerinin ortak tarihi geçmişi, kültürü ve coğrafi alanı, birleşme sürecinde etkili ilk belirleyici değerler olmuştur ve bu süreç birkaç önemli aşamadan geçmiştir.

Bölge liderlerinin entegrasyon modelini oluşturma çalışmalarının birinci aşaması, Temmuz 1990’dan Mayıs 1993’e kadar olan dönemi kapsamaktadır. 1990 yılının Haziran ayında 5 Orta Asya lideri Almatı’da ilk toplantılarını yaparak, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda birlikte hareket etme kararını almıştır. Sık sık yapılmaya başlanan bu tür toplantılar Ocak 1993’te yeni “Merkez Asya” siyasi terimini ortaya atmasını beraberinde somut gelişmeler kaydedilmiştir.⁹⁶

5 Orta Asya ülkesi arasında Avrupa Topluluğu modeli çerçevesinde ortak pazarın oluşturulması fikri tartışmaya açılmış ve bölgesel ekonomik işbirliği, uyuşturucu ve çevre sorunlarının çözümünde ortak hareket etme konularında karara varmışlardır. Liderler ayrıca Tacikistan’a insani yardımın yapılması, hata Kazakistan’da bölgesel gazetenin çıkarılması ve merkezi Taşkent’te olan televizyon kanalın açılması gibi somut konularda bile anlaşma imzalanmıştır. Yine bu toplantıda Kazakistan petrolünün bir kısmının Özbekistan ve Türkmenistan’da rafine edilmesi için hazırlanan bir programının kabulüne ve değişik bölge başkentlerinde de 4 ayrı uzmanlar komitesi oluşturulmasına karar verilmiştir. Fakat, Taşkent zirvesinin retorik zenginliği uygulamaya konulmamıştır. Tacikistan’da devam eden savaş ve Türkmenistan’ın mesafeli tutumu anlaşmaların hayata geçirilmesini zorlaştırılmıştır. Bölgesel ekonomik ve finansal işbirliği çalışmalarının bir kısmı hayata geçirilebilirken, televizyon ve gazete oluşturma çabaları ülkenin kullanılacak dil üzerinde anlaşmalarını ve uyguladıkları farklı medya kuralları yüzünden gerçekleştirememiştir.⁹⁷

Temmuz 1993’ten itibaren entegrasyon daha dar, fakat daha etkin ikinci aşamasına geçinmiş oldu. Bu dönemde bölge devletlerinin ekonomik ve siyasi sistemleri daha oturmuş ve gelişmiştir. 10 Ocak 1994 tarihinde Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev’in Özbekistan’a ziyareti sırasında Ortak Ekonomik Alanının Oluşturulması Anlaşması

⁹⁶ Saule Baycaun, “SSCD Sonrası Orta Asya’da Entegrasyon Arayışları: Olumlu ve Olumsuz Faktörler”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 25, Mayıs 2002, s.63

⁹⁷ Viktor SARAYINDI; **Türkmen Medeniyeti Dergisi 1.sy.** Aşgabad 1994.s.8

imzalanmıştır. 1 Şubatta Kırgızistan'ın da katıldığı bu anlaşma, üç Orta Asya ülkesi arasında serbest ticaret yapılması için bütçe, kredi, vergi ve gümrük politikaların koordinasyonu sağlanmıştır.

8 Temmuz 1994'te Almatı toplantısında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan liderleri bir siyasi organ olan Devletlerarası Kurul'u oluşturma kararı aldılar. 5 Ağustos 1994 Bişkek zirvesinde ise, Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası kuruldu. Böylece üç Orta Asya devletinin ekonomik entegrasyonu siyasi anlam kazanmış oldu.

Üçüncü aşama 15 Aralık 1995 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın çok önemli kararlar aldığı Jambul'da (Kazakistan) bir araya gelmesi ile başlamıştır. Toplantıda 2000 yılına kadarki dönem içerisinde ekonomik işbirliği ve yatırım politikalarının belirlenmesi, BM çerçevesinde Barış Gücü'nün oluşturulması, üç ülkenin Savunma Bakanları Kurulu'nun ve Orta Asya Parlamentosu'nun kurulması gibi entegrasyon gelişmesini sağlayacak çok önemli kararlar alınmıştır.⁹⁸

1995 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafında kurulan "EKO"ya Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ile birlikte Tacikistan, Afganistan ve Azerbaycan da katılmıştır. Bu örgüte katılım, bölge ülkelerinin daha kapsamlı bir işbirliği isteğini belgelemektedir.

12 Aralık 1997 Orta Asya entegrasyonu açısından üçüncü aşamanın dönüm noktası nitelendirilebilir. Astana toplantısında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan liderleri hidroenerji, gıda ve mineral kaynaklar alanlarında üç uluslararası konsorsiyum oluşturulduğunu açıklamış ve Tacikistan da Orta Asya'nın ortak ekonomik alanına katılacağına beyan etmiştir. Nazarbayev'in "BDT gerçek eşitlik sağlanmadığı takdirde topluluğun yok olmaya mahkum olacağı" yönündeki tahmini somut gelişmelerle desteklenmeye başlamıştır. 5-6 Ocak 1998 Aşabat'ta Orta Asya liderleri aynı tutumu sergileyerek BDT içerisinde ortak askeri güçlerin ve siyasi kurumların güçlenmesine karşı çıktıklarını dile getirmişlerdir⁹⁹.

Orta Asya'da entegrasyon sürecinin dördüncü aşaması bölge ve bölge dışındaki hızlı jeopolitik değişimle beraber çelişkili bir seyir izlemektedir. Post-Sovyet coğrafyasının ve

⁹⁸ Saule BAYCAUN, a.g.m., s.65

⁹⁹ Viktor SARAYINDI, a.g.m.14

özellikle “hardland” olarak tanımlanan Orta Asya bölgesinin 1998’de başlayan jeopolitik transformasyonu 2001 yılında en üst seviyeye ulaşmıştır. 11 Eylül ile beraber başlayan olayların kökleri 1998 yılında El-Kaide’nin bölgeye yerleşmesi ve terörizmin küresel boyut kazanmasıyla bölgenin jeopolitik durumunu belirleyici unsurlar olmuştur. Terörizm Orta Asya devletlerine işbirliğine zorlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. İşbirlikleri esas olarak kökten dincilik, terör ve uyuşturucu ile mücadele olarak ortaya çıkmıştır. Nisan 2000’de Taşkent’te “siyasi ve dini aşırıcılık, uluslararası organize suç ve bölgenin güvenliğini ve istikrarını tehdit edecek diğer tehlikelere karşı birlikte hareket etme” anlaşması imzalanmıştır. Bölge devletleri Afganistan’a düzenlenen operasyona katılsalar da, hiçbir zaman birlikte hareket etmemişlerdir. 11 Eylül sonrası Özbekistan’ın müttefiklik söz konusu, diğer Orta Asya devletlerini endişeye sokmuştur. Orta Asya devletlerinin hepsi ile sınırları bulunan Özbekistan, bölgedeki liderlik arzusu, diğer devletler tarafından hiç de olumlu karşılanmamıştır. Taşkent’in, Washington’la ittifakına güvenerek daha saldırgan tutum sergileme ihtimali bölge devletleri tarafından endişe ile karşılanmıştır.¹⁰⁰

Buna rağmen 2001-2002 yılları arasında Orta Asya devletlerinin siyasi ve güvenlik alanlarında işbirliği pekiştirecek çok önemli gelişme yaşanmamıştır. Bölge liderleri artık sadece ekonomik anlamda işbirliği yeterli olmayacağını ve 11 Eylül olaylarının ardından siyasi ve güvenlik alanlarda da birlikte hareket etmeleri gerektiğini anlayarak 28 Şubat 2002’de Almatı’da Orta Asya Ekonomik Birliği’ni Orta Asya Birliği’ne dönüştüren anlaşmayı kabul ettiler. Böylece liderler Orta Asya’da sadece ekonomik değil siyasi entegrasyon yolunda da önemli bir adım atmış oldular. Kurulan Orta Asya Birliği GUUAM’dan sora BDT için Rusya’dan bağımsız hareket eden ikinci kuruluş olmuştur. Örgütün amacı, bölgesel entegrasyonun güçlenmesi ile birlikte, ortak güvenlik alanının oluşturulması ve buna bağlı olarak da bölge içi tehdit unsurları olan kökten dincilik, terör ve uyuşturucu ile mücadelede de ortak işbirliğinin güçlendirilmesidir. Öte yandan liderler, Orta Asya doğal kaynaklarının ortak kullanılması ve buna bağlı olarak da çevre sorunlarının da ortak çözüme kavuşması konusunda uzlaşmışlardır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Saule BAYCAUN, a.g.m., s. 67

¹⁰¹ Ömerserik T. KASENOV, “Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik ” **Stratejik Analiz**, cilt 2, sayı 25, Mayıs 2002, s.65-66

VII. ORTA ASYA'DA POLİTİK REKABET

Sovyetler sonrası dönemine yeni bağımsız devletlerin bir merkezi olan Orta Asya, uluslararası planda tanındı ve dünya ekonomik ve siyasal toplumu içinde yerini aldı.

İlk aşama, SSCB'nin dağılmasıyla yeni bağımsız devletlerin oluşmasından sonraki dönemi kapsıyor. Bu devletlerin çok sayıda ve uluslar arası kuruluşlar tarafından resmi olarak tanınması, totaliter rejiminin ölümünü, demokratik radikal reformların ve ulusların selfdeterminasyon hakkına saygının desteklenmesinin kabul edilmesi anlamına gelen esaslı bir siyasi adımdır.Şu anki ekonomik faktörler uluslar arası toplum içinde Orta Asya devletlerin bağımlılık durumunu belirliyor. Orta Asya devletleri sadece BDT'ye değil, özellikle Rusya ve büyük güçlere ve uluslararası kuruluşlara bağımlıdır.¹⁰²

Uluslararası konjonktürün değişmesi ve ortaya çıkan jeopolitik ve jeoekonomik boşluk alanlarının ortaya çıkması ve Brzezinski'nin ifadesiyle, Avrasya üzerinde küresel öncelik mücadelesinin sürdürüleceği bir satranç oyunu oynanmaya başlamıştır. Bu oyunun temel aktörleri olarak, bölgede ABD hegemonyası karşıtlığı üzerine hareket eden Çin, Rusya, Hindistan ve diğer takip iki ülke İran ve Pakistan ön plana çıkmaktadır.

A. Rusya

Moskova'nın yıllarca süren Sovyet yönetimi altındaki stratejik hedefi Orta Asya bölgesini Türkiye, İran, Çin ve gibi diğer islami kültürel ve siyasi bölgelerden ayırmak olmuştur.¹⁰³

Bu yüzden 1997 yılında Rusya Federasyonu Başbakanı ve V.S.Çernomırdin önce Kazakistan ve Özbekistan'a daha sonra da 1998 başında Türkmenistan ve Tacikistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu gezi yukarıda da belirtildiği üzere Orta Asya'da ABD, Çin ve diğer dünya devletlerinin faaliyetlerinin artmasından dolayı endişe duymaya başladığını ve siyasi olarak önemli görülen bu bölgede kendi nüfuzlarını muhafaza etmeye çalıştığını göstermiştir.

¹⁰² Turar KOİCHUYEV, "Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya'nın Dünya Toplumuna Girişi" **Avrasya Etütleri**, 2002, s.99-100

¹⁰³ Ü.ÖZDAĞ ve M.S.EROL, "XXI. Yüz Yılda Türk Dünyası Jeopolitiği", **ASAM Yayınları**. Ankara 2003, s.24

Rusya Orta Asya cumhuriyetleri üzerindeki egemenliğini devam ettirebilecek çok önemli kozlara sahiptir. Bunlar iç Orta Asya'nın denizlere çıkışı, alternatif boru hatlarının olmaması, Rusya'dan geçen petrol ve gaz boru hatları tekeli, Orta Asya cumhuriyetlerinin iktisadi, mali ve dış sınırların güvenliği gibi konularda Rusya'ya bağımlılığı, özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'da bulunan Rus diasporası, ülkeler arasındaki rekabetin iç siyasi istikrarın düzensizliğidir. Buna ilave olarak da Tacikistan içerisindeki ve çevresindeki son durum eklenebilir.¹⁰⁴

Jeostratejik önemin yanı sıra, Rusya'yı Orta Asya'ya bağlayan iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlarda birincisi Orta Asya'da bulunan Rus azınlığını korumak, ikincisi eskisi gibi doğal kaynaklara ulaşmayı devam ettirmektir. Stratejik nükleer güçler, uzay tesisleri Rusya'nın ulusal güvenlik sisteminde merkezi rol oynayan stratejik nükleer birimler üzerinde kontrol sağlaması gereken bütün tesislerin idari ve askeri kontrolün devamını sağlamak, Rus askeri doktrininde de açıkça gözükmektedir. Nitekim 1998 yılında The Conflict Studies Research Center tarafından yapılan bir çalışmada, Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Rus ordusu, Kazakistan ve bütün Orta Asya'yı kaybetmeyi Rusya'nın devlet çıkarlarına bir tehdit olarak algılamaktadır.
- Orta Asya, global ekonominin kenarında yer almaktadır ve her zaman da böyle kalacaktır. Bununla beraber özellikle Kazakistan'da, Rus malları ve haklarının korunması, etnik Rusların ekonomik çıkarlarının desteklenmesi, Ural-Batı-Küzye Kazakistan bölgelerindeki ekonomik sisteminin korunması ile Rusya'nın ekonomik çıkarları muhafaza edilebilir.
- Orta Asya'da Rusların etkisi daha dinamik ekonomik sistemlerin sağlam ayak basacakları noktaya kadar yok olmasına izin verilmemelidir. Bilinen rakipler İran ve Türkiye'dir
- Rusya, islami fundamentalizmin yayılmasını durdurabilecek en son kaleidir.

¹⁰⁴ Ömerserik T. KASENOV, "Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik " **Stratejik Analiz**, cilt 2, sayı 25, Mayıs 2002, s.58

- Rusya, Çin'in Orta Asya'daki yeri hakkında hiçbir işbirliğine izin vermez. Çin ekonomik araçlarla, nükleer silahlarla ve etnik sızma ile etkisini yayabilir. Rusya açısından en son olanı en tehlikeli olanıdır.

B. ABD

1981 Mayıs'ında dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan öğrencilere “batı, komünizmi sadece çevrelemeyecek, komünizmi aşacaktır. Onu sadece lanetlemeye çalışmayacak, son sayfaları şimdiden yazılan insanlık tarihinin kötü, talihsiz bir bölümü olarak ortadan kaldıracamız” demiştir. Yaklaşık 11 yıl sonra Başkanın dedikleri gerçekleşerek “Şeytan İmparatorluğu” (Evil Empire) Marksist-Leninist ideolojileri ile beraber dağılmıştır. Bu dağılma Soğuk Savaşın da sonunu getirmiştir. En önemli gelişme iki kutuplu sistemdeki bir kutup kalkarak diğerinin tek olarak kalması ve dünya siyasetine egemen olması gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁵

Dağılmanın sonucu olarak, ABD'nin dünya ile ilgilenen tek aktör olarak ortaya çıkması ve kara delik olarak bilinen, ABD tarafından önceden karanlık olan Orta Asya'nın jeopolitik ve jeoekonomik belirsizliğini çözümlenerek bölgeye denetimi altına alarak, ABD hegemonyasını daha da genişletmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetleri uluslararası arenada yer alırken, ortaya koyduğu hedefler ve bölgedeki zengin enerji kaynakları, ABD'nin bölgeye yönelik hedeflerini belirlemede etkili olmuştur. ABD'nin Orta Asya'ya giriş sürecinde ilgilendiği diğer bir konu ise bölgede çoğalan nükleer silahlar ve bölgenin bu silahlarda tamamen arındırılması olmuştur. Bunun dışında politik ve ekonomik refahı sağlamak, bölgesel tartışmaları engellemek, enerji kaynaklarını desteklemek ve ABD için ticari değişimi artırmaktır. Bölgedeki dengeyi sağlamanın dışında, demokratikleşme hareketlerini ve piyasa ekonomisini desteklemek, insan haklarına uyum sağlamak ABD'nin politik amaçları arasında yer almıştır. ABD'nin Orta Asya devletlerini OSCE, NATO ve diğer batı organizasyonlara katılabilmesi için desteklemeye başlamış ve uluslar arası topluluklara üye olmaları için de

¹⁰⁵ Bülent ARAS, “Amerika Orta Asya İlişkileri” *Avrasya Etüdleri*, Cilt 3, Sayı 3, Sonbahar 1996, s.57

cesaretlendirilmiştir. Bu devletlerin NATO'nun Barış İçin İşbirliği (Peace of Partnership) üyesi olmaları, askeri alandaki işbirliği için iyiye doğru giden bir gelişme olmuştur. Artık ABD'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasında “güvenlik” boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁰⁶

ABD'nin bu ülkelere yatırımlarla yerleşme ve büyük bir pazar olan Çin'e komşu olma gibi bir stratejisinden kaynaklandığı en başından beri iddia edilmekteydi. Pekin süper güç olma stratejisindeki yolunun önemli adımını batıya doğru, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde atmış ve Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik güçlü bir aday olarak, Çin'in ağırlığını hissettirdiği bir pakta doğru dönüşmekteydi. Rusya ile Çin Orta Asya ile olan işbirliğini gün geçtikçe geliştirmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bölgede etkisinin artmaya başlaması ve yeni adayların ortaya çıkması ile adeta Kafkasya'dan Doğu Türkistan'a, Moğolistan'a kadar bir güç merkezi oluşturmaktadır. Rusya ile Çin arasındaki yakın ilişkiler ve bu iki ülkeyle Orta Asya devletleri arasındaki işbirliğine İran ve Hindistan'ın da eklenmesi ile, tüm Avrasya'yı kat eden bir alanda yeni bir güvenlik kuşağı veya diğer bir tabirle ABD karşıtlığı üzerine oluşturulan “yeni mukavemet bloğu”nun oluşması gündeme gelmiştir. Bu ise, ABD'nin bölgeye girebileceği boşlukların kapanması ve bölgedeki nüfuzunu kaybetmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda hazırlanan raporlar daha çok Çin tehdidine karşı dikkatleri çekmekte, ayrıca Orta Asya enerji kaynakları ve güzergahları üzerinde kontrolün sağlanması yönünde uyarılar içermektedir. ABD'ni Çine yönelik politikası böylece şekillenmeye başlamıştır.

ABD'nin Orta Asya politikası, siyasi ve askeri güvenlik bakımından dört konudan oluşmaktadır:

1. ABD, Asya'daki geleneksel müttefik ülkeler ile oluşturan ikili güvenlik ittifakını derinleştirmeli ve genişletmelidir. Bu ilişki üzerinde kapsamlı çok taraflı partner ilişkilerini oluşturmaya çalışmalıdır.
2. Asya'da güçlenen önemli güç olan ve diğer taraftan da ABD'nin müttefiki olmayan Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkelere karşı güç dengesi stratejisi izlemelidir. Aynı zamanda bölgedeki büyük ülkeler özellikler ABD'nin stratejik

---

¹⁰⁶

Özdağ a.g.m. s.29

çıkarlarına az zarar veren ülkelerle siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler geliştirmelidir.

3. ABD bölgede silahlı çatışma çıkabilecek sıcak noktalarda meydana gelebilecek sorunların çözüm kabiliyetini arttırmalıdır.
4. ABD bölgede güvenlik diyalogunun oluşması için bütün Asya ülkelerinin iştirak etmesini teşvik etmeli ve bölgede çok taraflı güvenlik mekanizmasının ortaya çıkması hususunda çaba sarf etmelidir.

11 Eylül saldırısından sonra ABD'nin Afganistan operasyonu ve terörizme karşı hareketlerini Orta Asya devletleri desteklemiştir. Afganistan terörüne destek veren Orta Asya'nın Fergana bölgesinde yetişen, Fergana kaynaklı örgütler Özbekistan İslami Hareketler ve Hizb-u Tahrir ABD'ye destek veren bölge ülkelerini tehdit etmiştir.

Türkmenistan dışında diğer Orta Asya devletleri ABD'ye askeri üs tahsis etmişler ve üslerin boşaltma tarihi belli olmadığından ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesi an meselesidir.¹⁰⁷

C. İran

Tarihi arka plana bakıldığında 1501 modern İran tarihinin başlangıcı kabul edilir. Aynı zamanda da Orta Asya'da sünni Özbek hanları ile şii Sefeviler arasındaki mezhep çatışmaları İran'ı Orta Asya'dan ayırmıştır. 1797-1925 yılları arasında İran'ın Orta Asya ile ilgilenmesi, Çar Rusya'sını İran'da nüfuz bölgesi oluşturarak zaman zaman doğrudan müdahalelere itmiştir. Böyle müdahaleler 1917'de Rusya'da rejim değişmesinden sonra da devam etmiştir. Rusya'nın müdahaleleri 1949'da sona erdiğinde, İran bu sefer ABD şemsiyesi altına girerek, SSCB ve Orta Asya'ya tümüyle yabancılaşmıştır ve kuzey sınırında oluşan sanal duvar nedeniyle bölge ile bağları kopmuştur. 1979'da iktidara gelen İslami rejim, SSCB'yi "şeytan" olarak adlandırmıştır ve "SSCB'nin esir tuttuğu Müslümanların uyanışı"ndan bahsetmiş, ancak Orta Asya'ya yönelik İslami kışkırtma yapmamıştır. Retorikte bile Sovyet müslümanları gündemi görece az işgal etmiş, İran dış politikası Basra Körfezi'nde yoğunlaşarak Orta Asya'yı unutmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁷

Özdağ a.g.m. s.33

¹⁰⁸

<http://www.turkishweekly.net/turkçe/> yorum.php? Sedat Aslan"Rekabetin Yeni Alanı"

Böylece İran hiçbir şekilde Orta Asya müslümanları hakkında düşünmemiştir. Bunun da kendine has nedenleri vardır. İran'da Pehlevi rejimiyle Şah'ın ve ABD'nin İran'dan atılması, ABD'nin gayretleri ile İran'ın uluslararası arenadan dışlanmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda İran-Irak savaşı, İran'ın Rusya ve Çin'le iyi ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Hatta Afganistan Savaşı'nda da hiçbir şekilde müdahale etmemiştir. Böylece Rusya ve Çin, İran'ın dış politikasına destek sağlayarak (silah sağlama) bu tür müdahalelerden uzak tutmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak İran ile Orta Asya arasında sınırların olmasına rağmen, birbirileri ile hiçbir ilişkisi olmamıştır.¹⁰⁹

1989 yılında İran'ın iç ve dış politikasında değişimler yapılmıştır. 1979 yılındaki rejim nedeniyle alt üst olan bölge dengeleri ve rejimden sonra revizyonizme kaymasıyla Tahran tüm komşuları tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Ancak 1989-1991 yıllarında revizyonizmden uzaklaşarak iç ve dış politikalarında köklü değişiklikler yapmıştır ve rejim ihracı anlayışını terk etmiştir. İran'ın içerideki önceliği ekonomiyi yeniden inşası olmuştur ve buna paralel olarak bölgesel istikrara yönelik uzlaşmacı bir dış politika yaklaşımı gelişmiştir.¹¹⁰

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri İran için birçok açıdan büyük fırsatlar sunarken güvenlik gibi hayati bir sorunu da İran'ın gündemine getirmiştir. Nitekim, fırsatlar ve tehditler ikileminde Rusya endeksli bir Orta Asya politikasını geliştiren İran, bugün 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesi ile Rus dış politikasında ibrenin ABD'ye doğru kayması ile birlikte yeni bir tehdit algılamasının içerisine girmiştir. Bu bağlamda, yeni bir dış politika konsepti geliştirmeye çalışan İran için Orta Asya devletleri ile olan ilişkileri geliştirmek daha da büyük önem kazanmıştır. Esas itibarıyla İran'ın bölgeye ilgisini “güvenlik, siyasi ve ekonomik menfaatler” olarak üç genel başlık altında toplayabilir ve bu bağlamda bölgedeki stratejik çıkarlarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Bölge ülkeleri ile ilişki kurarak, ABD'nin çevreleme politikasından ve uluslararası siyasal yalnızlıktan kurtulmak.

¹⁰⁹ www.stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi, Sayı 10 Kasım 2003, s.1

¹¹⁰ www.stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi, Sayı 10 Kasım 2003, s.3

- Komşuları istikrarı açısından da ehemmiyet arz eden kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak. İran Devrimi'ni, ABD ve İsrail karşıtlığı politikaları Batıya ve Güneye yönelik olarak kullanmak.
- Özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Ermenistan'la ticari ve ekonomik ilişkilere dayanan olumlu siyasi ilişkiler geliştirme.
- Rusya ve Türkiye ile ilişkilerini seviyeli bir şekilde devam ettirmek.
- Pakistan, Suudi Arabistan ve Özbekistan varlıklarını ve etkilerini dengeleyen politikaları izlemek.
- Yeni enerji boru hatlarının açılması suretiyle enerji sevkiyatını sağlamak ve enerji temelli sanayi sektörünü geliştirmek.
- İran'ın ekonomik etkisini ve gelişimini engelleyici ABD politikalarını aşmak.
- İran'ın uluslararası işbirliğini artırmak için AB, Çin ve Japonya ile ilişkilerini güçlendirmek.

Bölgesel bir aktör olarak Orta Asya'da etkisini genişletme çabası içinde olan İran, bunu sahip olduğu 5 kart ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır: İslam, Petrodolar, Farsça konuşan Tacikistan ile ortak etnik, kültürel ve dilsel yakınlık, Türkmenistan ile paylaştığı uzun sınırlar (yaklaşık 1500 km) ve bölge ülkelerin ile Türkiye, Avrupa ve Orta Doğu arasındaki coğrafik konumu. İran, ayrıca bölgedeki etkisini artırmak için çeşitli işbirliği örgütleri kurma çabası içerisine de girmiş ve çok taraflı (daha çok ikili ve üçlü işbirliği şeklinde) ticaret konusunda öncü bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir.¹¹¹

D. Çin

11 Eylül sonrası, Afganistan'a düzenlenen askeri müdahale ve ardından ABD'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ağırlıklı olarak askeri-güvenlik alanından geliştirmeye başladığı işbirliği kaçınılmaz olarak Çin'i rahatsız etmiştir. ABD'nin yürütmekte olduğu tek dünya düzeni küresel stratejisi, Çin'in yükselişi ve çıkarları ile ters düşmeye başlamış, hatta Çin açısından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanmıştır.

---

¹¹¹ Özdağ a.g.m. s.199-200

Özellikle de ABD'nin başta Özbekistan olmak üzere, Orta Asya Cumhuriyetleri ile geliştirdiği ilişkiler, Çin'in başını çektiği “Şanghay İşbirliği Örgütü”nü ve dolayısıyla da Çin'in son yıllarda bölgede izlediği etkin diplomasiye de doğrudan darbe anlamına gelmektedir. Çünkü Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü ile 11 Eylül öncesi bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik hamleler yapmıştır. Çin'in Doğu Türkistan'da otoritesini korumak dışında, petrol ve doğal gaz ihtiyacının önemli kısmını İran'dan temin etmekte olan Çin, Orta Doğu petroleri üzerinde kontrolü sağlamış olan ABD'nin Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde de olası bir kontrolünü ve etkisini engellemek için, Orta Asya devletleri ile işbirliği sürecini başlatmıştır.

Dolayısıyla ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik hedeflerinin ve yine Japonya, İran, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerin Orta Asya'ya olan ilgilerinin, Orta Asya'daki çıkarlarına engel teşkil ettiğini gören Çin “büyük strateji”sini pekiştirmek için, stratejik işbirliği ve ortaklığı dışında, küresel hedeflerinin bir parçası olarak gördüğü Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile başta ekonomik boyutlu ve sınır güvenliğini içeren bir ilişki içerisine girmiştir. Çin ekonomik kalkınma, ülke güvenliği ve XXI. yüz yılda süper güç haline gelme yolundaki “büyük strateji”sinin gerçekleşmesi için kendisinin içinde bulunduğu ve aktif bir rol oynayabileceği NATO ve ASEAN gibi örgütlere alternatif olan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bundan dolayı ihtiyaç duymuştur.

Bu bağlamda Çin'in bölgedeki siyasi önceliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bölgede istikrarsızlıktan kaçınmak.
- Enerji kaynaklarına erişim güvenliği sağlanması.
- Ekonomik işbirliğini genişletmek.
- Batı ve diğer ekstrasal güçlerin bölgedeki etkilerini önlemek.
- Bölgesel güvenlik istikrar organizasyonları kurmak.

Bu noktada Orta Asya bölgesi Çin jeopolitiği açısından son derece büyük önem arz etmektedir. Çin açısından Orta Asya bölgesi, “Batı”ya açılmanın kısa ve ekonomik yol olarak kabul edildiği gibi, özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip olan bu bölge, “stratejik değeri yüksek bir siyasi bölge” olarak da algılanmaktadır. Tarihte Çin'in batıya

giden “stratejik” yolu olan “İpek Yolu” üzerinde önemli bir ara bölgeyi teşkil eden Orta Asya bugün de bizzat Çin açısından da cazibe merkezi halindedir.¹¹²

E. Hindistan

Geçmişten günümüze Asya’da, özellikle alt kıtada güç dengesini etkileyen ve günümüzde gittikçe önem kazanan aktörlerden biri olan Hindistan, bölgesel ve alt bölgesel statüsünü yükselterek, Avrasya bölgesinde Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu doldurmak için büyük çaba harcayan güç merkezlerinden birisidir. Bu noktada bölgede yoğun bir mücadele içerisine giren Hindistan, özellikle Pakistan ve Çin’le rekabet içerisindedir. Hindistan, Pakistan ve Orta Asya’ya yönelik siyasetinde ve bölgesel bir güç olarak etkinliğini koyma noktasında, dış politikada Afganistan’a özeli bir yer ayırmaktadır. Bu bağlamda Pakistan açısından “stratejik bir derinlik” olarak algılanan Afganistan’daki gruplara olan bağlantısı ve onlara verdiği destekler oldukça önemlidir. Afganistan pek çok açıdan olduğu gibi, Hindistan’ın Orta Asya politikaları açısından da bölge politikasında vazgeçilmez bir aktör konumundadır. Dolayısıyla Hindistan’ın Orta Asya politikaları, Afganistan bağlamında şu şekilde ortaya konabilir:

- Pakistan açısından “stratejik derinlik” olarak algılanan Afganistan’dan sağlanacak bir etkinlik, Pakistan açısından “tehdit” algılamasına dönüşecektir ki, Afganistan Pakistan arasındaki inişli çıkışlı ilişkilerinin seyri için uygun bir zemini de beraberinde taşımaktadır. En azında Afganistan Pakistan arasındaki en temel sorunların başında gelen “Peştünistan” hadisesi bile Hindistan’a bu fırsatı verebilecek mahiyettedir.
- Böylece Afganistan’da sağlanacak olan etkinlik, Hindistan’a bölgesel bazda bir etkinlik kazandırmada ve bu bağlamda Çin, İran ve Pakistan ile olan ilişkilerin boyutunda ve çevresinde önemli bir hareket imkanı sunacaktır.
- ABD’nin bölge ve özellikle de Afganistan politikasında dikkate değer bir aktör olarak önemi daha da artacaktır.
- Enerji politikalarında söz sahibi olabilecek, en azında oyunun dışında kalmama gibi önemli bir avantaj yakalayacaktır.

---

¹¹²

Özdağ a.g.m. s.196-197

- Afganistan’da etnik Tacik varlığını desteklemek süratiyle, Tacikistan’ın sempatisini kazanacak ve böylece Orta Asya politikasında önemli bir avantaj elde edecektir.
- Amerika karşısında, Tacik kartının elde sağlam şekilde bulundurarak yeri geldiğinde Pakistan ve Keşmir konularında kullanabilecek pozisyonunda olacaktır.

11 Eylül saldırısından sonra, ABD’nin Afganistan’a uyguladığı operasyonlarda Pakistan müttefiki olarak ortaya çıkmıştır ve 1989’dan beri uygulanan Pakistan ve Hindistan ambargosu kaldırılmıştır. Bu da, ABD Hindistan ilişkisini geliştirmektedir. ABD’nin bölgeye girişiyle birlikte Afganistan ve kısmen Orta Asya üzerinde Pakistan ve İran’ın etkisini önemli ölçüde kırılması en çok Hindistan’ın işine gelmiştir.¹¹³

Hindistan, Orta Asya’da istikrarı desteklemek ve ülkelerle olan bağlarını geliştirmek süratiyle teknik yardım ve ekonomik ikili ilişkileri kurmaktadır. Bölgede istikrarı temin etmek için, islam dışı etkenlere öncelik vermektedir. Bu açıdan Hindistan geleneksel olarak, Rusya’nın stratejik ortağıdır. SSCB’nin dağılmasıyla bölgede ve alt bölgelerde statüsünü yükseltmek süratiyle ortaya çıkan boşluğu doldurmak için büyük güç merkezlerinden olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁴

F. Pakistan

11 Eylül ile birlikte dünya gündeminde yer alan ve bölgesel anlamda öne çıkan ülkelerden birisi de hiç kuşkusuz Taliban’ın mimarı Pakistan olmuştur. Bir zamanlar bölgede etnik kurma noktasında, Orta Asya-Hazar Havzası enerji kaynaklarını Pasifik’e ve Hindistan’a taşımak için, ABD ile birlikte hareket eden ve Taliban’ı yaratan Pakistan, yaratmış olduğu çocuğunu öldürmede yardımcı olmuştur. Dolayısıyla Taliban, bir kez daha Pakistan-Amerikan ilişkilerinde belirleyici bir faktör olmuştur.

---

¹¹³ Özdağ a.g.m. s.202

¹¹⁴ Özdağ a.g.m. s.204

Pakistan açısından hadiseye bakıldığında, bölgede Taliban sonrası kurulan bir Afganistan'ın sürekliliği ve istikrarı, Pakistan'a endeksli olduğu için ABD, Pakistan ile olan ilişkilerini Soğuk Savaş dönemindeki ilişki boyutuna getirmek için, çalışmaya devam etmektedir.

Netice itibarı ile 11 Eylül sonrası Pakistan-ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, bölgede Pakistan'ın jeopolitik açıdan öneminin tekrar artması, hiç kuşkusuz ABD-Pakistan ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır. Pakistan'ın sahip bulunduğu nükleer silah kapasitesi, ülkede artan radikal islamcı hareket ve terör, Keşmir sorunu, Hindistan ile yeniden bir savaş olasılığı, Orta Asya-Hazar Havzası enerji kaynaklarının Afganistan üzerinden Pakistan'a ve buradan da Karaçi limanı ile dış dünyaya sevki ve bu enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Hindistan'a ulaştırılması gibi benzeri durumlar ABD'nin Pakistan'daki istikrarı kaçınılmaz kılmaktadır.

Bunun gibi devletler dışında, Orta Asya'ya yönelik program ve projeleri ile uluslararası şirketler ve yardım fonları harekete geçmiştir. Bu kuruluşlar tarafından bölgenin fazlaca ilgi çekmesi, onların bu bölgede çeşitli konularda yardım ve proje konularında el uzatmasına götürmüştür.

G. Orta Asya'nın Uluslar üstü Kuruluşlar ve Yardım Fonlarıyla İlişkileri

Orta Asya'nın kalkınması şüpheli olarak görünse de, uluslar arası kamuoyu önemsemediği anlamına gelmez. ABD, Avrupa Birliği vasıtasıyla Avrupalılar ve Japonya'nın bölgede aktif yardım programları bulunmaktadır. Bölgede uluslararası bankalar olan Asya Kalkınma Bankası, EBRD ve Dünya Bankası çalışmaktadır. Bunun yanında İMF ve BM acenteleri de benzer çalışmalarda bulunmaktadır. Ayrıca Soros Vakfı ve Mercy Teşkilatı da aktif haldedir. Bu programlar bölge içerisindeki bireysel problemlerin çözümlemesini sağlamaktadır. Bu kuruluşların uyguladığı programlar, bölge ülkelerinin bağımsızlıktan sonra ekonomik zorluklarından yüze çıkan mali sorunlarını yeterince engelleyememişlerdir. Ancak uluslara yönelik programlar iyi şartlarda (esnek, yetenekli hükümet, yeterli kaynak transferi, uygun reformların düzenlemesi v.s.) olsa bile, Orta Asya'nın kalkınmasına iyi bir temel sağlayamayacaktır. Programların başarısında

uluslar arası kuruluşların bölgesel işbirliğine yönelik yerel çabaların desteklenmesi ve ticareti kıran iç politikaların engellenmesi gerekmektedir. Bu çabalar güncel zorunluluklar içermektedir. Nedeni de, uluslar arası kuruluşların bölgeye yeterince uyum sağlayamamasındadır. Bölgenin ekonomik sorunlarına yönelik bazı programları uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmektedir. Ancak tüm bu çabalar zorluklarla karşılaşmaktadır ve etkilerini sınırlamaktadır.¹¹⁵

- Avrupa Birliği'nin Teknik Yardım Programı (TACİS) BDT ülkelerinde en başarıya ulaşmış bir programdır. Özellikle Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridoru programı önemli olup uluslararası müşavirlerin bölgesel ulaşım ile ilgili önemli sorunların denetlemesini sağlamaktadır. Proje kesin olarak tespit edilmediğinden bu teknik yardım programları düzensiz olmaktadır. Bölgesel ulaşım sorunlarının tartışılması ve bölgesel hükümetin önerilerinin gözden geçirme çabaları, projenin etkenliğini ölçmektedir.
- ABD-AID (Agency International Development) su kaynaklarının yönetimi, enerji fiyatlandırılması ve ticareti gibi kritik alanlarda küçük teknik yardımda bulunmaktadır. ABD-AID kadro ve danışmanlık sağlamaktadır ve memurların sorunlara karşı esnek olmaları hakkında eğitim vermekte ve özellikle mevcut olan hisse senetlerin fiyatlandırılmasını sağlamaktadır. Bu program da fon yetersizliğinden dolayı kesin bir sonuca kavuşmamıştır.
- Dünya Bankası Aral Gölü Programı; dünyaca en büyük çevre felaketine yönelik resmi yardımları koordine etmek girişimlerinde bulunmaktadır. Deniz suların çekilmesi ve bölgenin çölleşmesi geçimi zorlaştırmaktadır ve bölgede yaşayan insanların sağlık problemlerini yüze çıkarmaktadır. Dünya Bankası programlarının temel sorunu su kaynaklarının yönetim yetersizliği ve uluslararası yardım programlarının zor koordine edildiğinin belirgin göstergesidir.
- Asya Kalkınma Bankası girişimleri enerji kontrolü, ticarete ve ulaşım sorunlarına bölgesel işbirliğinin sağlanmasını teknik yardım programları ile

¹¹⁵ D.J.GREEN, "Regional Co-operation Policies in Central Asia. Journal of International Development" 2001, s.1151

desteklemektedir. bu çalışmalar sağlam fonlar ile desteklenmektedir. Ancak AKB çalışmaları kadro ve karar vericilerin sınırlı olması sorunları ile karşılaşmaktadır.

- BM ajansları, sınırlı başarıları elde etmişlerdir. Bunlardan, genel bölgesel problemlere yönelik resmi ilişkilerin yüksek seviyeye taşınması, özellikle çevreyi koruma alanındadır. Bunlar, çalışmaları birlikte yürütebilme ve bölge işbirliği konusunda resmi anlaşmalar elde etmişlerdir. Ancak bu eğilimi destekleyen fonların yetersizliği girişimlerin etkisinin azalmasına neden olmuştur.¹¹⁶

Daha etkili bölgesel koordinasyonun sağlanması için programların araştırma yapılarını ve uluslararası kuruluşların teşviklerinin getirdiği problemlerin çözülmesi gerekmektedir. Çok yönlü kalkındırma bankalarının temel işlevleri, projelerin gerçekleşmesindeki fonların sağlanması ve bunun ülke koordinatörleri tarafından koordine edilmesidir. Çoklu ülke finans paketleri sözleşmelerinde birkaç tane kurumsal yönergeler bulunmaktadır. Sınır projelerine göre, yatırımdan gelen kazançlar tahsis edilmelidir. Bu yatırımlar sınır boyunca uzanan yolların rehabilitasyonu ve ilgili ülkeye fiyatın tahsis edilmesidir. Hem merkezi kurumların gösterdikleri çabalarında hem de, gelişmiş işbirliği mekanizmasından, güncel çabalar yetersizdir.¹¹⁷

VIII. ORTA ASYA DOĞAL KAYNAKLARINI DIŞ PAZARA TAŞIMA ZORLUKLARI

Zengin doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya bölgesi bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkeler statü bakımından bağımsız olsalar da ekonomik bakımından hala bağımsız hareket edememektedirler. Bunun sonucu olarak doğal kaynaklarını dış pazara taşıma problemi yüze çıkmaktadır.

Günümüzde Orta Asya ülkeleri dünya ekonomisinde üç farklı yönde kendilerini göstermektedir. Birincisi yerel, yani bölge içerisinde, ikincisi BDT ve Rusya ile ilgilidir,

¹¹⁶ D.J.GREEN, "Regional Co-operation Policies in Central Asia. Journal of International Development" 2001, s.1153-11658.

¹¹⁷ D.J.GREEN, a.g.m., s.1163-1164.

ayrıca Rusya önemli partnerlerden biridir. Üçüncüsü ise dünya ekonomisi içerisindedir. Bu üçü Orta Asya'nın dünya ekonomisinde başarıya ulaşmasında şu çerçevede bulunmaktadır: birbirileriyle işbirliğinde olmak, eski Sovyet ülkeleri ve BDT ülkelerinde işbirliğinde olmak. Açık pazar ekonomisi, modern dünya ekonomisine girebilmesi için ön şarttır. Böylece Orta Asya'da yapılacak olan ekonomik reformlar yabancı kaynakları ülkeye çekmesinde pozitif etki yaratacaktır. Reformların başlamasından itibaren ihracat ve ithalatın stabil büyüdüğünü görmekteyiz.¹¹⁸

Orta Asya'nın zengin doğal kaynaklara sahip olması ve dünya ekonomisine girmedeki zorlukların başında gelen doğal kaynaklarının dünya pazarına taşıma zorluklarıdır. Buna esas olarak bölgenin ekonomik alanda hala bağımlı olmasını görmekteyiz. Bunun sonucu olarak da Orta Asya enerji kaynaklarının ihracatı konusu ortaya çıkmaktadır. Hidrokarbon hammadde rezervi açısından Orta Asya dünyanın en zengin bölgelerinden birisidir. Orta Asya'nın üç ülkesinin (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) ispatlanmış petrol rezervleri 20 milyar varildir ve doğal gaz rezervleri 10 trilyon m³ oluşturmaktadır. Sovyetler döneminde üretilen petrol ve doğal gaz Rusya (gaz boru hattı "Orta Asya merkez" ve petrol boru hattı "Atyrau-Samara") üzerinden taşınmaktadır. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıktan sonra, hammaddeyi yeni yollarla taşıma sorunuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sorunun önemli olmasının nedeni Rusya'ya bağlı taşımada, Rusya'ya bağlılığın azaltılmasıdır.¹¹⁹

Petrol ve doğal gazın taşımacılığında Rusya tekeldir ve bunu oldukça sık göstermektedir. Yani bölgedeki ülkelere politik baskı uygulayarak fiyat anlaşmasına zorlamaktadır. Bunun sonucu da bağımsız Orta Asya ülkeleri Avrupa, Güney Asya ve Uzak Doğu gibi perspektif pazarlarına erişme çabalarında bulunmaktadır. Bu nedenlerden kendi içinde hidrokarbonların işletilmesi için yabancı yatırımları çekmektedir. Yeni taşıma yollarının yapılandırılmasıyla, Orta Asya ülkeleri politik stabilizasyonu arıyorlar. Bu ülkeler petrol ve doğal gaz ihracatçı liderlerine dönüşmektedirler. Bu duruma Güney Asya ve Avrupa ithalatçıları neden olmaktadır. Bunlar bölgenin stabil olmasında ve

¹¹⁸ C.CHOSE, "Conflict Resolution and Change Rold", 1995, s.275-276,

¹¹⁹ AYDOĞDIYEV. M ve ORAZGLİCOV, Y. **Menin Vatanım (Benim Vatanım)**, Aşgabat: y.e.y., 2001.

Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın hidrokarbon kaynaklarına güvenli ulaşımına ilgi göstermektedirler.¹²⁰

Kendi topraklarında enerji taşıyıcılarının üretimi gittikçe azalan Rusya'nın, Orta Asya'ya olan ilgisi ekonomik açıdan özellikle bu alanda yoğunlaşmaktadır. Rus hükümeti doğal olarak Orta Asya Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Çünkü bu cumhuriyetler, özellikle Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan petrol, doğal gaz ve kömür yatakları açısından zengindirler. Tespit edilen potansiyel kaynaklar özellikle Kazakistan'da, Türkmenistan'da fazladır ama, bölge ülkeleri Rusya'nın yerine Batılı ortakları tercih etmektedirler, çünkü doğal kaynaklarını en son teknolojilerle mümkün olduğu kadar çabuk çıkartmak ve pazarlamak istiyorlar.

Bağımsız yolların yetersizliği pazarlama içi sorun yaratmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde tüm yollar Rusya üzerinden geçecek şekilde yapılmıştır. Uluslararası bütün bağlantılar Avrupa ve Asya'daki alıcılara Rusya üzerinden sağlanmıştır. Bu yüzden Orta Asya Cumhuriyetleri Rusya'nın rızası olmasa da, kendilerini dünya piyasasına ulaştırarak bağımsız yollar yapmaya çalışmaktadır. Yolların ve boru hatların hepsi Slav Cumhuriyetleri üzerinden geçmektedirler. Beyaz Rusya ile Rusya "Yeniden Birleşme" yolundadırlar. Deniz yoluyla taşımacılık da sadece liman şehri St. Petersburg, Vladivostok ve İlitchevsk (Ukrayna-Karadeniz) üzerinden mümkündür. Bu nedenle Orta Asya cumhuriyetlerin amacı mevcut yolları genişletmek, uzatmak, yollar arasındaki kopukları tamamlamak ve yeni boru hatlarının inşasını yapmaktır. Özbekler İran'la bağlantısını koparmamak için, Tecen-Sarabs (Türkmenistan) ve Meşhed arası verimli bir demir yolu yapmaktadır. Bununla doğru Basra Körfezine ulaşabilir. Demir yolunun doğruya doğru genişletilmesi de planlamaktadır. Bu yol Kuşka'dan başlayıp, Herat ve Quetta üzerinden devam ederek Karşı'da son bulmaktadır. Özbekler bu yolla Hint Okyanusuna ulaşacaklardır.¹²¹

Türkmenistan ve Kazakistan, Rusya'dan geçmeyen boru hatlarını inşa etmeye çalışmaktadır. Olası güzergah, İran ve Kafkasya Cumhuriyetleri üzerinden Basra Körfezi'ne ya da Türkiye üzerinden Akdeniz'e kadar olanlarıdır. Özellikle birinci olasılık

¹²⁰ B.RUMER and L.S.YEE, "Central Asia and South Caucasus Affairs", 2002, s.163-164,

¹²¹ Aydoğdıyev, M ve Orazgılıcov, Y,a.g.m,s.24

ABD'nin tepkisiyle karşılanmaktadır. Çünkü bu güzergah ABD'nin İran Boykotunu etkisiz hale getirebilir. Türkmenistan ise, boru hattını İran sermayesi ile inşa etmeye kararlıdır. Fransız ve Arap sermayesi yardımı Rusya'daki dev firma "Gazprom"un katılımıyla gerçekleşmesi planlanan diğer bir proje ise Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan arası 1300 km uzunluğundaki bir doğal gaz hattının inşasıdır. Bu hatla Türkmenistan doğal gaz için doğuya bir kapı açacaktır.¹²²

Petrol zengini Kazakistan ise dünya piyasasına ulaşmakta en çok zorluk çeken ülkedir. Çünkü bütün yolları ve hatları Rusya üzerinden geçmektedir. Alternatif güzergah arayışları Azerbaycan ile birlikte son durağı Karadeniz olan, Rusya'dan bağımsız bir boru hattı inşa etmek istiyor. Ama bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bu boru hattı Hazar Denizinin kuzeyinde bulunan ve dünyanın petrol kaynakları açısından en zengin bölgesi olan Tengiz'den başlıyor, Çeçenistan üzerinden devam ediyor ve Karadeniz limanı Novorosiysk'te son buluyor. Konsorsiyum 13 petrol firmasından oluşmaktadır. Rusya bu konsorsiyumun %23'ne, Kazakistan ise sadece %19'na ortaktır. İran-Türkiye üzerinden geçen ve Akdeniz limanı Ceyhan'da son bulan güzergah ise bu hatta alternatif olarak gösterilmektedir.

Kırgızistan da çeşitli ulaşım projeleri ile, dünya ekonomisine entegre olacağına ve böylece iktisadi kalkınmasını hızlandıracığını umut etmektedir. Kırgızistan'da yabancı sermaye yardımıyla başkentteki hava alanı genişletilecek ve uluslararası standartlara uygun hale getirilecektir. Ayrıca başkent Bişkek ve Oş arası yolun uzatılması bu amaca hizmet etmektedir.¹²³

Orta Asya Cumhuriyetlerinde ulaşım araçlarının yetersizliği sadece dünya ekonomisi ile entegrasyonu değil, iktisadi kalkınmaya da engel oluşturmaktadır.

Orta Asya petrol ve doğal gaz üreticileri Rusya'nın siyasi nedenleri yanı sıra rekabet gücünü korumak için, izlediği Abluka Politikası nedeniyle ürünlerini sadece bazı Avrupa ülkelerine satabiliyorlar. Bunlar Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna gibi ödeme gücü olmayan ülkelerdir. Bu da yeniden yapılanma süreci çerçevesinde, yukarıda anlatılan ulaşım araçlarının geliştirilmesine öncelikli önem verilmesinin nedenini açıklamaktadır.

¹²² W.GUMPEL, "Orta Asya Cumhuriyetlerin Ekonomik Gelişmesi ve Entegrasyon", **Avrasya Etütleri**, Sayı 13, 1998, s.25

¹²³ W.Gumpel, a.g.m., s. 27

Orta Asya Cumhuriyetleri özellikle Özbekistan'da çalışan Koreli firma DAEWOO otomobil üretiminde ve satışlarında Rusya'nın tekeli elinden almıştır ve yavaş yavaş ekonomisinde bağımsızlığa ulaşmaktadırlar.¹²⁴

IX. HAZAR DENİZİNİN JEOPOLİTİĞİ

Hazar denizini politik açıdan inceleyebilmek için onun coğrafi yerleşimini bilmek muhakkaktır.

Hazar birçok kitaplarda “dünyanın en büyük (tuzlu su) gölü” olarak tanımlanmasında, tarih boyunca hep bir “deniz” olarak algılanmış ve bu şekilde isimlendirilmiştir. Hazar denizinin toplam sahası 376 bin km² ve su hacmiyse 76,700 km³ tür. Kuzeyden güneye 1,200 km uzunluğunda ve batıdan doğuya 320 km genişliğindedir. Hazarda ortalama derinlik 184 m'dir. Hazarın en geniş yeri 554 km ve en dar yeri ise 200 km'dir. Hazar sahillerinin toplam uzunluğu 7,01 km'dir. Kazakistan'ın 2,340 km, Rusya Federasyonu'nun 1,930 km, Türkmenistan'ın 1,200 km, Azerbaycan'ın 800 km ve İran'ın 740 km uzunluğunda Hazarla kıyısı bulunmaktadır.

Hazar içerisinde Avrupa'nın en büyük ırmağı olan Volga nehrinin de bulunduğu 130 dan fazla çeşitli ölçeklerdeki akarsular tarafından beslenmektedir. Volga, Hazar'a dökülen nehir sularının %82'sini karşılamaktadır. Don ve Volga nehirleri arasında bağlantı kanalıyla Hazar Karadeniz'e bağlanmaktadır.¹²⁵

Hazar bölgesinde tahminen 40 milyar varillik bir petrol rezervi vardır. Önümüzdeki yıllarda araştırmaların kesinlik kazanmasıyla bu rakamın 100 ila 200 milyar varil civarında bir seviyeye çıkması beklenmektedir.¹²⁶

Hazar bölgesinde Rusya dışında, üç aktif enerji bölgesinin varlığı söz konusudur. Bunlar Azerbaycan ve Kazakistan petrol sahalarıyla Türkmenistan doğal gaz sahasıdır. Eski Sovyetler birliği topraklarında bulunan 162 milyar varil civarında olduğu bilinen olası petrol rezervlerinin 137 milyarı Rusya'ya, 15 milyarı Kazakistan'a, 4 milyarı Azerbaycan'a, 3,2 milyarı Türkmenistan'a ve 2,8 milyarı diğer BDT ülkelerine aittir.

¹²⁴ Gumpel a.g.m. s.28

¹²⁵ Sinan OĞAN, “Hazarda tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, *Avrasya Dosyaları Türkmenistan özel*, cilt 7 sayı 2, 2001, s. 145-146.

¹²⁶ Oğan, a.g.m., s. 47

Dünyanın en eski petrol bölgesine sahip olan Azerbaycan'ın petrol rezervi 3,3 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktarın 1,2 milyar varilinin karada, 2,1 milyar varilinin ise karadan az uzaktaki deniz alanlarında olduğu bilinmektedir. Azerbaycan'ın petrol üretimine olan katkısı günlük 200 bin varil civarındadır. Ancak Hazar denizinde bulunan Neft Daşları ve Güneşli bölgeleri halen ülkenin en önemli petrol alanlarıdır. Güneşlinin kuzeyinde ise 1 milyar varile yakın rezervin bulunduğu tespit edilen Karabağ bölgesi bulunmaktadır. böylece bu verilerle Azerbaycan'ın toplam rezervlerinin 3,5 milyar varil olduğu düşünülmektedir. Öte yandan halen üretime açılmamış 600'e yakın petrol kuyularının olduğu ayrı bir gerçektir.

Hazar denizinin doğu kıyısında ise Kazakistan, çok zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir. Özellikle Tengiz bölgesi dünyanın 10. en büyük petrol sahasıdır. Bu bölgenin bilinen rezervleri 30 milyar varil civarındadır. Tengiz'in hemen kuzeyinde yer alan Korolev petrol sahası rezervlerinin ise 18,4 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Karacahagnak bölgesinde ise oldukça zengin petrol ve doğalgaz kaynakları bulunmaktadır. Uzmanlara göre bölgede, 1,3 trilyon m³ doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Öyle ki bu bölgede elde edilecek doğalgaz, İngiltere'nin 10 yıllık doğalgaz ihtiyacını tek başına karşılayabilecek kapasitedir.

Türkmenistan ise sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile dünyanın en zengin üç ülkesinden birisidir. BOTAŞ tarafından yapılan araştırmalara göre, Türkmenistan da halen işletilmekte olan 2,8 trilyon m³ doğalgaz rezervi ve buna ek olarak 3,6 trilyon m³ bilinen ve 8,1 trilyon m³ muhtemel doğalgaz rezervi bulunmaktadır. BOTAŞ rakamlarına göre, Türkmenistan'ın toplam doğalgaz rezervleri 14 trilyon m³ civarındadır.¹²⁷

Yukarıda da değinildiği üzere hazar bölgesinde ispatlanmış petrol rezervi 15 ila 40 milyar varildir. Henüz tahmin edilenlerle bu rakam 200 milyar varile kadar çıkıyor. Bu da dünyadaki ispatlanmış rezervlerin % 1,5-4 'üne denk geliyor.¹²⁸

¹²⁷ Yaşar ONAY, "Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri", **Işık Üniv. Dergisi**, s. 39-40.

¹²⁸ Göksel N. DEMİREL, "Olanakları ve Sorunlarıyla Hazar Sorusu", **Özgür üniv. Formu**, 2000, s. 81.

A. Hazar Enerji Kaynakları Üzerinde Rekabet

1991 yılına kadar Havyar Dönemi, 19. yüzyılın bu yana Kafkaslarda varlığı biliniyor ve ilk modern petrol kuyusu Ruslar tarafından 1871 yılında Bibi-Eibet havzasında açılmıştır. Batılı şirketler 19. yüzyılın sonlarında bölgeye boy göstermişlerdir. 1898 yılında Rusya Bakü petroleri sayesinde, 1902 yılına kadar en fazla petrol üreten ülke oldu. 20. yüzyılın başlarında dünya petrol üretiminin yarısı Hazar bölgesinden elde ediliyordu. Stalin döneminde üretimin yavaş yavaş Sibiryaya kayması¹²⁹, Rus petrolü içinde Hazarın katkısı git gide düşmektedir ve 1991 yılına kadar Hazar Havyar Dönemi yaşamıştır.¹³⁰

Dünya ekonomisinin gün geçtikçe gelişmesiyle, ileride daha da gelişeceğini göz önünde bulundurarak, ekonominin gelişmesinde başat rol oynayan enerji, ileriki zamanlarda sıkıntı haline gelecektir. Bu nedenle dünyanın gelişmiş ülkeleri bu enerji sıkıntısını giderebilmek için yeni enerji kaynakları arayışı içerisine girmişlerdir. Hazar enerji kaynakları potansiyeli yukarıda da anlatıldığı gibi bu ülkelerin iştahını kabartmaktadır ve büyük rekabet içerisinde Orta Asya Hazar havzasında sanki bir satranç oyununu andıran rekabet içerikli çatışmalar baş göstermektedir.

1991 verilerine göre dünya enerji tüketimi 7808 milyon ton petrole eşittir. Bu miktarın %28'i kuzey Amerika'da, %23'ü Asya ve Avustralya'da, %20'si Doğu Avrupa'da ve Eski Sovyetler Birliğinde, %3'ü Orta Doğuda, %18'i Batı Avrupa'da ve %5'i Güney Amerika'da tüketilmekteydi. Bu miktarda su gücünden elde edilen enerjinin payı %2, nükleer enerjinin %7, doğalgazın %23, kömürün %28 ve petrolün payı %40 idi.¹³¹ Böylece petrolün ekonomide nasıl etkili olduğunu görebilmekteyiz.

%1.5 ten az görünse de Hazar petroleri, Basra Körfezi ve Sibiryaya petrolerinden sonra üçüncü sırada gelmektedir. bu yüzdendir ki, bu alan çıkar mücadelesi ve rekabet alanına dönüşmüştür.

Hazar petrolerini çıkarılması ve dünya pazarına taşınması amacıyla Azerbaycan Uluslararası Konsorsiyumu (AIOC) adı altında bir konsorsiyum kurularak, bölge ülkeleri ile pazarlık masasına oturuldu. Azerbaycan ile anlaşma 20 Eylül 1994 tarihinde

¹³⁰ Turan CAVLAN, "1992-93 Arası Türkiye ve İran'ın Orta Asya'ya bakışı ve uygulanan Politikalar", **Özgür Üniv. Formu**, sayı 10, 2000, s. 80.

¹³¹ Onay, a.g.m, s.41.

imzalanmıştır. Önceleri Rusya bu oluşuma dahil edilmedi ancak bunun bölgede istikrarın bozulmasına yol açması üzerine Rus devlet şirketi Lukoil'e de hisse verilmiştir. Bu konsorsiyumda hissedar şirketleri şöyle sıralayabiliriz: BP(İngiltere) %17,1267, Amaco(ABD) %17,01, Unocal(ABD) %10,0489, Lukoil(Rusya) %10, Socar(Azerbaycan) %8,0006, State-oil(Norveç) %8,5633, Exxon(ABD) %8,0006, TPAO(Türkiye) %6,7500, Pennzoi(ABD) %4,8175, İtochu(Japonya) %3,9205, Ramco(İngiltere) %2,0825, Delta(Suudi Arabistan) %1,68. BP ile Amaco 1998 yılında birleşmişlerdir.¹³² Böylece bakıldığında Azerbaycan petrollerinin denetimi daha çok ABD'nin elinde olduğu görülmektedir.

Kazakistan petrollerinde de durum pek farklı değildir. Burada da en önde gelen şirketler Mobil ve Chevron olmak üzere ABD'nin ağırlığı görülmektedir. 1992'de kurulan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunda (CPC) yer alan ülkeler ve şirketlerin payı şu şekildedir: Kazakistan %19, Rusya %24, Chevron %15, Oman %15, Mobil %7,5, Oryx %1,75, Lukarca (Amerikan-Rus ortaklığı) %12,5, British Gas %2, Agip %2, Posneff-shell %7,5, Amaco-Kazak oil %1,75. Kazakistan'a en geç gelen şirketlerden biri olan Exxon, aralık 1998'de Mobil oil ile stratejik bir birleşme yaparak petrol sektörünün devi haline gelmiştir.

Türkmenistan doğalgazında söz sahibi olan yabancı şirketlerin başında gelen Royal Dutch/Shell (İngiltere-Hollanda) gelmektedir.

Bu gibi şirketler Hazar havzası doğal kaynaklarını işleterek, büyük kar sağlamışlardır ve büyük rekabet içerisinde kar sağlamaya devam etmektedirler.¹³³

B. Küresel Güç Politikası Çerçevesi İçerisinde Hazar Enerji Kaynakları Üzerinde Etkili olmak isteyen Güçler ve Stratejiler.

Hazar denizi bulunduğu jeopolitik konum, sahip olduğu doğal zenginlikler, büyüklüğü ve açık denizlere kapalı oluşundan kaynaklanan fizyolojik farklılık, çevreleyen ülkelerin yapısı açısından kozmopolitik yapıya sahip bir denizdir. Bu karmaşık yapıya ilaveten tüm dünyanın bu denizin kaynaklarından faydalanmaya yönelik plan ve emelleri, denizin

¹³² Cavlan, a.g.m, s.82

¹³³ Onay, a.g.m., s.43-44

önemini bir kat daha arttırmaktadır. Hazar denizinin sorunu eski SSCB toprakları üzerindeki en önemli jeopolitik sorunlardan birisidir. Dünyanın büyük güçlerinin çıkarları burada iç içe geçmiştir.¹³⁴

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Havzası başta ABD olmak üzere bütün batılı güçlerin doğrudan ilgi alanına girmiştir. ABD yönetimi bölgeyi kendi dış politika açılımının temel yönlerinden biri olarak açıklamıştır. Brzezinski bölgeyi “Avrasya Balkanları” olarak nitelendirmiştir. “Avrasya Balkanları” terimi ile ifade edilmek istenen, bölgedeki enerji kaynaklarına tek başına sahip olmak isteyen güç ve güce karşı olanların bölgedeki etnik ve dini sorunları gündeme getirerek, bölgeyi bir cadı kazanı haline getirme olasılıklarının olduğudur. Brzezinski'ye göre “bu kaynaklara ulaşmak, zenginliğinden pay sahibi olmak ulusal dürtüler uyandıran grup çıkarlarını canlandıran, tarihsel hakları yeniden bilince çıkararak, emperyalist çabaları canlandıran ve uluslararası rekabeti ateşleyen amaçlardır”. Böylece Avrasya gelecekte küresel hakimiyet için mücadelenin üzerinde sürdürüleceği bir satranç tahtası olmaktadır. Satranç tahtasındaki oyunculara göz atacak olursak: Batıda AB; Güneyde Türkiye, İran, Irak; Güneydoğuda Pakistan, Hindistan; Kuzeyde Rusya; Doğuda yükselen bir güç olan Çin Halk Cumhuriyeti ve ABD'dir. Bölgede bu güçler arasında rekabet bütün şiddeti ile devam etmektedir.¹³⁵

1. ABD

Küresel amaçlar peşinde bir ülke olan ABD'nin küresel bir güç olma konumunu muhafaza edebilmesi için Hazar enerji kaynaklarının denetimini elinde bulundurması şarttır.

ABD'nin bölge politikasının üzerine inşa ettiği esaslar şu şekilde özetlenebilir:

- Bölgeye yatırım yapan ABD firmalarına destek sağlanması, yatırımların garanti altına alınmasını sağlayacak düzenlenmelerin yapılması ve siyasi istikrarın sağlanması.
- İran'a yönelik baskıların sürdürülmesi ve bu ülkelerin güçlenmesine engel olarak, bölgede oluşan statükonun devamlılığının tesis edilmesi.

¹³⁴ Meftun METİN, “Kafkasya, Hazar Politikaları ve Doğal Gaz ile İlgili Projeler ve Türk Ekonomisine Etkileri”, IQ Kültür Sanat Yay., 2004, s. 15

¹³⁵ Onay a.g.m., s.45-47.

- Rusya ve Çin'in bölgedeki gücünü kırmak, bu amaçla bölge devletlerinde ekonomik ve siyasi istikrarı güvence altına alabilecek düzenlemelere gitmek.
- 21. yüzyılda daha da önemli bir silah haline gelecek olan enerji kaynakları üzerindeki gücünü mutlak kılmak.¹³⁶

Hazar enerji kaynaklarının bulunduğu Avrasya bölgesinin jeopolitik konumu da oldukça önemlidir. Bilinen jeo-politik teoriden, Mackinder'in Kara Hakimiyet'i teorisine göre, Volga'dan Doğu Sibirya'ya, Kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, Güneyde İran ve Afganistan'a kadar uzanan bölge merkez bölgesi, "Heartland", merkez bölgesinin çevresinde Almanya, Avusturya, Türkiye, Balkanlar, Hindistan ve Çin'den ibaret kuşağa İç Kemer Ay, İngiltere, Avustralya, Japonya, ABD ve Kanada'nın meydana getirdiği kuşağa da Dış Ay ve Adalar Ay'ı isimlerini vermiştir. Mackinder'in teorisinde merkez bölgenin diğerleri üzerindeki hakimiyetini belirtmiştir. Ona göre; Doğu Avrupa'ya hakim olan güç Merkez bölgesini kontrol eder, Merkez bölgesine hakim olan Dünya Adası'nı kontrol eder, Dünya Adası'na hakim olan Dünya'yı kontrol eder. Mackinder 1919 senesinde Orta Asya bölgesini de Merkez bölgesi içine almıştır. Bu kadar jeopolitik öneme sahip olan bu bölge üzerinde ABD hakimiyetini kurma çabaları içerisinde Türkiye'nin önemi büyüktür. Çünkü ABD'nin Hazar Havzasına giriş ve çıkış yolu üzerinde güvenebileceği tek ülke Türkiye'dir. Türkiye'nin çıkarlarının da ABD çıkarları ile çakışması nedeniyle, iki ülke arasında bir çok konuda stratejik işbirliğine gidilmiştir. Bu konuda atılan en somut adım Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesinin hayata geçirilmesi için ABD'nin Türkiye'ye verdiği destektir. Ancak ABD, iktisadi kriterleri esas alarak, Hazar petrolü için birden fazla boru hattının yapılmasını şart koşmuştur.¹³⁷

2. AB

Hazar enerji kaynakları üzerinde etkili olmak isteyen güçler arasında devam eden mücadelenin sonuçlarından en çok etkilenecek ülkeler arasında AB üyesi ülkeler başta gelmektedir. AB ülkelerinin arasında belli bir ölçüde dışa bağımlı olmayan ülke İngiltere'dir. AB'nin diğer ülkelerinin hepsi petrole olan ihtiyaçlarını ithal yoluyla

¹³⁶ Onay, a.g.m., s. 49

¹³⁷ Onay, a.g.m., s. 52

karşılama durumundadırlar. Bu nedenle de petrol, AB için stratejik önemi olan enerji kaynağıdır.

Bununla birlikte orta vade de enerji konusunun AB'nin entegrasyon alanları kapsamı içine alınacağı düşünülmektedir. Bu koşullar altında AB'nin bölgeye yönelik politikası blok anlamında, boru hatlarının güvenliğinin sağlanması ve kesintisiz petrol ve doğal gaz akışını garanti altına alınması amacına yöneliktir. Bu konu Avrupa Enerji Sözleşmesi'nde belgelendirilmiştir. Bu kapsamda AB'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve işletilmesine yönelik yaptığı yardımlar TACİS programı çerçevesinde ilgili ülkelerden oluşan çalışma grupları tarafından yönlendirilmektedir.

Hazar bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa ülkelerine sağlayacağı en önemli fayda, bu ülkelerin sürekli istikrarsızlıklar içinde bulunan Orta Doğu ülkeleri ve Rusya Federasyonuna olan bağımlılığını azaltması olacaktır. AB ülkelerinin birlik dışında ve AB'den çok daha etkin bir biçimde bölgede varlıklarını göstermektedir. Özellikle İngiltere'nin British Petroleum'un AIOC'de sahip olduğu hisseler onu Azeri petroleri konusunda oldukça etkili kılmaktadır. Diğer yönden Fransa, ABD'nin Hazar Bölgesi'nde artan gücünden rahatsızlık duymaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde kendi önderliğinde, Avrupa Birleşik Devletleri vizyonuna sahip olan Fransa, ABD'nin Avrupa kıtasından ayrılmasını ve kıtayı bütünüyle Avrupalılara bırakmasını gizliden gizliye savunmaktadır. Bu nedenle de, Hazar Bölgesi'nde ABD yerine Rusya'nın güçlenmesini istemektedir. Bir anlamda Fransa, Avrupa ve Hazar bölgesi'nde, ABD'yi Rusya ile dengelemeye çalışmaktadır.

Almanya AB'den farklı olarak kendine özgü bir petrol politikası uygulamaktadır. Özellikle Kazakistan'da yaşayan Alman azınlığı haklarını da korumak amacıyla bu ülkeye yapılan Alman yatırımlarının sayısı sürekli artmaktadır. Almanya'nın isteği en kısa zamanda Karadeniz'e çıkarılması, buradan da Ren Tuna kanalı veya Karadeniz'in kuzeyinden geçecek bir boru hattıyla petrolü Baltik'e taşımak istemektedir.¹³⁸

3. Rusya Federasyonu

Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin Rusya için önemini sadece stratejik olarak görmemek gerekir. Uzun yıllardır bölgenin tek gücü olarak, bölgeden dışlanması ve bunu Rusya'nın kabul etmesi düşünülecek bir şey değildir. Bölgedeki doğal kaynakların çokluğu ve bölgede yaşayan rus azınlığının varlığı her zaman Rusya'yı bu bölgeye bağlayacaktır.

Herşeyden önce SSCB zamanında Rusya kendine lazım olan kaynakları ucuz bir fiyata olarak kendi ihtiyacı kadar kullanıyordu, dağılmadan sonrada Rusya bu kaynakları yine Orta Asya'dan temin etmektedir. Bu nedenle de, Hazar Havzası enerji kaynakları paylaşımı konusunda verilen rekabetten en çok etkilenen Rusya'dır. Oysa SSCB zamanında Hazar Denizi'nin küçük bir kısmı, yani İran bölgesi dışında tamamen Rusya denetimi altındadır. Dağılmadan sonra Hazar Havzasında meydana gelen yeni cumhuriyetler ile birlikte Rusya Hazar Havzası doğal kaynaklarında hak iddia ederek "Yeni Büyük Oyun" adı verilen, Hazar enerji kaynakları ve bu kaynakların dünya pazarlarına taşınmasında kullanılacak yolların denetimi için verilen mücadelenin en önde gelen oyuncularından biridir. Hazar enerji kaynaklarının uluslar arası piyasalara kendi denetimi altında taşınmasına ısrarcı tavır sergilemektedir. Alternatif boru hatlarının yapılması Rusya'nın bölgedeki rolünün düşmesine sebep olacaktır. Bir başka ifadeyle, Rusya petrol ihraç yollarının denetimini, bölgedeki büyük güç statüsünün devamlılığını sağlayacak en temel araç olarak görmektedir. Bu kapsamda Rusya, Hazar petrollerini kendi üzerinden uluslararası pazarlara ihraç etmek arzusunda olan Türkiye'yi en ciddi rakibi olarak görmektedir. Hazar petrollerinin Türkiye üzerinden dünyaya ihracımı; etnik kökeni, dil ve din itibarıyla Türkiye'ye yakınlık duyan bu cumhuriyetleri büyük ölçüde bu ülkelerin yürümesine çekeceği endişesi içindedir. Nitekim Mart 1997'de komünist ve aşırı milliyetçiliğin etkin olduğu Rus Duması'nda hazırlanan "Rusya-Batı: dünyanın yeni jeopolitik haritası" başlıklı bir raporda, PKK'nın eylemlerinin teşvik edilmesi ve Belarus, Dağlık Karabağ ve Ermenistan'da PKK kamplarının kurulmasını, Türkiye ilişkilerinin sorunlu Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, İran, Güney Kıbrıs, Suriye ve Eski Yugoslavya'nın bazı ülkelerinde, Varşova Paketi'ne alternatif bir doğu bloğu oluşturulması istendi. Bu rapor Duma'da görüşmeye alınmadı, bu nedenle de gerçekliliği yoktur ancak

Türkiye'nin içinde bulunduğumuz dönemde Rusya için en önemli tehdit algılanan ülke olduğunu göstermesi bakımından bu rapor önemlidir.¹³⁹

4. Türkiye ve İran

Yeni bağımsız devletler arasında Türkiye açısından en büyük ilgi odağı Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan (Hazarı çevreleyen Türk cumhuriyetleri) olmuştur. Bu ilginin kaynağı yalnızca Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki dil, soy, din ve kültür ortakları yada yakınlığı değil, aynı zamanda Hazar ülkelerinin sahip olduğu muazzam petrol ve doğal gaz rezervleridir. Şu anki ekonomik gelişim hızını koruyabilirse, Türkiye'nin ham petrol ithalatına bağımlılığının gittikçe artması beklenmektedir. 2010 yılı tahmin petrol ihtiyacı kabaca 22 milyon ton olarak hesaplanmaktadır. Hazar Türkiye için hayati enerji kaynaklarına garantili ve güvenli bir erişim, karlı petrol taşıma gelirleri, diplomatik nüfuz ve stratejik önem anlamına gelmektedir. Yeni cumhuriyetler için ise bu fırsatlar yatırım ve teknolojik uzmanlığı bölgeye çekme ve ürünleri Batıya ihraç için güvenli bir güzergah kurma beklentisini içermektedir.¹⁴⁰

Hazar Havzası enerji kaynaklarını paylaşımına yönelik mücadelenin diğer önemli bir aktörü de İran'dır. 1991'e kadar Hazar Denizini yalnızca Sovyetler Birliği ile paylaşan İran, bu birlikten sonra dört devlet karşısında ulusal çıkarlarını korumak zorunda kalmıştır.

İran da Türkiye ve Rusya gibi petrol boru hatlarının kendi üzerinden geçmesini istemektedir. Bu konuda İran sahip olduğu coğrafi avantajının yanı sıra enerji alanındaki tecrübe ve teknolojisini kullanarak, bölgedeki petrol ve doğal gazın uluslararası pazara açılması yolunda etkili bir rol oynamak arzusundadır. Bu amaca yönelik olarak Hazar Denizi'ni Basra Körfezi ile birleştirecek demir yolunun inşası konusunda yoğun çabalar sarf etmekte ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine açılmanın bir gereği olarak gördüğü ana limanlarının tümünü modernize etmeye çalışmaktadır.¹⁴¹

¹³⁹ Onay, a.g.m., s. 55-57.

¹⁴⁰ Bülent ARAS, "Türkiye ve Hazar Denizi Bölgesi Zenginlikleri", **Jeoekonomi**, cilt 1, sayı 2, **ASAM** 1999.

¹⁴¹ Onay, a.g.m., s. 53

ABD'nin tutumu ise, İran'ın hiçbir ülke ile ilişkisinin olmaması yönündedir. Fakat iş ekonomik çıkarlara dayandığında bu denli tutumun etkisinin azaldığını İran örneği ile görmekteyiz.

C. Hazar'da Statü Sorunu

Türkistan ve Kafkasya, Çarlık Rusya'sına "sıcak denizlere inme" idealini kazandıran ve bu amaç doğrultusunda 1723'te Bakü'yü işgal ettiren Çar Perto'nun Kafkasya bölgesinin işgali ile Batılı bir gücün etkisi altına girmiştir. Bu olaylardan sonra, bölge ilk defa uluslararası alana taşınmış oldu. Hazar Denizi 16 Şubat 1828 Türkmençay anlaşması ile St. Petersburg ve Tahran (Kaçar Devleti) arasında bölündü ve bu bölünme ile Hazar Denizinin hukuki statüsüne ilk defa bir anlaşma metninde yer verildi. İran ile Çarlık Rusya'sının Hazarda sınırlarının çizildiği Türkmençay anlaşması ile İran'a Hazarda donanma bulundurma yasağı getirildi ve Hazar Denizi, Çarlık Rusya'sı dışındaki ülkelerin deniz gücüne kapatıldı.¹⁴²

1921 yılında Rusya, içerisinde bulunduğu siyasi şartlar sebebiyle Hazarda İran'a kullanım hakkı verildi. 26 Şubat 1921'de "Dostluk ve İşbirliği" anlaşması imzalanarak daha önceki imzalanan tüm anlaşmalar iptal edildi ve her iki ülkeye seyrüsefer serbestliği getirilmiştir. İran bu yeni anlaşmayla Hazarda kendi bayrağı altında seyrüsefer hususunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu anlaşmadan sonra kurulan SSCB, 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir anlaşma daha imzalamış ve Hazar Denizi resmen "Sovyet-İran Denizi" olarak kaydedilmiştir. SSCB ve İran arasında bölünen Hazar Denizi'nin bu bölünüşlüğü böylece hukuki bir kimlik kazanmıştır. Ayrıca 1935-40 Anlaşmalarında Hazar'ın, SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran Denizi" olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde olduğu ve bu durumun hayati önem taşıdığı belirtilmiştir. SSCB ve İran'ın Hazarı "sadece iki ülkeye ait bir su parçası" olarak tanımlamalarındaki esas amacı, Hazar'ı dış müdahalelere kapatmaktır. 1923 yılında Stalin'in gizli emriyle İçişleri Komiseri Henry Yagod'dan SSCB'nin Hazar'daki sınırının

---

¹⁴²

Bülent Aras.a.g.m.s. 53.

belirlenmesi istenmiştir. Böylece %88'lik bölümü SSCB'ye ve %12'lik bölümü ise İran'a kalmış oldu ve sınırlar belirlenmiştir.¹⁴³

Sovyetler Birliği 1949 yılından itibaren 10 millik sınırın ötesindeki kendi ulusal sektörü içerisinde petrol arama faaliyetlerine başladı ve 1950 yılında bu faaliyeti Azerbaycan sınırlarındaki “Neft Daşları”nın bulunmasıyla sonuçlandı.1970 yılına gelindiğinde SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı Hazarda giderek arttırdığı petrol arama ve işletme faaliyetlerini teknik olarak bir düzene sokmak ve işleri sistemin mantığına uygun olarak daha planlı yapabilmek için, Hazar'ın “Sovyet” sektörünü dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlere bölmüştür.21 Aralık 1991'de (Eski) Sovyet Cumhuriyeti Kazakistan'da bir araya gelerek “Almata Deklarasyonu”nu imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul ettiler. Bu anlaşma ile aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astra-Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak mirasın bir diğer sonucu da kıyıdaş ülkelerin 1970'de yapılan iç bölümlenmeyi yavaş yavaş kendi “ulusal sektörleri” olarak tanımaya başlamalarıydı¹⁴⁴.

Bağımsızlıktan sonra yabancı sermayenin bölgelere açılması sonucu 1992'den beri gündemde olan statü sorununu da yeniden alevlendirmiştir. Kıyıdaş ülkelerin her biri bu konuda kendi tezlerini ortaya koydular, aynı zamanda bu tezlerine paralel olarak zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımı kavgasını da vermeye başladılar.¹⁴⁵

Süregelen statü sorunu çerçevesinde kıyıdaş ülkelerin şu şekilde kendi tezlerini oluşturmuşlardır:

1. Rusya ve İran: Hazar'ı kapalı su rezervi olarak tanımlıyorlar. “Her devletin 10 millik münhasır alanı olsun, geri kalan tarafı ortak yönetilsin”. Daha sonra bu 10 mili 45 mile çıkardılar. Ama petrol 45 milin daha da ötesinde bulunmaktadır. Rusya Hazar'ı bir göl olarak kabul ederek, sıcak denizlere çıkışı sağlanan Volga su kanalını kapatmıştır. Kazakistan ile Azerbaycan ise açılmasını istemektedirler.

¹⁴³ Onay, a.g.m, s. 60

¹⁴⁴ Sinan OĞAN, “Hazarda Yeni Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyaları Türkmenistan Özel**, cilt 7, sayı 2, 2001 s.143.

¹⁴⁵ Sinan Oğan, a.g.m., s.145

2. Azerbaycan: görüşü Kazakistan ile temelde aynı olup, ancak ihtilafli bölgelerin varlığı, ortak cephe oluşturmayı önlemektedir. Hazar'ı sınır gölü kabul ediyor ve sektöre bölünerek, her sektörde tam egemenlik; tam paylaşımı savunuyor.

3. Kazakistan: Hazar bir denizdir görüşündedir ve 1982 Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazarda uygulanmasını istemektedir. Yüzeyin ortak kullanımına tabi olabileceğini kabul eden Kazakistan, deniz dibinin tam ve ortak hak ilkesi çerçevesinde paylaşılmasında ısrar ediyor.

4. Türkmenistan: Tam paylaşım istiyor. Deniz mi, göl mü bu konuda bir şey dememektedir. Ancak 1982 tarihli Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin buraya da uygulanması gerektiği kanısındadır. 1997'ye kadar 45 millik görüşü benimsemiştir. 1997'de orta yer esasından bölüşmesine taraftar olmuştur.

Uluslararası Hukukta üç önemli belge söz konusudur.

1. İran ile Çarlık Rusya'sı arasında ulaşımı düzenleyen 1828 tarihli Türkmençay Anlaşması

2. SSCB ile İran 1921 tarihli balıkçılık konulu Moskova Anlaşması.

3. ticaret ve Ulaşımı düzenleyen 1940 tarihli Tahran Anlaşması.

Bu anlaşmalar sadece balıkçılık ve seyrüseferlik üzerine sınırları tespit etmemektedir. Ortak kullanım konusunda da herhangi bir hüküm yoktur. Hazar'ın göl sayılması durumunda da, uluslar arası hukukta yazılı kaynak yoktur.

1997 Aralık ayında Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıktan sonra 1998 Şubatında Rusya Kazakistan'a, Hazar Denizi'nin orta yer esasına göre bölüşülmesini kabul ettiğini bildirmiştir. Fakat hala da belli bir çözüme kavuşmamıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Turan CAVLAN, "1992-93 Arası Türkiye ve İran'ın Orta Asya'ya Bakışı ve Uygulanan Politikalar", *Özgür Üniv. Formu*, 09/2000, s.85-86.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN JEOPOLİTİK ve JEOEKONOMİK ÖĞELERİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİLERİNİN ANALİZİ

I. SOVYETLERDEN SONRA ABD'NİN KÜRESEL EGEMENLİK POLİTİKASININ ORTA ASYA MACERASI

20. yüzyıl başlarında coğrafya ve politika arasındaki ilişkiyle yakından ilgilenen batı emperyalist anlayışı olmuştur. Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru jeopolitik, ABD ve Sovyetler Birliği'nin dünyadaki stratejik kaynaklar ve bununla bağlantılı olarak devletler üzerindeki kontroldeki global rekabetini anlatır. Soğuk Savaş döneminde iki temel jeostratejik birimin varlığı söz konusuydu. Bu birimler büyük oranda ABD ve Sovyetler Birliği (SB) tarafından kontrol edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Moskova jeostratejik alanı üzerindeki geçmişte sağladığı etkinliği kaybetmiş ve bu coğrafya ABD'nin 'Yeni Orta Doğu' jeopolitik alt bölüm alanıyla iç içe geçer bir hale gelmiştir.¹⁴⁷

Z. Brezezinski, ABD'nin güvenlik ve ekonomik çıkarları için dünyaya egemen olması gerektiğini, dünya egemenliğinin ise Avrasya egemenliği ile sağlanabileceğini yazmıştır. Brezezinski'ye göre ABD önceliği Avrasya egemenliğine vermelidir, çünkü dünyanın en çok gelişmiş ve ekonomik bakımdan en üretici bölgesi Avrasya'dadır; dünya nüfusunun ise yüzde yetmiş beşi Avrasya'da yaşamaktadır. Ayrıca, dünya fiziki zenginliğinin çoğunluğu, üretimin yüzde altmışı, ABD'den sonra ilk altı büyük ekonomi, silah için en çok harcama yapan ilk altı ülke ve ABD'den sonra dünyanın tüm nükleer güçleri Avrasya'dadır. En önemlisi dünyanın bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçü de Avrasya'da bulunmaktadır. Z. Brezezinski Ortadoğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını içinde bulunduran coğrafi bölgeyi Avrasya'nın çatışma alanı olarak tanımlamaktadır. Aslında Z. Brezezinski'nin tarif ettiği bu bölge günümüz Avrasya jeopolitiğinin Merkez Bölgesi'dir. Avrasya'ya ve dünyaya egemen olabilmek için öncelikle

---

147

<http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp>

bu bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü gerekmektedir. Z. Brezezinski bu bölgeyi 'çatışma yayan bölge' olarak tanımladığına göre, öncelikle bu bölge içinde bazı çatışmalar çıkarılmalı ve kontrol sağlanmalıdır.¹⁴⁸

Küresel Egemenlik Politikalarının teorilerinin uygulamaya geçilmesi Sovyetlerin yıkılmasından sonra ABD'nin bütün dünyada olmak üzere Kafkaslar ve Orta Doğuda da egemenlik peşinde koşmasıyla başlamıştır. Bu egemenlik, jeoekonomik nedenlere dayandığı gibi aynı zamanda jeopolitik ve stratejik nedenlere dayanmaktadır. Çünkü alan hakimiyetini sağlamayan bir ülkenin ekonomik hakimiyeti de sağlamayacağı açıktır.¹⁴⁹

Kontrol sağlanmadan önce bölge çatışma alanı haline getirilirken, İslam kökten dinciliğinin ve bu kökten dinciliğin neden olduğu terörün bahane olarak kullanılması gerekmektedir. ABD'nin Afganistan'da giriştiği harekâtın nedeni budur. Irak'taki olası harekâtın nedeni de budur. Bölgenin kontrolü için gelecekte Suudi Arabistan'da rejim değişikliği ve İran'daki girişimler de bu amaçla geliştirilebilecektir. ABD'nin karargâhı Florida'da bulunan ve görevi öncelikle Ortadoğu, Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarını ve ulaştırma hatlarını kontrol etmek olan Merkezi Komutanlığın sorumluluk bölgesi Brezezinski'nin tanımladığı bölge ile çakışmaktadır. ABD'nin asıl amacı bölge enerji kaynaklarına ve ulaştırma hatlarına egemen olarak dünya ekonomilerini kontrol etmektir.¹⁵⁰

Bu çerçevede ABD soğuk savaş sonrası Kafkasya'yı denetlemekte Rusya'dan ötürü orta (ve Ön) Asya'yı kontrol etmede Çin'den dolayı zorluk çekmekteydi. 15 Haziran 2001'de kurulan, başını Rusya ve Çin'in çektiği, içinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın yer aldığı yedeğine Pakistan'ın alındığı "Şanghay Bloğu", başka bir deyişle, güçlendirilmiş ve takviye edilmiş "Rus-Çin İttifakı" bir yandan Japonya ve Hindistan'ı tehdit ederken, diğer yandan ABD ve Türkiye'yi orta Asya'dan sildi, bölge enerji kaynakları ve boru hatları üzerinde tam denetimi sağladı. Bu gelişme dünyanın ABD denetiminde tek bir kutupluluğa terk edilmeyeceğini gösteriyor.¹⁵¹

¹⁴⁸ <http://www.radikal/online/tr/Yorum.asp>? Nejat EYLEN "Hep çatışma üreten bölge"

¹⁴⁹ <http://www.ahmetozer.org/MAKALE.HTM>. Ahmet ÖZER "küreselleşme ve dünyadaki gelişmeler".

¹⁵⁰ Eslen a.g.m.

¹⁵¹ <http://www.ahmetozer.org/d.bolunen.htm>, Ahmet ÖZER "Orta Doğu ve Orta Asya'nın kontrolü".

II. 11 EYLÜL SONRASI DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ ve ABD’NİN ORTA ASYA CUMHURİYETLERİ ÜZERİNDEKİ POLİTİKALARININ ANALİZİ.

Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası kalan coğrafi alanda ayakları üzerinde durmaya çalışan Rusya Federasyonu’nun, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu’yu içeren bu yeni jeopolitik bölgenin hiç olmazsa bir kısmında etkinliğini sürdürme çabaları Kuzey Kafkasya’da yaratılan çatışmalarla önemli ölçüde sekteye uğratılmıştı. Rusya’nın İran ile bölgesel etkinlik konusunda ABD ve müttefiklerine karşı işbirliği çabaları ise istediği sonucu vermemişti. ABD, Rusya ve İran’ın bölgedeki etkinliğini en alt düzeyde tutmaya çabalarırken, Çin, Almanya ve Fransa’nın bölgeye ilgilerini artırmaya başlamasından da rahatsız olmaktaydı. Ankara ise bu rekabetten yararlı çıkmayı hesaplıyordu. Washington için bölge jeopolitiği açısından Türkiye pay verilerek müttefikliği sağlanılabilecek ülke olarak görülmekte ve işbirliği bu anlayış üzerinde sürdürülmeye çalışılmaktaydı. AB cephesinde bu alanda ortak bir dış politika yoktu. Almanya bölgede etkinlik için çabalarırken Türkiye’nin ittifakı olmadan bunu sağlamakta zorlanıyordu. Almanya savunma bakanı Scharping’in Türkiye’nin Hazar havzası, Orta Doğu ve Balkanlar bölgesinde istikrarın sağlanmasında önemli bir rol üstlendiğini kabul etmesi Almanya’nın Yeni Orta Doğu jeopolitik bölgesine uzanmak arzusunu göstermekteydi. Merkezi ülkeler arasında uluslararası sistemde etkinlik artırma mücadelesi değişik ittifak kombinasyonları aranarak sürdürülürken, ABD’nin bu rekabette önemli sıkıntılar yaşadığı gündeme getirilmeye başlanmıştı. Böyle bir ortamda 11 Eylül saldırısı gündeme geldi ve artık 11 Eylül’ün uluslararası sistemde bir dönüm noktası olduğu ve hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı sıkça dile getirilmeye başlandı.¹⁵²

Afganistan operasyonu öncesinde bölgede hakim ve etkili güç olma özelliğini taşıyan Rusya Federasyonu, 11Eylül’den sonra bölgede “tek etkin güç olma” konumunu kaybetmeye başlamıştır. Nitekim, “uluslararası terörizm ve savaş” Orta Asya Cumhuriyetlerine başta ABD olmak üzere Batı ile daha önce kurulamayan seviyede ilişkiler kurmaya fırsat vermiştir. Jeopolitik ve jeoekonomik değeri son derece yüksek olan bölgede, etkin olma fırsatı yakalayan bölgesel güçler için bu yeni bir yarış başlangıcı

¹⁵²

<http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp> Gökmen TEPE “11Eylül ve Yeniden Yapılanmalar”.

anlamını taşımaktadır. Rusya Federasyonu, ABD ve Çin Cumhuriyeti'ni başını çektiği bu yarışta bölge ülkeleri üzerinde iki tür etkinlik sağlama girişimi göze çarpmaktadır. Bu yarışın ilk etabı, bölgesel veya uluslararası örgütlenmeler çerçevesinde sürerken, diğer etabı ise bölgesel güçler ve bölge devletleri arasında kurulan ikili ilişkiler oluşturmaktadır. **Sovyetlerin dağılmasından sonra oluşan siyasi boşluğun doldurulması için, bu coğrafyada kurulmuş olan gerek Bağımsız Devletler Topluluğu, Orta Asya İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Kalkınma Örgütü, Rusya Beyazrusya Ortak Ekonomik Alan Anlaşması, Türkiye ve Pakistan'ın başını çektiği ve çoğu Orta Asya ülkelerinin üye olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü, GUUAM, Şangay İşbirliği Örgütü ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü aracılığı ile Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyetinin çekim merkezi, ABD'nin bölgeye sızmasını engelleyemezken, bölge devletleri ile ilişkilerinin belirli bir seviyede tutulmasına hatta bazı alanlarda gelişmesine katkı sağlamıştır.** Rusya Federasyonu ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında oluşturulan bu çekim merkezi son dönemde dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Rusya-Çin ortaklığının, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde Türkistan bölgesinde bir politik ve askeri blok oluşturdukları söylenebilir. Bu bakımdan 2001 yılında imzalanan “İyi Komşuluk İlişkileri, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” ise hem zamanlanması açısından hem de yarım yüzyıldır iki ülke arasında örneği görülmemiş bir anlaşma olması bakımından önem arz etmektedir¹⁵³

Bölgede Çin ve Rusya'nın varlığından rahatsızlık duyan ABD, 11 Eylül'den sonra bölge ülkeleri ile “uluslararası terörizm” e karşı mücadele ve ikili ilişkiler kapsamında işbirliği yapmıştır.

Bölge ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda özellikle Afganistan operasyonunun yarattığı ilk şok dalgasının ardından dikkatler Özbekistan üzerinde yoğunlaşmıştır. Afganistan operasyonu sırasında ABD ve koalisyon güçlerine bir askeri üs sağlayarak destek veren Taşkent, Washington ile “stratejik ortaklık anlaşması” imzalayarak yüzünü tamamen Batı'ya dönmek niyetini açıkça ortaya koymuştur. Ancak Washington tarafından bölge ülkelerine karşı insan hakları ve demokrasi konularında yapılan eleştirilerin sembolik yaptırımlara dönüşmesine ilk başta Taşkent Yönetimini tedirgin

153

<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=173> “11 Eylül'den kadife devrimlere”.

etmiş ve Washington ile ilişkilerin yalnızca askeri ve ekonomik alanlarla sınırlı olmayacağı “topyekün bir değişim baskısının” sinyallerini verdiğinin farkına varmıştır. Zira ABD hükümeti, doğrudan desteklemese bile onun doğrudan veya dolaylı kontrolünde olan NGO’ların “Özbekistan demokrasisinin geliştirilmesi” yönünde çalışmalara başlaması, Kerimov rejimine, aslında tehlikenin çok uzakta olmadığını hatırlatmıştır. Bu sebeple Taşkent’in aynı hızla Rusya Federasyonu’na dönüşü şaşırtıcı gelişme olmamıştır.¹⁵⁴

ABD, İslam Kerimov’u 11 Eylül’den sonra terörle savaş kapsamında yakın müttefiki olarak görmüştür. Müttefiklik ilişkisinin somutlaşması, Kerimov’un Afganistan’da Taliban’a karşı operasyonlarda kullanılmak üzere sınırdaki Hanabat askeri üssünü ABD kullanımına açmasıyla gerçekleşmiştir. ABD-Özbekistan ilişkileri özellikle 2002 Mart’ında Bush ile Kerimov arasında imzalanan Stratejik Ortaklık Deklarasyonu ile daha da güçlenmiştir. Bu çerçevede müttefiklik ilişkisi yalnızca terörle savaş kapsamında kalmamakta, artık ABD Özbekistan’ı nükleer silahsızlanma ve uyuşturucu trafiğinden, Irak ve Küba’ya kadar güvenlik ve dış politika konularında da güvenilir bir ortağı olarak görmekteydi. ABD, Özbekistan’ı “otoriter bir polis devleti” olarak değerlendirmekle birlikte, uluslararası dengelerde hegemonik bir güç olarak çıkarlarını korumayı esas alan bir realpolitik yaklaşım benimsemektedir. ABD Senatosu İnsan Hakları Komisyonu geçen yıl Özbekistan’ı insan hakları konusunda en kötü sicile sahip ülkeler arasında anarak Washington’un Özbek hükümetine yaptığı yardımların demokratikleşme alanında yapacağı somut uygulamalara bağlanmasını önerdi. Bu rapor doğrultusunda ABD yasalarının gereği olarak, Dışişleri Bakanı Özbekistan’a yapılan yardımdan 18 milyon dolarlık bir bölümü kesti. Ancak bu karar üzerinden daha bir hafta geçmeden Pentagon Kerimov yönetimine 21 milyon dolarlık ek yardım yaptı. Bunun açık anlamı, ABD’nin tüm demokratikleşme söylemine rağmen. Tıpkı daha önce Filipinlerden Nikaragua’ya kadar birçok örnekte görüldüğü gibi, Özbekistan ile olan ilişkilerinde de kendi çıkarlarına hizmet edeceğini düşündüğü çifte standart yaklaşıma sahip olmaya devam ettiğidir.

Ancak bu noktada hangi durumun ABD çıkarlarına daha çok hizmet edeceği konusu son derece tartışmalıdır. Her şeyden önce Kerimov güvenilir bir ortak değildir; uluslararası

¹⁵⁴ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=106> “Türkistan’da Mevzi Savaşları ve Enerji”.

dengeleri iyi okuyup mevcut dalgaya göre gerektiğinde Batı'ya, gerektiğinde de Rusya ve Çin'e yanaşan son derece "Pragmatik" bir liderdir.¹⁵⁵

ABD'nin Kerimov rejimiyle sıcak ilişkileri, bir anlamda, ABD'nin demokratikleşme söyleminin İslam ülkelerindeki açmazını yansıtmaktadır: Daha fazla demokratikleşme, daha fazla halk katılımını sağlayacak, bu da daha fazla oranda, halk desteği zayıf otoriter yönetimlere karşı toplumla iletişimi daha sıkı olan / olduğu varsayılan İslamcı hareketleri iktidara taşıma olasılığını doğuracaktır.Özbekistan bu paradoksun en çok hissedildiği ülkelerden biri olduğu için,Washington ülkedeki demokratikleşmenin İslamcı tondaki muhalefet hareketlerinin gelişimine zemin hazırlayarak, yönetimin muhtemel bir İslamcı iktidarın eline geçmesinden korkmaktadır. Bu anlamda Özbekistan olayları karşısında takınacağı tutum ve izleyeceği politikalar, bir açıdan, Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında dile getirdiği demokratikleşme hedefi konusunda samimiyet testi anlamına da gelmektedir. Bunun sonucu olarak Özbekistan'da muhalefet hareketi olarak bilinen Özbekistan İslamı hareketi ve özellikle de Hizb-ut Tahrir örgütü Batı karşıtı hareketlerinden dolayı ABD tarafından terörist olarak kara listeye alınmıştır.¹⁵⁶

"Pragmatik" olarak bilinen lider Kerimov, Rusya'ya yüzünü çevirerek 2005 Mayısında yaşanan Andican olaylarının oluşturduğu anti-ABD atmosferi içerisinde, ülkedeki ABD üssünün altı ay içerisinde boşaltılmasını istemiştir. Tabi ki uzmanlar Washington'u Orta Asya politikasını bu sefer Türkmenistan'a dayalı yeni bir senaryo yazmaya başladığını konuşmaya başlamışlardır. Özbekistan'ın, üslerinizi kapatın isteğinden sonra dünyanın bu bölgesinde ABD'nin etkisinin fark edilir şekilde azaldığını düşünülürse bu yöndeki konuşmaların yapılması dayanaksız değildir. Amerikan diplomatik çevrelerinden bazı kaynaklar, görüşme sırasında Amerikan askeri üssünün Türkmenistan'a yerleştirilmesi olasılığının konuşulduğunu bildirmektedir. Askeri ve stratejik bakımından Özbekistan'a nazaran Türkmenistan, Pentagon'un daha çok ilgisini çekmektedir.Afganistan ve İran ile komşu olmanın yanı sıra Türkmenistan Amerikalı strateji uzmanlarının jeopolitik

¹⁵⁵ <http://www.turkisweekly.net/turkce/yorum.php?id=120> Turgut DEMİRTEPE "ABD'nin Özbekistan Sınava".

¹⁵⁶ Turgut DEMİRTEPE a.g.m.

düşüncesine göre Rusya'yı devre dışı bırakarak, Güney Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanacak ulaştırma koridoru olacak Hazar'a direkt çıkışı olan bir ülkedir.¹⁵⁷

Daimi tarafsızlık statüsü nedeniyle askerî bloklara katılması mümkün olmayan Türkmenistan için, iddia edilen anlaşmaya varmış olması önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Elbette Türkmenistan, ülkesinde “yabancı askerî üs” statüsünde bir tesise müsaade edemez. Ancak Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın ülkesini tüm dünyadan tecrit ettiği ve tüm uluslararası bağlantıları kopardığı yönündeki eleştirilere rağmen, ABD ile iş birliğini geliştirmesi önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu iş birliği iddialarının, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Kazan Zirvesi'nde Türkmenistan'ın daimi üyelik statüsünden ayrılması kararı sonrasında rastlaması dikkat çekicidir. **Diğer taraftan, hatırlanacağı üzere Şanghay İşbirliği Örgütü'nün son Astana Zirvesi'nde, bölgedeki ABD askerî varlığının çekilmesi yönünde bir takvim oluşturulması talep edilmiştir.** Örgüt'ün aldığı bu karar, ABD askerî varlığına karşı üye devletlerin genel eğilimini sergilerken, Örgüt üyesi olmayan tek bölge cumhuriyeti Türkmenistan'ın Washington nezdindeki önemini artırmıştır. Diğer taraftan, bölge devletlerinin ABD karşıtı olmaları nedeniyle sivil devrimlerle karşı karşıya kaldıkları iddiaları henüz gündemdeyken, Türkmenbaşı'nın ABD ile muhtemel bir iş birliği anlamlı olacaktır ABD askerî varlığının Türkmenistan'da askerî üs kapsamında bulunması mümkün değilken, ülkede Afganistan operasyonuna destek bağlamında “aktarma noktaları” tesis edileceği iddiaları hem Türkmenistan, hem de ABD tarafından yalanlanmaktadır. ABD'nin, Özbekistan'da bulunan askeri varlığının bölgeden çekilmesi yerine yerinin değiştirilmesini tercih ettiği muhakkaktır. Bu kapsamda Türkmenistan ABD için önemli bir seçenek olma özelliğini halen korumaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, Türkmenistan 12 Aralık 1995'te BM Genel Kurulu'nun kabul ettiği “Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığını Tanıma Kararı” kapsamında askerî üslere ev sahipliği yapamaz. Buna rağmen insani yardım operasyonlarına destek vermesi konusunda herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Türkmenistan ve ABD'nin muhtemel bir iş birliği durumunda bu kapsamda bir isimlendirme yapılması beklenebilir.

¹⁵⁷

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=12&yazi=469> Alişer NOVRUZOV “Washington Türkmenbaşı'na Kur Yapıyor...ABD Diplomasisinin Orta Asya'daki Yeni Manevraları”.

III. RUSYA'NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ ANALİZİ.

Sovyetlerin dağılmasından sonra yeni bir dünya düzeni için dünya emperyalist güçleri Avrasya'ya yakından ilgi duyarak, kıtanın jeopolitik öneme sahip olan Orta Asya bölgesindeki yeni cumhuriyetler üzerinde egemenlik kurabilme yarışına girmişlerdir. Rusya ise dağılmış imperyanın yeniden toparlanması için Sovyetler Birliği tadı verecek bir çok ekonomik ve güvenlik iş birliği örgütler etrafında toparlamak istemiştir. Siyasi boşluğun doldurulmasında dış müdahaleler Rusya'nın bu anlayışını spekülasyona uğratarak, daha etkili politika üretmesine itmiştir.

Yeltsin döneminin gevşek idaresi Orta Asya ülkelerine yönelik ciddi bir politika izlenmemesi sonucunu doğurmuştur. Putin 2000 yılında başkan seçildikten sonra ilk başkanlık dönemini yoğun olarak iç meselelere, oligarhlarla mücadeleye, devlet otoritesinin güçlendirilmesine harcamıştır. Kendi için dış politikada birinci önceliğe sahip Orta Asya ve Kafkasya'da kaybedilen prestijini kazanılmasına çaba harcamıştır.¹⁵⁸

Dünyanın yeni düzenin oluşturmak için atağa geçen ABD, bölgenin stratejik önemini çoktan ölçüp biçmiştir ve Rusya'nın Yeltsin dönemindeki siyasi gevşekliğinden faydalanarak, emperyalist emellerini gerçekleştirmek için bölgeye yavaş yavaş yaklaşılmaya başlamıştır. 11 Eylül öncesi dönemde Putin'in devlet başkanlığına seçilmesinden sonra Moskova'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerini yeniden yapılandırmasını Washington engelleyememişti. Putin'in göreve gelmesiyle uygulamaya koyduğu yeni bölgesel politikasına karşı ABD yönetimi kendi bölge politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştı. Bölge liderleri arasında batı ile yakınlaşmaktan zarar görenler arasında, bölgedeki sorunların çözülmesine bir katkı sağlamadığı düşüncesi yaygınlaştıkça, Washington'un Kafkasya ve Orta Asya'daki operasyonlarına destek konusunda tedirginlik de artmıştı. ABD başkanı W. Bush'un ulusal güvenlik danışmanı Rice, Şubat 2001'de Le Figaro'ya verdiği bir demeçte Rusya'nın batıya ve Amerika'nın Avrupa'daki müttefiklerine karşı tehdit oluşturduğunu söylüyordu. CIA başkanı Tenet de, Putin'in Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler coğrafyasında

¹⁵⁸

<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=173> İhsan ÇOMAK "Rusya'nın Orta Asya Poitikası".

ABD'nin etkin olmasını engellemeye çalıştığını belirtiyordu. Moskova ise bu çıkışları 'Soğuk Savaş döneminin Rus karşıtlığı kalıntıları' olarak yorumlamıştı. Rice'in daha sonra yaptığı açıklamasında ise Moskova'nın, Washington'un stratejik düşmanı olması için bir neden görmediklerini ve yapıcı ilişki aradıklarını ifade etmesi gelişmelere göre politikalarında taktik revizyonlara gittiklerini göstermektedir. Washington'un Kafkasya'da Karabağ sorununun çözümü için ve Orta Asya'da işbirliği için Moskova ile birlikte çalışmayı istediklerini vurgulaması dikkate değerdir. Washington, batıda Almanya, doğuda ise eski Sovyet cumhuriyetleriyle dayanışmaya ağırlık veren Moskova ile rekabetin maliyetinin yüksek olduğu durumlarda, ABD'nin bölgesel hayati çıkarlarına zarar verebileceği düşüncesiyle, işbirliğine öncelik veren mesajlar vermeye özen göstermiştir.¹⁵⁹

Moskova'nın amacı, Eski Sovyet cumhuriyetleriyle ekonomik, siyasal, askeri alanlarda mümkün olan en üst düzey entegrasyonu gerçekleştirmek ve eski Sovyet coğrafyasında güvenliği ve istikrarı sağlamayı içermektedir. Moskova, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu bir arada tutmak, ABD ile iyi ilişkiler içinde olmak ve uluslararası sistemde Sovyetler Birliği dönemindeki konumunu sürdürmek çabası içerisine girmiştir. Gelişmeler Moskova'ya yakın çevrenin kontrolünün önünde batılı gelişmiş merkezi ülkelerin, özellikle ABD'nin, engel olarak durduğunu göstermiştir. Washington'un dış politikadaki asıl amacının bölgesel ya da uluslararası alanda potansiyel alternatif güç merkezlerinin gelişmesini engellemek olduğu açıkça ifade edilmektedir. Her ne kadar Washington'da dış politikada karar vericiler arasında stratejik önemi olan "yakın çevre"den Rusya'nın dışlanıp dışlanmaması konusunda bir anlaşmazlık sürse de, dışlanması yönündeki görüşler ağır basmaktaydı.¹⁶⁰

Moskova açısından Rusya'yı "yakın çevre"den dışlama çabalarının maliyetinin, işbirliğinin getireceği maliyetten daha yüksek olduğu açıktır. Kasım 1993'te Yeltsin tarafından onanan "yeni askeri doktrin", eski Sovyetler Birliği topraklarındaki iç anlaşmazlıklara askeri müdahaleyi öngörüyordu. Mayıs 1994'deki "Savunma ve Dış Politika Konseyi"nin "Rusya için Strateji" raporunda doğrudan müdahalenin en az düzeyde tutulması Rusya için en uygun yol olarak gösteriliyordu. Putin'in göreve gelmesiyle

¹⁵⁹ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=106>

¹⁶⁰ Turgut DEMİRTEPE a.g.m.

birlikte bu politikada değişim gözlenmiş, 11 Eylül sonrası ise Moskova'nın bölgede daha rahat hareket etmesine Washington, işbirliği çerçevesinde yeşil ışık yakmıştır. Ekim 1999'daki "Rusya Ulusal Güvenlik Politikası" dokümanında Rusya'nın BDT üyeleri ile tek bir ekonomik alan kurma amacı açıklanmaktaydı. Washington bu çabayı engellemeye çalışırken, diğer taraftan Çin'e yaklaşan Pakistan'ı tekrar kendi kontrolüne almanın yollarını aramaktaydı. Washington açısından Afganistan, bölgenin kontrolü için uygun bir üs görevi görebilirdi. İkiz Kuleler ve Pentagon'a saldırı sonrası oluşturulan dumanlı hava ise bu amaç doğrultusunda uygun bir ortam yaratmıştır. ABD Savunma Bakanlığı'nın savunma politikası masası şefi Richard Perle Afganistan'ın artık bir operasyon merkezi olmaktan çıkarıldığından emin olunana kadar askeri operasyonlara devam edileceğini ifade etmişti. Bundan emin olabilmek için istikrar sağlandıktan sonra ABD'nin burada askeri olarak varlığını sürdürmesinin kaçınılmaz olacağı anlamı da çıkmaktadır. 11 Eylül öncesi Türkmenistan ve Kazakistan'daki gaz ve petrol rezervleri üzerinde etkinlik sağlamada zorluk çeken ABD bölgede Moskova-Pekin etkinliğini engellemekte zorlanıyordu. 11 Eylül bir fırsat yarattı ABD açısından bölgeye Güneydoğu Asya'dan uzanmak için. Özellikle artan Rusya etkinliğini kırmak için uygun bir fırsattı. Baku-Ceyhan projesiyle Rusya'yı dışlamak istedi fakat başaramadı. Rusya Çeçenistan'ı dışlayarak kendi boru hattını devreye soktu. Kendi hedeflerine ulaşan Moskova artık Baku-Ceyhan'a karşı olmadığını açıklamaktadır.¹⁶¹

Türkiye açısından bölgeye baktığımızda ise durum daha farklı gözükmektedir. Türk modelinin çekiciliği daha çok Türkiye'nin Batıya yakınlığından kaynaklanmaktaydı. Bu çerçevede, Avrupa Birliği'ne bir türlü kabul edilemeyen Türkiye'nin bu devletlerle Avrupa arasında nasıl bir köprü olabileceği konusu da modelin en zayıf yönünü oluşturmaktaydı. Ayrıca ilk zamanlar Batı ile olan ilişkilerinde Türkiye'yi aracı olarak gören Bağımsız Cumhuriyetler, yabancı şirketlerin bölgeye girmeleri ile şimdi bu ilişkileri aracısız yürütebilecek konuma gelmişlerdi. Bu nedenle de Türkiye'nin onlar için ilk dönemlerindeki cazibesi kalmamıştı. Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikasında bir diğer engelde Rusya olmuştur. Türkiye'nin bölge devletleri ile geliştirdiği çok yönlü ilişkilerden kuşkulanan Rusya, Türkiye'nin Pan-Turkizm peşinde olduğunu

¹⁶¹ <http://ourworld.compuserve.com/homepages/235.htm>

iddia etmiş ve 1993 yılından başlayarak Rusya dikkatlerini Orta Asya bölgesine çevirerek “Yakın Çevre” politikasını başlatmıştır. Bu politika gereğince Rusya herhangi bir devletin Orta Asya devletleri üzerinde nüfuzunu artırmaya yönelik girişimlerine karşı çıkmaktadır. Çünkü, Rusya Orta Asya bölgesini yakın çevresinin bir parçası olarak kabul etmekte ve bu bölgeyi eski Sovyet topraklarının doğal coğrafi uzantısı olarak görmektedir. Gerçekte, Rusya’nın Orta Asya’ya yönelik dış politikasında 1993 yılı sonrasındaki değişikliğin temelinde yatan en önemli etken ekonomik nedenlerdir .Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Kazakistan’dan uluslararası pazara ulaşabilecek tüm gaz ve petrol boru hatları Rusya federasyonunun topraklarından geçecek biçimde inşa edilmiştir. Bu nedenle Rusya, başta Kazakistan olmak üzere Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarını, uluslararası fiyatlara uygun biçimde ihraç ederek ekonomik yönden bağımsız olmalarının en önemli anahtarını elinde tutmaktaydı. Rusya’nın Sovyetler döneminde oluşturduğu bu tek yönlü ihraç sistemi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve alternatif ihraç hattı arayışlarının önündeki en ciddi engeldir. Bu tek yönlülük, Rusya’nın bölgedeki mevcut hegemonyasını sürdürmesinin de en etkin aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Boru hatlarının geçtiği devletler hem petrol gelirlerinden önemli miktarda pay alacak hem de ekonomik ve siyasi olarak güçlenecektir. Bu nedenle Rusya, bölgenin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından yararlanmayı, bu kaynakların kendisi tarafından dünya pazarlarına taşınması avantajını hiçbir zaman kaybetmemeyi bölgeye yönelik siyasetinin başlıca hedefi haline getirmiştir. Hatta petrol ve doğal gaz rezervlerine Batının iştirakini engellemek ve boru hatlarının güzergahını kontrol etmek amacıyla, Kafkasya bölgesinde ve Orta Asya’daki bölgesel çatışmaları, Çeçenistan’daki, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ve Gürcistan’daki savaşları desteklenmektedir . Çünkü Türkiye ve diğer devletler için bölgede istikrar ne derece önemli ise, Rusya için de istikrarsızlık o denli önemlidir, bu yolla taraflar Rusya’nın etkisi altına daha çok girecek dolayısıyla Rusya’nın bölgedeki etkinliği daha da artacaktır.¹⁶²

162

<http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1> Yelda DEMİRAG “Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin Orta Asya siyasetinde gelinen nokta ve gelecekte bölgeye ilişkin izlenmesi gereken dış politika stratejisi”.

IV. ORTA ASYA'NIN JEOKONOMİK ÖNEMİNİN ANALİZİ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin sahip oldukları, petrol ve doğal gaz kaynakları tüm devletlerin dikkatini bu yöne çekmiş ve bu kaynakların Avrasya anakarasından ihraç edileceği güzergahları kontrol etme çabası Soğuk Savaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. Günümüzde evrensel ekonominin itici gücü haline gelen enerjiye olan ihtiyaç ve bu ihtiyacın uzun vadede daha da büyük boyutlara ulaşacağı göz önünde bulundurulursa, bölgeye olan büyük ilginin nedeni de anlaşılmış olur. Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 2001 tarihli raporuna göre, Hazar Bölgesi'nin doğal gaz ve petrol rezerv miktarları 16 ila 32.5 milyar varildir . Doğal gaz rezervlerine bakacak olursak, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz zengini en önemli 20 ülke arasında yer almaktadır. Dünyanın en büyük üçüncü doğal gaz rezervine sahip olan Türkmenistan, 9723 milyon m³, Özbekistan 56001 milyon m³ doğal gaz üretimiyle doğal gaz zengini ülkelerdir . Bu koşullar altında, “gelecek yüzyılda Hazar Denizi ve ona komşu bölgelerin Asya ve Avrupa'ya petrol ve doğal gaz veren en büyük tedarikçiler haline geleceği iddia edilebilir. Bölgenin sahip olduğu yer altı kaynaklarına dünya devletleri acilen ihtiyaç duymaktadır.¹⁶³ Bu durumda ise Orta Asya'daki enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde dünya pazarına ulaştırmadaki güzergah sorunu yüze çıkmaktadır. Bu güzergah oyununda da Rusya ile ABD arasında çıkar çatışması sorunu yüze çıkmaktadır.

Rusya herhangi bir devletin Orta Asya devletleri üzerinde nüfuzunu artırmaya yönelik girişimlerine karşı çıkmaktadır. Çünkü, Rusya Orta Asya bölgesini yakın çevresinin bir parçası olarak kabul etmekte ve bu bölgeyi eski Sovyet topraklarının doğal coğrafi uzantısı olarak görmektedir. Gerçekte, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik dış politikasında 1993 yılı sonrasındaki değişikliğin temelinde yatan en önemli etken ekonomik nedenlerdir . Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Kazakistan'dan uluslararası pazara ulaşabilecek tüm gaz ve petrol boru hatları Rusya federasyonunun topraklarından geçecek biçimde inşa edilmiştir. Bu nedenle Rusya, başta Kazakistan olmak üzere Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarını, uluslararası fiyatlara uygun biçimde ihraç

---

¹⁶³

Yelda DEMİRAĞ a.g.m. S.3

ederek ekonomik yönden bağımsız olmalarının en önemli anahtarını elinde tutmaktaydı. Rusya'nın Sovyetler döneminde oluşturduğu bu tek yönlü ihracat sistemi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve alternatif ihracat hattı arayışlarının önündeki en ciddi engeldir. Bu tek yönlülük, Rusya'nın bölgedeki mevcut hegemonyasını sürdürmesinin de en etkin aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Boru hatlarının geçtiği devletler hem petrol gelirlerinden önemli miktarda pay alacak hem de ekonomik ve siyasi olarak güçlenecektir. Bu nedenle Rusya, bölgenin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından yararlanmayı, bu kaynakların kendisi tarafından dünya pazarlarına taşınması avantajını hiçbir zaman kaybetmemeyi bölgeye yönelik siyasetinin başlıca hedefi haline getirmiştir. Hatta petrol ve doğal gaz rezervlerine Batının iştirakini engellemek ve boru hatlarının güzergahını kontrol etmek amacıyla, Kafkasya bölgesinde ve Orta Asya'daki bölgesel çatışmaları, Çeçenistan'daki, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ve Gürcistan'daki savaşları desteklenmektedir. Çünkü Türkiye ve diğer devletler için bölgede istikrar ne derece önemli ise, Rusya için de istikrarsızlık o denli önemlidir, bu yolla taraflar Rusya'nın etkisi altına daha çok girecek dolayısıyla Rusya'nın bölgedeki etkinliği daha da artacaktır.¹⁶⁴

Amerika ile Türkiye arasında oluşturulacak stratejik işbirliği sonucunda Baku- Tiflis - Ceyhan boru hattının yapımı için gerekli ekonomik ve siyasi destek elde edilebilecektir. Ekonomik geliri bir yana, bu hattın stratejik önemi oldukça önemlidir. Doğu-Batı Enerji koridorunun ayrılmaz parçası olan bu hat, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkeleri Rusya'nın tekelinden kurtaracak yaşamsal bir çözümdür. Böylece kesintisiz ihracat olanağına kavuşacak ülkeler, doğal kaynaklarını gerçek değeri ile ihracat etme imkanına kavuşabileceklerdir. Böylece Türkiye de ekonomik olarak gelişmiş bu ülkelere çok daha sağlıklı koşullarda, petrol ve gazla sınırlı olmayan çok geniş bir yelpazede yatırım ve ticaret yapabilme olanağına kavuşacaktır. Bu uzun erimli ekonomik hedef, bölge ülkelerinin asıl kazancıdır . Bunun dışında, Rusya'nın, petrolün Boğazlar yoluyla taşınmasını öngören planını saf dışı bırakıp Boğazların güvenliğini sağlayarak Boğazlardaki olası bir Rus varlığını önleyebilecektir .Baku-Ceyhan boru hattı yapımının yanı sıra Türkiye, Türkmenistan ve Türkiye arasında doğal gaz boru hattı yapımı ile de ilgilenmektedir. Bu hat Rusya'dan bağımsız Türkmenistan'ın ilk ihracat hattı olacak ve

¹⁶⁴ Yelda DEMİRAĞ a.g.m. S. 5

Türkmenistan'ın enerji bağımsızlığı ile bütünü ile bağımsız bir devlet oluşunu sağlama alacaktır. Türkmenistan-Türkiye boru hattı Baku-Ceyhan petrol hattına paralel olacak ve Karadeniz altından Türkiye'ye doğal gaz taşınmasını sağlayacak olan Rus "Mavi Akım" projesine de alternatif oluşturacaktır.¹⁶⁵

ABD'nin en büyük hedefi ise Afganistan üzerinden geçecek olan Türkmen gazıdır. Bunun sonucunda Türkmen gazı Rusya ve İran'ı saf dışı bırakarak alternatif bir güzergah elde edecektir. Bu konu hakkında şu gazete makalesindeki parça her şeyi açıklayacaktır: "Unocal'ın Afganistan Zaferi - 11 Eylül saldırılarının ardından başlayan terörle savaş kampanyası ilk meyvesini veriyor. Amerikan UNOCAL önderliğindeki konsorsiyum, Orta Asya'daki doğal gaz kaynaklarını Hint Okyanusu'na taşıyacak. Amerikan ve İngiliz petrol şirketlerinin Afganistan'da çok önceden plânladıkları ancak bir türlü yürürlüğe sokamadıkları Trans-Afganistan doğal gaz boru hattı plânı yakında yürürlüğe giriyor. Afganistan'ın geçici yönetim lideri Hamid Karzaî ve Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref, Türkmenistan'dan Pakistan'a uzanacak Trans-Afganistan boru hattı plânını canlandırma hususunda anlaştı, Türkmenistan'dan Kuzey Afganistan'a uzanacak 1400 kilometrelik doğal gaz boru hattının 740 kilometrelik kısmı Kuzey Afganistan'dan geçecektir".¹⁶⁶ Afganistan-Pakistan üzerinden giden hattın güvenliğini kimin garanti edeceği sorunu doğmuştur. Butto'nun İçişleri Bakanı Nasrullah Babar Ekim-Kasım 1994'te silahlı Taliban gruplarının da yardımıyla Herat-Kandahar yolunun kontrolünü ele geçirmek için harekete geçmiş, Eylül 1995'te Herat ele geçirilmiş, böylece Pakistan'ın Orta Asya yolu açılmıştı. Bunun üzerine Pakistan'dan Kandahar ve Herat hattı üzerinden Türkmenistan'a uzanan hattın güvenli olduğu kararı sonrası, ABD'nin Unocal şirketiyle boru hattı anlaşması imzalanmıştır. Suudi petrol şirketi Delta Oil şirketi Unocal'ın boru hattı projesi işine ortak olmuştur. Riyad, projenin gerçekleşebilmesi ve İran'ın dışlanması için Taliban'a mali yardımı sürdürmüştür.¹⁶⁷ Görüldüğü gibi Orta Asya'nın jeoekonomisi bütün dünya güçleri için bir çıkar algılama alanı olarak görülmektedir.

¹⁶⁵ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1?1&yazi=106> Özkan GÜNTEKİN "Orta Asya enerji kaynakları".

¹⁶⁶ <http://www.orkun.com.tr/asp/yazi.asp?> Mustafa İLTEKİN "Emperyalist Politikalar ve Türkiye".

¹⁶⁷ <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=173> İhsan ÇOMAK "Rusya'nın Orta Asya Politikası".

Yaklaşık yüzde 8'lik bir kalkınma hızıyla enerji ihtiyacı sürekli artan ve petrolünün yaklaşık yüzde 35'ini ithal eden Pekin orta doğu petrollerine bağımlı olmak istemiyor. Kazakistan'dan petrol ve Türkmenistan'dan doğal gaz sağlayacak boru hattı yapmak için bölgesel işbirliğine önem veriyor. Taşıma yollarının güvenliği Pekin'i ilgilendiriyor. Washington, Kazakistan-Türkmenistan-Afganistan-Pakistan hattını kontrol ederse bölgedeki bağımsız enerji kaynağı elde etme çabalarını sekteye uğratabilecek ve Orta Doğu'da olduğu gibi burada da musluğun başına geçecektir. Çin'in enerji kaynakları kömür üzerine yoğunlaşmış, enerjisinin %73'ünü kömürden karşılar duruma gelmiştir. 2010 yılında Çin dünya petrol üretiminin %5-7'sini talep edecektir. Büyüyen ekonomisinin artan enerji ihtiyacını karşılamak için özellikle doğalgaza yönelmektedir. 2010 yılında Çin'in doğalgaz ve petrol talebinde de artış olacaktır. Bunu karşılamak için özellikle Hazar havzası çevresindeki ülkelerle görüşmelere başlamıştır. Kazakistan ve Türkmenistan devlet başkanları Çin ve Japonya'ya petrol ve doğal gaz satmak konusunda anlaşmış, Nazarbayev ise Çin ile ilişkilerini geliştireceklerini ifade etmiştir. Özellikle Japonya, Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığını azaltmak için Çin üzerinden gelecek petrol ve doğal gaz boru hattının yapımına önem vermektedir. Bu hattın Hindistan da yararlanabilecektir. Böyle bir ortamın oluşmaya başlaması Washington yönetimini, özellikle Çin ile ilişkileri geliştirerek gelecekte kendisinin dışlanabileceği olası bir bölgesel ticari bloğun kurulmasının önüne geçmeyi hesaplamaktadır.¹⁶⁸

Bilindiği gibi Türkistan'ın en önemli petrol ve doğal gaz üreticilerinden biri olan Kazakistan'ın Hazar Denizi sektörüne ilişkin Moskova'nın ilgisi açık şekilde ifade edilmektedir. Pekin'in Kazakistan-Rusya aracılığı söz konusu olmadan ilişki kurma girişimleri, bölge enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda monopol olma yönünde ilerleyen Moskova tarafından rahatsızlık yaratmaktadır. Bu nedenle Kazakistan ve Çin arasında bir enerji köprüsünün inşa edilmesine ilişkin karar Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in 17 Mayıs 2004 tarihinde Çine gerçekleştirdiği resmi ziyareti sırasında verilen karardan sonra Moskova'nın bu hatta katılma isteği sıkça dile getirilmiştir. 997,5 km uzunluğundaki boru hattının bu sene içerisinde faaliyete geçmesi planlanmaktadır. Projenin toplam maliyeti 3 milyar dolar olarak açıklanmıştır.

---

¹⁶⁸

Yüksek maliyete rağmen, Aktau-Alaşankou hattı bu açıdan Baku-Tiflis-Ceyhan'ın 3,7 milyar dolarlık maliyeti ile karşılaştırılmaktadır. Aktau-Alaşankou hattının sadece bir sınır geçecek olması da bir artı özellik olarak değerlendirilmektedir. Bu üçlü arasındaki enerji rekabetini, tek yönü değerlendirmek mümkün görülmemektedir. Nitekim Rusya ve Çin'in Kazakistan mücadelesine ek olarak, çok önemli bir Pazar olan Çin'e enerji ihracatı Rusya ve Kazakistan'ı da potansiyel rakipler haline getirmektedir. Enerji ihtiyacının yaklaşık olarak % 60'ını Orta Doğu'dan sağlayan Pekin, Irak'ın işgalinin ardından enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını daha açık ifade etmeye başlamıştır. Ülkede enerji ihtiyacının 2003 yılında % 31 yükselerek 91 milyon tona ulaştığı göz önünde tutulursa, bu politikada gelecekte talep baskısını da etkili olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, önemli enerji rezervlerine sahip olan Kazakistan ile işbirliği, Çin enerji politikasının ana maddelerinden birisi halini almıştır.¹⁶⁹

Şunu dikkatlerden kaçırmamamız gerekmektedir. Rusya kendisine “başkaldıran cumhuriyetlere” karşı gaz konusunda uyguladığı bu baskı politikasını, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın desteği olmaksızın gerçekleştiremez. Gazprom, 2005 yılında Orta Asya gazının, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden geçişi için, ilgili taraflarla bazı anlaşmalara imza atmıştır. Buna göre, artık hiç bir ülke, Moskova'yı devre dışı bırakarak söz konusu ülkelerden ucuz gaz satın alamayacaktır. Bütün bu hususlar, Rusya'nın en azından enerji bakımından BDT coğrafyasına tekrar hâkim olmasını sağlayacaktır. Burada bir birlik varsa da bu birliğin başında Rusya vardır.¹⁷⁰

¹⁶⁹ <http://www.turkishweek.net/turkce/yorum.php?id=173>. Gökçen EKİCİ “Turkistanda Mevzi Savaşları ve Enerji”

¹⁷⁰ <http://www.yeniasya.com.tr/2006/01/23/roportaj/default.htm> “Rusya'nın enerji kaynaklarını bir silâh gibi kullanması önümüzdeki dönemde Türkmenistan gibi Türki cumhuriyetlerin de dahil olduğu bölgesel bir birlikteliği getirir mi?”.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN'IN JEOPOLİTİK VE JEOKONOMİK ÖZELLİKLERİ

I. COĞRAFİ KONUM

Türkmenistan Hazar Denizi'nin doğusunda 53-66⁰ boyları ile 36-43⁰ kuzey enlemleri arasında yer almakta olup, yüzölçümü 488,1 km²'dir.¹⁷¹

Türkmenistan BDT ülkelerinin en güneyinde yerleşen devlettir. En uzun sınırı Hazar Denizi ile bulunmaktadır. Bunun yakınında Güney tarafında İran ve Afganistan ile kuzeydoğuda Özbekistan ile ve kuzeyde Kazakistan ile sınırları bulunmaktadır. Türkmenistan eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasında dördüncü büyük Sovyet devletidir. Karakum çölü ülkenin 350 bin km²'sini tutmaktadır, yani Türkmenistan yüzölçümünün %85'ine eşittir.¹⁷²

Türkmenistan ikliminin genel karakteri okyanuslara uzaklığı ve etrafının yüksek dağlarla çevrilmiş olması belirlemektedir. Sonuçla meteorolojik hareketlerin hem günlük, hem yıllık büyük değişimler gösterdiği tipik bir karasal iklim özelliği göstermektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 11-3 °C ; güneyinde 15-8 °C dolayındadır. Yılın en soğuk ayı Ocak ayıdır ve ortalama 3-5 °C dolayındadır. En sıcak ayı Temmuz ayıdır ve çoğu yerde 30 °C üstüne çıkmaktadır. Mart ayına kadar don olayları görülmektedir. Don olmayan süre kuzeyde 200-230 gün, güneyde ise 200-310 gün arasında değişmektedir. Türkmenistan arazilerinin önemli kısmı Köpet dağlarının kuzeyinde yer alan bir graben (çöküntü alanı) üzerinde bulunmaktadır. ülke toprakları bu çöküntü alanının dolduran başta Amu Derya nehri olmak üzere, birçok küçük derelerin getirdiği Alüviyayaller üzerinde oluşmuş geniş topraklardır.¹⁷³

II. TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL KAYNAKLARI

Türkmenistan yer altı kaynakları bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. **Ülkenin işletilebilen başlıca yer altı kaynakları: petrol, doğal gaz, kükürt ve çeşitli tuzlardır.**

¹⁷¹ Türkmenistan Ülke Raporu, **TİKA**, No. 16, Haziran 1995 s. 7.

¹⁷² Omer ERTUR, Postoyanniy Prstavitel OON, "Vzglyad Na Turkmenistan", s. 7.

¹⁷³ Türkmenistan Ülke Raporu, **TİKA**, No. 16, Haziran 1995 s. 7.

Yer altı kaynaklarının coğrafi dağılışına baktığımızda doğal gazın ülkenin her tarafına dağılmış olmasına karşılık, petrolün Türkmenistan'ın özellikle batıdaki Balkan vilayeti ile Hazar Denizinde geniş alanlara yayıldığı görülür. Tuz yataklarının dağılışı ise şöyledir. Sofra tuzu: Yeroylanduz (Mari), Guvlu köl ve Cebel (Balkan), Kaya tuzu: Köyten dağ (Lebap), Glauber tuzu: Garaboğazköl Körfezi. Kükürt yatakları ise Orta Karakum'da (Derveze) ve Köytendağ'da yer almaktadır. Ülkedeki diğer yer altı kaynaklarının dağılışı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Tablo : 1. TÜRKMENİSTANDA MADEN YATAKLARININ COĞRAFİ DAĞILIŞI

MADENLER	YATAKLARIN BULUNDUĞU YERLER
Selestin	Tüvergir, Büyük Balkan ve Köpetdağ
İyot-Bron	Karaboğazköl Körfezi, Hazar Denizinin doğu kıyıları
Demir	Büyük Balkanlar, Tüvergir ve Türkmenbaşı Platosu
Kurşun-Çinko	Köytendağ, Govurdak, Köpetdağ ve Gubadağ
Bakır	Govurdak-Köytendağ yöresi, Köpetdağ, Gubadağ, Tüvergir
Civa-Polimetal	Köpetdağ
Alüminyum	Köpetdağ
Altın	Tüvergir (Gızıl gaya)
Fosfat	Tüvergir, Bathiz, Köpetdağ
Barit-Viterit	Govurdak-Köytendağ yöresi, Büyük Balkan, Tüvergir
Bor	Govurdak-Köytendağ yöresi
Molibden	Büyük Balkan
Kömür	Tüvergir, Köytendağ, Balkandağı

Ülkenin en önemli yer altı zenginliği doğal gaz ve petroldür. Bu iki ürün Türkmenistan ekonomisinin temel taşını oluşturmaktadır. Türkmenistan, Yeni Türk Cumhuriyetleri içerisinde en büyük doğal gaz rezervine ve yıllık üretim kapasitesine sahiptir. 1999 yılında 23 milyar m³ doğal gaz üreten **ülkenin 2,9 trilyon m³ hazır rezervi ve 23 trilyon m³ muhtemel rezervi bulunmaktadır.** Türkmenistan'ın petrol üretimi sürekli artış göstererek

1999 yılında 7,4 milyon tona ulaşmıştır. Petrolün hazır rezervi 213 milyon ton, muhtemel rezervi ise yaklaşık 12 milyar tondur. Yapılan planlamada ülke doğal gaz üretiminin 2010 yılında 110 milyar m³'e, petrol üretiminin ise 48 milyon tona ulaştırılması hedeflenmektedir.¹⁷⁴

III. BAĞIMSIZLIKTAN SONRAKİ YÖNETİM GRUPLARI VE SİYASİ YAPI

Bağımsızlığın kazanılmasıyla ortaya çıkan otoriter boşluğunu doldurmak için 1985'te Türkmenistan Komünist Partisi Sekreteri olmuş daha sonra da 27 Ekim 1991 seçimleri ile oyların %98.3'nü alarak tartışılmaz şekilde Türkmenistan devlet Başkanı olarak Saparmırat Niyazov (Türkmenbaşı) seçilmiştir. Türkmenistan Komünist Partisi, adı Niyazov'un liderliğinde Aralık 1991 yılında Türkmenistan Demokratik Partisi olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁵

Türkmenistan yönetimi içinde bulunan aşamada, çok partili sisteme geçilmezine karşı çıkarken, ülkede istikrara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu oluşumun Türkmenistan'daki farklı etnik unsurlar ve Türkmen kabileleri arasında ihtilaf ve sürtüşmelere zemin hazırlayacağı endişesi ile bakılmaktadır.

18 Mayıs 1992 tarihinde Parlamento tarafından oybirliği ile kabul edilen Yeni Türkmenistan Anayasası 21 Haziran 1992 tarihinde halk oyuna sunulmuş onaylanmıştır. **Yeni Anayasa Başkanlık Sistemini öngörmektedir. Devlet Başkanına çok büyük yetkiler tanınmaktadır. Devlet Başkanı aynı zamanda Bakanlar Kabinesi'ne de Başkanlık eder. Devlet Başkanı ileride Meclis onayına sunmak koşulu ile kanun yapmak hakkına sahiptir. Başbakan Yardımcıları, Bakanlar, Hakimler (Belediye Başkanı ve Vali) ve Yüksek Mahkeme Başkanı Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Devlet Başkanı gerekli gördüğü halde Meclisi feshetme hakkına da sahiptir.**¹⁷⁶

Haziran 1992'de yapılan yeni Cumhurbaşkanı seçimlerinde Niyazov oyların %99,4'ünü alarak tartışılmaz şekilde yeniden seçilmiştir. 1992 Anayasasıyla Başbakan idaresi altında

¹⁷⁴ Gurbandurdi AŞİROV, **Türmenistan'ın ekonomik politiği**, Türkmenistan 2001, s. 41.

¹⁷⁵ www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf, s. 3

¹⁷⁶ Türkmenistan Ülke Raporu, **TİKA**, No 16, Haziran 1995, s. 10.

en yüksek halkın temsil gücü organı Halk Konseyi'nin (Halk Maslahatı) oluşturulmasıyla, Niyazov yetkilerini biraz daha arttırmıştır. Kasım 1993'te Türkmenistan Demokratik Partisi 1997'de yapılması planlanan Başkanlık seçimlerinin ertelenmesini önermiştir. Daha sonraki ayda, Cumhuriyetin siyasi ve ekonomik istikrarı için Niyazov'un on yıllık refah programı neden gösterilerek, Meclis Niyazov'un görev süresini 2002 yılına kadar uzatılması konusunda oylamaya gitmiştir. 15 Ocak 1994 referandumunun sonucu Niyazov'un Başkanlık süresinin uzatılması yönündeki oyların oranı %99,9 bulmuştur. Geçtiğimiz günlerde Niyazov'un ömür boyu Başkan yapılması öngörülmüştür ancak Başkanın itirazı sonucu 2007'de yeniden yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucu yeni Başkanın yönetime gelmesi beklenmektedir.¹⁷⁷

IV. TÜRKMENİSTANDA DEMOKRASİNİN GELİŞMESİNİ SAĞLAYAN REFORMLAR.

Bir sistemden tamamen başka bir sisteme geçiş ciddi derecede problemlili bir iştir. Sovyetler döneminde halka dünyada sadece Sosyalizm/Komünizmin insan

için en uygun sistem olduğu anlatılmıştır. Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Türkmenistan'da uygulanmak istenen demokratik ve laik, hukuk devletinin nasıl bir sistem olduğu, halk tarafından bilinmemesinden dolayı, insanlar psikolojik yönden yeni sisteme kolaylıkla adapte olamamışlardır. Bağımsızlıktan sonra Türkmen milli demokrasisini geliştirmek amacıyla, çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkmenistan'ın devlet başkanı ve bakanları tarafından, dünya devletlerine önemli resmi ziyaretler tertiplenmiştir. Tüm bunlar gerçekleştirilirken, halka da demokrasinin ne anlama geldiği açık bir şekilde anlatılmıştır.

Demokrasinin diğer bir anlamı da herkesin kendi fikrini rahatça anlatabilmesi ve çeşitli görüşlere karşı saygı gösterebilmesidir. Halkın isteğini açık bir şekilde ifade edebileceği ve bu ifadelerle devleti etkileyebileceği yeni şartlar oluşturmak, demokrasinin temel kurallarından biridir.¹⁷⁸

¹⁷⁷ www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf, s. 3

¹⁷⁸ Mikail SÖYLEMEZ, **Demokratyanın Türkmenistan'daki Bağülleri, (Demokrasinin Türkmenistan'daki Çiçekleri)**, Aşgabat: İlim, 2000, s.109.

Demokrasiyi geliştirmek için devletin hakimiyetinin bir kısmını, yerel yönetimlere de dağıtarak onların görevlerini açık bir şekilde belirlemesi gerekmektedir. Türkmenistan Anayasası'nın 4. Maddesi "Devlet hakimiyeti yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşur. Bu erkler, birbirinden ayrı ve birbirinin tamamlayıcısı olarak işbirliği içinde çalışırlar"¹⁷⁹ diye belirtmektedir.

Halk egemenliğinin en yüksek dereceden temsil edildiği organ Türkmenistan'ın "Halk Maslahatıdır". Geçmişte Türkmenler halkın problemlerini çözmek için bazı ortak toplantılar düzenlerlerdi. Bu toplantılarda (Maslahatta) halkın problemleriyle ilgili fikir alış verişı yapılır ve bu problemleri çözebilecek genel kararlar kabul edilirdi. Geçmişte yaşanmış olan bu demokratik gelenek, günümüzde de "Halk Maslahatı" olarak devam etmektedir.

"Halk Maslahatı" ülkenin Başkanı, Bakanlar Kurulu üyeleri, Milletvekilleri, Yüksek Mahkeme Başkanı, Başsavcısı, Valileri, Kaymakamları, Belediye Başkanları ve Türkmenistan halkı tarafından beş yıllık dönem için seçilmiş altmış temsilciden oluşmaktadır. Halk Maslahatı'nda ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesi için önemli meseleler masaya yatırılmaktadır. Anayasada değişiklik ve eklemeler yapmak veya yeni oluşturulacak Anayasanın amaca uygunluğunu denetlemek, genel referandumları gerçekleştirmek ve bununla ilgili kararlar kabul etmek yetkisi Halk Maslahatı'na aittir.¹⁸⁰ Devlet Başkanı yasalara aykırı hareket ederse, Halk Maslahatı Başkan'ı görevden alma sürecini başlatarak meseleyi halkın oyuna sunabilir.¹⁸¹

Halk Maslahatı'nda alınan kararları, Anayasa'da ve kanunlarda belirlenen yetkilere uygun olarak Başkan, Meclis ve diğer Devlet organları hayata geçirmektedirler. Öte yandan, Halk Maslahatı yasa çıkarıcı organ değildir; yasalar Halk Maslahatının teklifi üzerine Meclis (parlamento) tarafından çıkarılmaktadır. Kısacası, Halk Maslahatı

¹⁷⁹ **Türkmenistanın Konstitusiyası, (Türkmenistan'ın Anayasası)**, Aşgabat: Türkmenistan, 1997, s.6.

¹⁸⁰ Durdu SAPAROV, "Türkmenistan'ın Dış Siyaseti: Sürekli Tarafsızlık" **Avrasya Etüdleri**, TİKA, Sayı, 24, İlkbahar-Yaz 2003, s.85.

¹⁸¹ Saparov, a.g.m., s. 86

halkın isteklerini ve onlar için nelerin önemli olduğunu daha iyi anlayabilme imkanını vermektedir.

Devletin temelini oluştururken milli demokratik gelenekleri dikkate alarak, ülkenin gelişmesi için yeni şartlar oluşturmak önemlidir. Günümüzde demokratik sistemle yönetilen çeşitli ülkeler vardır, ama bu ülkelerin hemen hepsinde demokratik sistemin uygulanış tarzı açısından bariz farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni ise, her milletin kültürel-demokratik geleneklerinin birbirinden önemli derecede farklı olmasıdır.¹⁸²

Her ülkenin kendine özgü milli geleneklerine değer vermeden, diğer ülkelerin demokratik sistemlerini aynı şekilde uygulamak büyük bir hatadır. Türkmenistan'daki yöneticiler de bunu dikkate alarak, ülkenin demokratik geleneklerini yeniden oluşturmaya çalışmaktadırlar. Devlet Başkanı, devletin genel problemlerine çözüm bulmak amacıyla, ülkedeki yaşlılar ile bir araya gelmektedir. Senede bir defa toplanan devlet kademesindeki bu toplantıya, “Yaşulular Maslahatı” (Yaşlılar Toplantısı) denilmektedir. Yaşulular Maslahatı'nda ülkenin genel durumu, Başkan ile Hükümet tarafından izlenen siyaset ve gelecekte yapılması planlanan devlet işleri üzerinde fikir alış verişi yapılmaktadır.

Yaşulular Maslahatı'nın çalışması sonucunda, ülkede izlenen siyasetin eksik yönleri açık şekilde ortaya çıkarılarak, eksiklerin giderilmesi için bazı düzeltmeler yapılmaktadır. Toplantıdaki talep ve istekler Başkan'ın fermanlarında, Meclisin yasalarında ve hükümetin kararlarında etkilidir. Bu ise adı geçen toplantı esnasında yapılan çalışmaların ne kadar değerli olduğunu göstermektedir.

Devleti ve toplumu demokrasi açısından geliştirmek için, dış faktörlere ayrı bir şekilde değer verilmektedir. Bu yüzden de dünyadaki Türkmenlerin genel durumlarıyla ilgilenmek için başkent Aşgabat'da “Dünya Türkmenlerinin Sosyal Birliği” olarak adlandırılan yeni bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün temel görevi, uluslararası siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirmektir. Örgütün bu

---

182

Orazov ALLABERDİ ve Viktor HRAMOV. **Bizin Yolumuz Ata-Babalarımızın Yolunun Devamı: Bizin Yolumuz Halal Yol** (Bizin Yolumuz Atalarımızın Yolunun Devamı: Bizin Yolumuz Helal Yol), Cilt:23, Aşgabat: y.e.y., 1999.

çalışmaları hem siyasetin hem de ekonominin liberalleşmesine yardımcı olmaktadır.¹⁸³

Devletin iç ve dış siyasetinin oluşturulmasında iktidardaki Türkmenistan Demokratik Partisi'nin (TDP) etkisi büyüktür. TDP'nin amacı bağımsızlığı ve tarafsızlığı sağlamaktır, demokratik, laik, hukuk devletini kurmak, bununla beraber halkın sosyal durumunu iyileştirmektir. TDP ülkenin kalkınması amacı çerçevesinde devrin şartlarına göre hazırlanmış olduğu planlarını gerçekleştirebilmek için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Demokratik reformları gerçekleştirmekte önemli olan sivil toplum örgütleriyle görüşmeler yapmaktadır. Böyle bir çalışma ise, demokratik reformların gerçekleştirilmesi için çok önemlidir.

V. EKONOMİK YAPI VE MERKEZİ PLANLI EKONOMİDEN SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

Sovyetler tarafından ulusları kontrol etmede kullanılan diğer bir araçta merkezi planlı/kontrollü ekonomi olmuştur. Ekonomisi Merkezden yönetilen Sovyetler Birliği, ekonomik açıdan oldukça güçlü bir Birlikti. Bunun nedeni ise, tüm Birlik Cumhuriyetlerini hammadde kaynağı olarak kullanması idi. Sovyetler Birliğinin neredeyse, hangi fabrikaların kurulacağı Merkezden Ruslar tarafından planlanmakta idi. Bu planlama yapılırken SSCB'nin geneli dikkate alınmıyordu. Dikkate alınan tek bir şey vardı: o da Sovyetler Birliğinin ekonomik açıdan kalkınması idi. Ülkenin ekonomik sistemi böyle planlandığı için, en yüksek derecedeki endüstriyel tesisler Rusya'da kurulmuştur.

Türkmenistan 70 yıl boyunca sadece hammadde deposu olarak kullanılmıştır. Doğal kaynakları açısından en zengin olan bölgelerden birisidir.¹⁸⁴

Endüstri ile sınırlı olan gelişme 1920'li yıllarda başlamış ve 1930'lu yıllarda Sovyet Rejimine karşı olan memnuniyetsizlikleri üzerine Endüstrileşmenin bir kısmı Rusların yoğunluk kazandığı kentlere taşınmıştır. Bu hususla tarım desteklenmiştir ve sulama imkanları genelleştirilmişti, bununla beraber 1200 km uzunluğunda olan Karakum Kanalı-

¹⁸³ Arazbay ÖREYEV ve diğerleri, **Saparmurat Türkmenbaşı, (Saparmurat Türkmenbaşı)**, Cilt:2, Aşgabat: Ruh Neşiryatı, 1994, s.134.

¹⁸⁴ Akmirat HOCANİYAZOV, **Türkmenbaşı'nın Mahmal Revolyusiyası**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı, 1992 s. 50.

Amu Derya'dan başlayarak tamamlanmıştır. Bu projenin tamamlanmasıyla beraber özellikle 1945'ten sonra pamuk üretiminde hızlı bir artış yaşanmıştır.

1945'ten sonra pamuk üretimi ve bunun işlenmesi Türkmen ekonomisi için temel alanlardan biri olmuştur.¹⁸⁵

Türkmen halkı SSCB döneminde yoğun olarak çalışmalarına rağmen, çalıştığına karşılığını elde etmemişlerdir. Çünkü elde ettikleri hammaddeleri yeniden işleterek mamul haline getirecek fabrikaları yoktu. Bu yüzden Türkmen halkının emeğinin karşılığını Ruslar görüyorlardı.¹⁸⁶

Bu kadar sene Rusya egemenliği altında kalarak kendi doğal kaynaklarına sahip olamayan Türkmenistan'ın ekonomisi güç geçtikçe zayıflamıştır.

1980'li yıllarda sulama sistemi ve üretim tekniklerinde gerekli yeniliklerin hayata geçirilmemesi sonucu üretimde düşüşler başlamış ve bu durum ülkenin tüm ekonomik gelişmesini etkilemiştir.

Kötüleşen ekonomik performans, 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, bağımsız olan diğer devletler arasında en az gelişmiş ve en düşük gelire sahip ülke olmasına neden olmuştur.¹⁸⁷

BDT'nin oluşumunun ilk yıllarında Türkmenistan ekonomik ve istatistik verilerinin bulunmadığı tek ülke olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Sovyetler Birliğinde ekonomi, takas yoluyla işletiliyordu. Bu durumda yapılan her türlü yenilikler ekonomiyi ciddi bir şekilde etkilemekteydi.

IMF ve Dünya Bankası'nın önerilerini diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak, Türkmenistan bu önerileri uygulamakta aceleci davranmamaktadır ve kendi çizdiği yolu ile ilerlemektedir. Bu kuruluşlarla işbirliği yapmamasının iki nedeni vardır. Birincisi gerçekleştirilen projelerin çoğu vatandaşları büyük bir kısmına ek ekonomik hak ve özgürlüklerin tanınması koşulunu getirmektedir. IMF ve Dünya Bankası'ndan gelen bu tehlikeyi fark eden Türkmenistan yetkilileri, hemen işbirliği sürecini askıya almışlardır. İkincisi, Türkmenistan IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği içerisine girmesi durumunda

¹⁸⁵ Abdurrahman IŞIK, "Türkmenistan da Sanayileşme Süreci ve Stratejisi", **Master Tezi**, Bursa 2001, s. 88

¹⁸⁶ Hocaniyaz, a.g.e., s. 56.

¹⁸⁷ Işık, a.g.t., s. 90-91

her iki kuruma da dış ticaret ile ödemeler dengesi ve ülke bütçesi gelir ve giderleri ile ilgili ayrıntılı bilgileri vermek zorunda kalacak olmalıdır.

Ülke de ekonomik program ve reformlar Türkmenbaşı tarafından belirlenmektedir.

Dünyada doğal gaz fiyatlarının artması nedeniyle dış ticareti 1992 ve 1993 yıllarında iyileşme göstermiştir. Fakat eski Sovyetler Birliği Devletlerinin borçlarını ödememesi, doğal gaz ihracatını azaltmasına ve dolayısıyla ülkeye giren dövizin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Türkmenistan'ın en büyük müşterileri olan Ukrayna ve Gürcistan'a gaz sevkiyatını düşürmüş ve hatta 1997'de tamamen durdurmuştur.

1998 yıl sonu verilerine göre pamuk üretimi aynı sene içerisinde 1,3 milyon tonu bulmuştur. Önceleri ürettiği pamuğun %5'ini bile zor işleyen ülkenin bugün %50'den fazlasını kendisinin işlemesi 1999'da Türkmenistan'ın iç pazarında canlılık yaratmıştır. Gerçektende 1999 Ocak-Nisan ayları arasında sanayi üretiminde toplam %16'lık bir artış kaydedilmiştir. Üretilen pamuk artık en son teknoloji ile ipliğe, kumaşa ve elbiseye Türkmenistan'da dönüştürülmektedir.¹⁸⁸

Bağımsızlığın kazanılması ile ilk önem verilen şeylerin içerisinde Otellerin ve Tekstil fabrikalarının inşasıdır. Bunun sonucunda, ülkede üretilen pamuğun hemen hemen yarısı bu fabrikalarda işletilmektedir.

Yerel şirketler rekabet edebilecek düzeyde ve kalitede mallar üretmektedir. Üretilen ürünlerin üçte ikisi Almanya, Türkiye, İsviçre ve ABD gibi ülkelere ihraç edilmektedir. 2000 yılında Aşgabat'ta teknoloji açısından Orta Asya bölgesinde en gelişmiş Tekstil kompleksi devreye girmiştir.¹⁸⁹

Türkmenistan genel olarak bereketli doğal kaynaklarını satarak gelir elde etmektedir, bunun yanı sıra pamuk, üzüm, kavun, pamuk yağı, halı gibi ürünleri ihraç yapmaktadır. Tahıl ve tahıl mamulleri dışarıdan ithal etmektedir ve yeni kararlar tahılda kendi kendine yeterlilik siyasetinin uygulanmasıyla Türkmenistan tahıl üretimi, ülkenin tahıl ihtiyacının %85'ini karşılamaktadır.

¹⁸⁸ Saule, BAYCAUN, "On Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bakış", **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, sayı 2, cilt 7, Yaz 2001, s. 17

¹⁸⁹ Saule, BAYCAUN, "On Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bakış", **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, sayı 2, cilt 7, Yaz 2001, s. 20

1994 senesinden itibaren de Türkmen halkına doğal gaz, elektrik ve içme suyu ücretsiz olarak sunulmuştur. Bugünkü durumda Türkmenistan'ın en kuytu köyleri bile bu hizmetten faydalanmaktadır.¹⁹⁰

A. Özelleştirme

Yeni ekonomik reform ve piyasa ekonomisi için temel teşkil eden kurumların düzenlenmesini amaçlayan devlet, bu amaçla bazı mevzuat değişikliklerini gerçekleştirmektedir. Bu mevzuat değişikliği, ekonomik problemlerin çözümü, işçi işveren ilişkileri, sigorta sistemi, tüketim kooperatifleri, yabancı yatırımları ve özelleştirmeyi içeren kanunları içermektedir. Mevzuatın önemli bir parçasını Kasım 1992 yılında çıkarılan, retim için sosyal ve yasal prensipleri ve bütün işletmelerin likidasyonunun yeniden organize edilmesini öneren işletme kanunu oluşturmaktadır. Bu yasanın temel hedefi yatırımcıların özgürlüklerinin korunması, özlük haklarının düzenlenmesi ve devletin ilgili kurumları ile bu işletmeler arasında ilişki çerçevesinin belirlenmesi olarak ifade edilebilir.¹⁹¹

Serbest piyasa ekonomisine geçişte bazı mallar üzerindeki fiyat kontrolü kaldırılmış, özel çiftçilerin artmasına izin verilmiş, yabancı sermaye, para politikası ve özelleştirme ile ilgili kanun taslakları hazırlanmıştır. Hükümet kalkınmayı on yıllık bir vadeye yayarak, on yıllık üretim ve yatırım planı hazırlamıştır. Plan, ülkede yabancı sermaye ile yabancı ortaklığa açılımını ve Pazar ekonomisi düşüncesinin yasal zemine oturtularak idari alanlarda hakim kılınmasını amaçlamaktadır.

Ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde Türkmenistan, diğer BDT ülkelerine göre biraz geride kalmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri ise kaynak sıkıntısıdır. Başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere doğal gaz ihraç ettiği milyarlarca tutarındaki borçlarını ödememeleri Türkmenistan'ı zor durumda bırakmış ve bırakmaya devam etmektedir. Geniş kapsamlı reformların uygulanmasında devlet işletmelerinin özelleştirilmesinde ve tam fiyat serbestleştirilmesi sağlanması zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkmenistan dış ticareti daha çok karşılıklı mal takası temeline dayandırılmış olup, yoğun olarak BDT

¹⁹⁰ James, P. NİCOLE, Turkmenistan: Basic Facts, Politics and Economics of Central Asia, A. J. Armanini, Nounka Books, New York, 2002. s. 81

¹⁹¹ Işık, a.g.t., s. 87.

ülkeleri ile gerçekleştirmektedir. 1994-1995 yıllarında pamuk üretiminin yarısına yakını takas yolu ile ihraç edilirken, 1 Mayıs 1996 tarihinde kabul edilen kararla pamuk kereste petrol ürünlerinin takas yolu ile ihracatı yasaklanmıştır.¹⁹²

B. Türkmenistan da Yabancı Yatırımcıların Teşviki

Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS), ülkenin sermaye ve teknoloji ihtiyacını karşılayacak olması açısından önemlidir. Öncelikli alanlar: Gaz, Telekomünikasyon, ulaştırma, endüstri, sulama tesisleri, ziraat yatırımları, tekstil ve sağlık sektörleri olarak tespit edilmiştir ve 1995 yılında öncelikli 93 adet yatırım projesi belirlenmiştir. Enerji ve tarım sektörlerinde gerekli mali kaynağın sağlanması için de iki yatırım fonu oluşturulmuştur.¹⁹³

Türkmenistan da dolaysız yabancı yatırımcılar için yasal, ekonomik ve organizasyonel ihtiyaçlar için 1992 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren yabancı yatırımlar ve yabancı ekonomik faaliyetler taahhüt edildi. Bu kanunda yerli yabancı yatırımların eşit olarak korunması, mülkiyet sahibinin niteliğine bakmayarak Türkmenistan'daki yabancı ekonomik faaliyetlerin idare edilmesi ile ilgili ve temel prensiplerin belirlenmesi ile düzenlenmeler yer almaktadır. Belirlenen alanlarda dolaysız yabancı yatırımların teşvik edilmesi açıklanırken ayrıca bu kanunlara göre yatırımlar devlet ile anonim şirket şeklinde olma zorunluluğunu da ifade etmektedir.

Dolaysız yabancı yatırımlar devletin uluslararası teklifler verdiği çok uluslu şirketler aracılığıyla petrol ve gaz rezerv araştırmaları üzerine odaklanmıştır. Arjantin firması olan Bidas Koturtepe petrol geliştirme hakkını elde etmiştir. Diğer taraftan Almanya'nın Larmak Energy firması, ABD'nin Noble Drilling Coop. firması ve Birleşik Arap Emirliklerinden Estpac İnternational firması Türkmenistan da araştırma hakkı

¹⁹² Baycaun, a.g.m., s. 21-22.

¹⁹³ Türkmenistan Ülke Raporu, "II. Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı", **TİKA**, 24-25 Kasım, 2000, s. 8.

kazanmışlardır. Bütün bu faaliyetler devletin de her iş kazancının %73'ünü elde ederek müdahil olduğu Anonim şirketler şeklindedir.

İmalat sektöründe yabancı yatırımcılar sınırlandırılmıştır. Örneğin Türkmenistan Tarım Bakanlığı ve iki Amerikan şirketi arasında pamuk işleme imkanlarının yapılandırılmasını amaçlayan anonim şirketler yatırımların bir kısmını oluşturmaktadır. Yabancı şirketler inşaat ve altyapı projelerine de iştirak etmişlerdir. Bir İran şirketi Türkmenistan uydu ve temel iletişimi geliştirmek amacıyla teklifte bulunmuştur. Bunun yanında Türkiye Telekomünikasyon işletmesi (PTT) Türkmenistan'ın Dijital sisteme geçişini sağlamak için tayin edilmiştir. diğer taraftan hava , karayolu ve demiryolu inşaatları da İran ve Türk şirketlerine verilmiştir. 1992 yılında Kuzey-Batı İran ve Türkmenistan arasındaki demiryolunun inşaatı için 500 milyom dolarlık kaynak ayırmıştır. Kaynağın çoğunluğu İran tarafından finanse edilmiştir.

1993 yılında yabancı yatırımların önceliğe sahip sektörlerde yatırım yapmalarını teşvik etmek amacıyla anonim şirketlerin faaliyet alanları ile ilgili bazı iş imkanları sağlanmıştır.

Bu sağlanan faaliyet imkanları kısaca şöyledir:

- Su arıtma tesisi inşaatı
- Petrol rafinerisinin yenilenmesi
- Hazar denizinde mevcut olan petrol araştırma derinliğinin artırılması
- Türkmenistan'ın konteynır inşaatı ve demiryolu ağının genişletilmesini içeren liman altyapısının geliştirilmesi
- Elektrik santrallerinin kapasitesinin artırılması
- Karakul yününün fabrikada işlenmesinin sağlanması ve turizm endüstrisinin geliştirilmesi ¹⁹⁴

olarak sıralayabiliriz. SAFİ'ye göre ülkede bulunan yabancı yatırımların sayısı yaklaşık 800 fakat bunların çoğunluğunu küçük ölçekli şirketler oluşturmaktadır. Günümüzde ülke sadece ulaşım, gaz ve petrol sektöründe dolaysız yabancı yatırımcıları kabul etmektedir. Bu yatırımlar özellikle gaz ve petrol alanındaki ihracatın artırılması amacıyla kurulacak olan boru hatlarına yapılacaktır.

---

¹⁹⁴

Işık, a.g.t., s. 88

Türkmenistan'da yapılan dış yatırımların %50'si Kasım 1991 yılı ile Kasım 1999 yılı arasında gerçekleştirilmiştir. Yatırımların %70'i sanayi alanında ki bunun %29'unu gaz ve petrol sektörü oluşturmaktadır, %17'si hafif sanayi ve %13'ü gıda sanayi alanında yapılmıştır.

Devlet her alanda yapılacak yatırımları istemesine rağmen, yabancı şirketlerin perspektiflerini gelişmemiş yada gelişmekte olan sektörlerle yönelmelerini amaçlamıştır. Dış Ekonomik İlişkileri Bakanlığı yabancı yatırımları ve finansı çekmek amacıyla gaz, iletişim, telekomünikasyon, ulaşım, sanayi, sulama, zirai yatırımlar, tekstil ve sağlık alanlarını içeren yatırımlarda öncelikli alanlar belirlenmiştir. Bu alanlarda yatırım yapacak olan yatırımcılara Türkmenistan Dış Ticaret Bankası tarafından kredi imkanları gibi ekstra teşvikler verilmektedir.¹⁹⁵

VI. TÜRKMENİSTAN'IN STRATEJİK KAYNAĞI OLAN DOĞAL GAZIN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Topraklarının büyük bir bölümü çöllerle kaplı olan Türkmenistan'ın en büyük stratejik zenginliği doğal gazdır. Doğal gaz SSCB döneminde olduğu gibi bugünde en önemli gelir kaynağı, bağımsızlıkla birlikte başlatılan kalkınma hamlesinin motoru ve ekonomiye döviz girdisi sağlayan en önemli sektördür.

Bu sektörün bütçe gelirlerine yaptığı katkı göz ardı edilmeyecek kadar yüksektir. Doğal gaz üretiminin 22,8 milyar m³'e gerilediği 1999 yılında bile sektörün bütçeye katkısı %40 civarındaydı. Üretim 2000 yılında bir önceki seviyeye göre ikiye katlanması, milli gelirdeki büyümeyi %17,6'ya çıkartarak Türkmenistan'ın bu alanda rekor kırmasını sağlamıştır. Türkmenistan doğal gaz rezervleri bakımından Rusya ile İran'dan sonra dünyanın en şanslı ülkesidir.

Türkmenistan'da sanayinin gelişmesinde de en büyük rol oynayan doğal gazdır. Ülkede faaliyette bulunan altı önemli elektrik santrallerinden beşi doğal gaz yakmaktadır.

Ülkenin batısı ve doğusunda olmak üzere iki ayrı boru hattı sistemi bulunmaktadır. Türkmenistan'daki ana ve faali doğal gaz hattı ağı 7330 km uzunluğunda olup, bu rakam

---

¹⁹⁵

Işık, a.g.t., s. 91

eski SSCB sisteminin %3'ünü teşkil etmektedir. Bugün yeni hatların ilavesi ile sistemin uzunluğu 8000 km'ye yaklaşmıştır.

Türkmenistan Rusya üzerinden ihraç ettiği gazı, bu güzergahtaki ana gaz boru hattından pompalamaktadır. Batıdaki sistem ise ülkenin kuzey sınırlarından güneydeki İran sınırına kadar uzanmaktadır. 1997 yılı sonunda İran'a uzanan hat Türkmenistan'ın Rüya doğal gaz sistemi dışında ihraç imkanı bulduğu ilk ve tek hattır.¹⁹⁶

Doğal gaz bakımından zengin olan Türkmenistan "Land Locked" yani denize çıkışı olmayan bir ülke olduğu için, boru hattının güzergahıyla yakından ilgili şimdiye kadar tek bir devlete, Rusya'ya bağlanmıştır. Boru hatlarıyla Rusya'ya bağlı olan Türkmenistan bu hatları olabildiğince çeşitlendirmenin yolundadır. Böylece bir ülke ile sorun çıktığında alternatifleri kullanma şansı elde edecektir.¹⁹⁷

Türkmenistan diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi petrol ve doğal gazın dış pazara naklinde tamamıyla Rus boru hattına bağımlı durumdadır. Bu durum ve Rusya'nın 1993'ten bu yana çıkardığı zorluklar, Türkmenistan'ı yeni güzergah arayışına sevk etmiştir. Bu yoğunlaşmanın şu ana kadar ki ilk ve tek sonucu 1997 sonunda faaliyete geçen Türkmenistan-İran doğal boru hattıdır. Ancak bu hattın yapılan satış, kendisi de bir doğal gaz üretici ve ihracatçısı olan İran'ın talebi ile sınırlıdır.¹⁹⁸

A. Farklı Güzergah Arayışları Ve Projeler

Türkmenistan'ın ekonomisinin gelişmesinde en önemli unsur Avrupa'ya açılmaktır. Karalarla kaplı olan Türkmenistan sıcak denizlere çıkışı olmadığı için çok zor durumdadır. Stratejik önem taşıyan Türkmen gazının Avrupa'ya, Asya'ya ve Doğu ülkelerine satılabilmesi için Türkmenistan onunla rekabet içinde olan ülkelerin üstünden geçmek zorunluluğu söz konusudur. Bu sebeple farklı alternatif güzergah arayışları sonucunda bir çok projeler yapılmıştır. Bu projeler sadece kağıt üzerinde olsa da gelecekte işe yarayabilir anlayışı ile Türkmenistan açısından çok önemlidir. Bu projeler arasında en mantıklısı olan

¹⁹⁶ Kadir DİKBAŞ, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, cilt 7, sayı 2, yaz 2001, s.75-76.

¹⁹⁷ Turan CAVLAN, "1992-93 Yılları Arası Türkiye-İran'ın Orta Asya'ya Bakışı ve Uygulanan Politikalar", **Özgür Üniv. Formu**, sayı 10, Ocak-Mart 2000, s. 97.

¹⁹⁸ Dikbaş, a.g.m., s. 79.

Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılmaktır. Bu proje 14 Mayıs 1997'de Türkmenistan İran ve Türkiye liderleri arasında Avrupa'ya gidecek boru hattına ilişkindir.

Aralık 1997'de Türkiye başbakanı Mesut Yılmaz Aşkabat'a yaptığı ikinci ziyaretinde, Türkmenistan cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov ile boru hatları ile görüşmüşlerdir. Her ikisi de, Türkmenistan'dan Türkiye'ye uzanacak boru hattının yapımı ile ilgili niyetlerini teyit etmiş ve iki ülkenin enerji bakanları tarafından imzalanan Türkmenistan-Türkiye-Avrupa gaz boru hattının inşasına ilişkin karşılıklı anlaşma taslağını onaylamışlardır.

Tüm bu farklı güzergahlar ve maliyetleri üzerine yapılan spekülasyonlardan sonra, Fransız Sofregaz şirketi Türkmenistan-Türkiye-Avrupa gaz boru hattı için hazırladığı fizibilite çalışmasını Ocak 1998'de Türkmenistan hükümetine sunmuştur. Rapor gaz taşımacılığı için bir ok farklı seçenek ortaya koyarken boru hattı projesi için iki alternatif güzergah üzerine durmuştur. Türkmen gazı için başlangıç noktası Şatlık yatağı olacaktır. Rota Türkmenistan'ın doğusundan batısına uzanacak, daha sonrada Aralık 1997'de hizmete giren ve şu an faal olan Türkmen –İran Körpece-Kurtköy gaz boru hattına paralel olarak devam edecektir. İran güzergahı için Hazar kıyılarından ve Tahran'ın güneyinden geçecek olan hattı desteklemektedir. 15 milyar m³'lük bir hacme sahip boru hattı rotası, Tahran'ın güneyinden geçerek Doğu Beyazıt'tan Türk pazarına ulaşırsa 3,1 milyar dolara mal olacaktır. Rota Erzurum'a kadar uzarsa maliyet 3,6 milyar dolara, Ankara'ya uzanırsa 4,8 milyar dolara çıkacaktır. Türkmen projesiyle Aşkabat, Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya yılda 16 ila 28 milyar m³ arasında gaz ihracı düşünmüştür. Şu ana kadar İran yoluyla Türkmenistan'dan Türkiye'ye uzanacak gaz boru hattı ağının döşenmesine ilişkin birkaç görüşme dışında hiçbir şey yapılmamıştır. Her iki proje için en önemli engel ihtiyaç duyulan finansmanı bulmak olacaktır.¹⁹⁹

İran-Türkiye-Avrupa güzergahları dışında bağımsızlıktan sonra Türkmenistan'ın dış pazarlara doğal gazını satabilmesi için önümde şu alternatifler bulunmaktadır: Eskiden beri doğal gazını sattığı Rusya güzergahı, Afganistan üzerinden Pakistan, Çin, Hindistan ve Japonya'ya uzanan güzergah.

¹⁹⁹ Bülent ARAS, "Türkiye ve Hazar Denizi Bölgesi Zenginlikleri", **Jeoekonomi**, cilt 1, sayı 2, ASAM, Ankara, 1999, s. 39-40.

“Asrın Projesi” diye de adlandırılan Türkmenistan’dan Japonya’ya doğal gaz taşıma planı 8 000 km’lik, 22 milyar dolarlık boru hattı projesidir: Japonya’nın Mitsubishi, Çin’in Milli Petrol şirketi ve Amerikan enerji devi Exxon’un önerdiği bu projenin fizibilite çalışması sürmektedir. Boru hattının Kazakistan ve Özbekistan’dan geçtikten sonra Çin’in Tarım Havzasına ulaştırılması hedeflenmektedir.²⁰⁰

Tablo: 2. Türkmenistan’dan çekilmesi düşünülen boru hatları.²⁰¹

HATTIN HEDEFİ	İLGİLİ ÜLKE, FİRMA	UZUNLUK/MALİYET
Çin üzerinde Japonya	Mitsubishi, Exxon	8 000 km/22 milyar \$
Çin-Türkmenistan		
Afganistan’dan Pakistan’a	Unocal, Delta Oil	1500 km/2,5 milyar \$
Gazprom, Türkmenrosgaz		
Afganistan’dan Pakistan’a	Bridas-TAP	1200 km/2,5 milyar \$
Türkiye	BOTAŞ, Türkmenistan	4 800 km/8,5 milyar \$
Hazar’dan Azerbaycan,	Enron/Wing Merrill	16milyar \$
Türkiye, Türkmenistan	BOTAŞ-Gama-Güriş	
İran’dan Türkiye	İran, Rusya, Türkiye	8 milyar \$
Türkmenistan		
İran’dan Türkiye’ye	Tekfen, İran	5 000 km/10 milyar \$

B. Projelerin Hayata Geçirilmesi Önündeki Engeller.

Türkmenistan ve genel olarak Orta Asya’daki enerji projeleri üzerindeki rekabet, 19. yüzyılda İngiliz krallığı ile Çarlık Rusya’sı arasında cereyan eden rekabete benzemektedir. En önemli engel ise ABD’nin bu ülke için en ekonomik yolun geçtiği İran’a karşı bilinen tutumu, Rusya’nın bölgeyi hala eskisi gibi meşru nüfus sahası olarak görmesi ve

²⁰⁰ Hamit BİLİCİ, “Türkmenistan’nın Enerji Yapısı ve Doğal Gaz” **Master Tezi**, İstanbul 1997, s. 32-34
²⁰¹ East West Center, Honolulu and Review Data, Far Eastern Economic Review, 10 Nisan, 1997, s.23

Afganistan’da yaşanan istikrarsızlıktır. Bölgedeki yeni büyük oyunda Rusya Amerika, Çin, Pakistan, İran, S.Arabistan, Taliban ve birçok diğer batılı dev enerji şirketleri yer almaktadır. Amerika’nın 1995’ten sonra bölgede artan Rus-İran etkisine karşı Türkmenistan ve özellikle Özbekistan’ı destekleme kararı aldığını bildirmektedir.²⁰²

Böyle sebeplerden dolayı hep rekabet ortamında bir oyun gibi izlenen büyük güçlerin bölgedeki etkileri, bölgede yapılacak olan bütün yatırımlara engel teşkil etmektedir.

C. Günümüzde Türkmenistan’ın Hazar Havzasında Yatırım Yapmış Olan Yabancı Firmalar.

2004 senesinde Hazar havzasındaki petrol işletmesi 1.7 kat artarak, 1.1 milyon ton petrol elde etmiştir ve bir önceki seneye nazaran iki kat artmıştır.Hazar havzasında 2010 senesinde 20 milyon ton petrol ve 5 milyar m³ doğal gaz çıkartılması planlanmaktadır.Bu rakam 2015 senesinde 30 milyon ton petrol ve 30 milyar m³ doğal gazın çıkartılması tahmin edilmektedir.2020 yılına kadar Hazar havzasında 25 milyar dolarlık yatırım beklenmektedir ve bunun çoğunu yabancı yatırımcılar üstleneceklerdir.Yabancı şirketler arasında Petronans Charigali (Malezya) ve Maersk (Danimarka).2005 yılının başında ve 2006 yılında Hazar havzasında hidrokarbon maddelerinin çıkartılmasında aktif rol oynayacaklardır.Büyük Britanya’nın Dragon Oil Firması petrol alanlarını genişletmekle ilgili planlar yapmaktadır.2005 senesinde 9 petrol kuyusu açılacaktır ve 405 milyon dolar yatırım beklenmektedir.Yakın zaman içerisinde Türkmen topraklarında diğer oyuncuların da katılması beklenmektedir.2000 senesinde Yabancı Yatırımcılar Toplantısı’nda, 30 ayrı yabancı yatırımcılar katılmıştır.Bu toplantıda tahmin olarak doğalgaz rezervi 5.5 trilyon m³, petrol rezervi ise 11 milyon ton olarak belirlenmiştir.Rus şirketlerinden “Lukoil”, “İntera” , “Zarubejneft” katılmıştır.Malezya’nın “Petronans Charigali” Firması’nın Türkmenistan’daki 9. senesi olup bu zaman içerisinde petrol kuyuları araştırmaları yapmıştır ve bu seneden itibaren petrol çıkarmaya başlamıştır.Bu firmaya hidrokarbon araştırması için 1467 km² alanını 1996 yılında 28 seneliğine verilmiştir.Bu alanda 1 trilyon m³ doğal gaz ve 200 milyon ton petrol olduğu araştırılmış ve ayrıca 300 milyon ton gaz

---

²⁰²

Bilgili, a.g.t.,s. 34-35

kondensatı bulunmuştur.”Petronans “ “Gazprom”a satılacak olan gazın 20 yıl içerisinde yılda 5 ile 10 milyar m³e çıkaracağını garanti vermiştir.²⁰³

Danimarka şirketi olan “Maersk Oil” 2004 senesinde iki araştırma kazısını gerçekleştireceğini açıklamıştır ve 2006 senesinde ilk petrol çıkarımını planlamaktadır.”Maersk Oil” ın kiralık olarak kullanmakta olduğu “İstıglal” firmasının kazıcılarının BP için Azerbaycan’da çalışması üzerine “Maersk Oil” ın kazı işlerindeki projelerin gecikmesine neden olmuştur ve Danimarka’lılar Volga-Don kanalı ile kendi kuyu kazıcılarını Avrupa’dan getireceklerini açıklamıştır.Araştırma ve işletme anlaşması %11.12’lik hissesi ile Türkmenistan ile ortaklık 2002 senesinde imzalanmıştır.Araştırma alanı 5631.3 km² olup 25 yıl çalışma anlaşması imzalamıştır.Firmanın toplam yatırımı 22.5 milyon dolardır.

Anglo-Arap firması olan “Dragon Oil” mal bölünme anlaşması çerçevesinde Çeleken-2’de çalışmalarını 2000’den beri yapa gelmektedir.Firmanın yatırım projesi 108.5 milyon dolar olup, kuyu araştırma ve teçhizatların yeniden yapılandırılması ve tamiri deniz petrol platformu modernizasyonu ve işlenmemiş alanların sanayiye açılması.Çeleken-2 birliği kendi içine 3 petrol-gaz kondensat kuyusunu içermektedir.Burada toplam 70 milyon ton petrol ve 62 milyar m³ doğal gaz birikimi bulunmaktadır.Ceytun kuyusundan 2000 senesinde 211 ton petrol çıkartılırken bu rakam 2004’de 640 bin tona ulaşmıştır.Günümüzde “Dragon Oil” 2006 senesinde 1 milyon ton petrol çıkaracağını haber vermiştir.”Dragon Oil” tarafından yapılacak olan Ceytun-21 deniz sabit platformu Rus firması olan “Luk Oil” tarafından petrol çıkarımında kullanılacaktır.Bu platformda İran firması olan “İran-Hazar” iki senelik petrol çıkarımında yer alacaktır.”Dragon Oil” tarafından açılmış olan Cigalbek kuyusunda şimdilik Fransız firması olan “Compagnie Generale de Geophysque” çalışmalarını sürdürmektedir.

2005 senesinde Rus firması olan “Zarif” Güney şeritinde araştırma ve çıkarma izni almak için başvurmuştur.Bu alandan yılda 15 milyon ton petrol çıkartılacaktır.”Luk Oil”, “Dragon” projesi kapsamında Çeleken-2’de yer almayı planlamaktadır.Ali Ekberov ile

²⁰³ [http://turkmenistan.ru/analitika_dnya.php? Sergey GALUSTYAN”zarubejniye kompani v doli kaspı](http://turkmenistan.ru/analitika_dnya.php?Sergey%20GALUSTYAN%20zarubejniye%20kompani%20v%20doli%20kaspı)

Türkmenistan Başkanı arasında yapılan görüşmede “Luk Oil” 50 paket ihale üzerinde çalışacağını açıklamıştır.²⁰⁴

BEŞİNCİ BÖLÜM

JEOKONOMİK VE JEOPOLİTİK ÖGELER BAĞLAMINDA TÜRKMENİSTAN DIŞ POLİTİKASI

I. TÜRKMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PRENSİPLERİ

Mevcut avantajların ve uluslararası gelişmelerin etkisi altında Türkmenistan'ı uluslararası sistemde üç temel rol oynayabileceğini tespit etmişlerdir.

1. kıtalar arası petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünya piyasalarına naklinde ve kara, hava ve demir yolu taşımacılığında kavşak rolü.
2. bölgesel finans ve bankacılık hareketlerinin merkezi.
3. Asya kıtasında, sorun çözümü ve diyalog merkezi.

Kısacası, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkmenistan, Kuveyt, İsviçre ve Türkiye'nin üstlendiği rollerin bir karışımı olan ve kendine has özellikleri ön plana çıkarken bir ülke olmayı hedeflemiştir.²⁰⁵

Bu röle uygun olarak, Türkmenler üç temel politikayı benimsemişlerdir: Açık kapılar siyaseti, On yıllık istikrar ve Daimi Tarafsızlık politikalarıdır. Açık kapılar siyaseti özellikle yabancı yatırımcıları teşvik etmeyi ve devlet kontrollü ekonomik yapıdan serbest piyasa ekonomisine geçişi hedeflemektedir. bu politikayla Türkmen yetkilileri, halkları

²⁰⁴ http://turkmenistan.ru/analitika_dnya.php? Sergey GALUSTYAN”zarubejniye kompani v doli kaspı”

²⁰⁵ Politis, Nikolas. **Tarafsızlık ve Barış**, İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Türk Enstitüsü Yayınları, t.y.

uluslararası hukuka uygun olarak hazırlanmış iç mevzuat ile yasal güvence altına alınan yabancı şirketlerin, kendi ülkeler içinde serbestçe yatırım yapmalarını istemektedirler. Aynı zamanda Türkmenistan, diğer devletler ile karşılıklı çıkara dayalı ve eşitlik prensibi üzerine oturtulmuş ikili ve çok taraflı ilişkiler kurmayı kabul etmektedir.²⁰⁶

On yıl istikrar politikası ise, Devlet Başkanı Niyazov tarafından belirlenen kalkınma programlarının başarıyla sonuçlanabilmesi için, Türkmen halkının, sosyal bunalmalara sebebiyet vermemesini ve tam tersine devlet politikalarını tümüyle desteklemelerini öngörmektedir. Bu politikaya göre, Türkmen halkı mevcut sıkıntılara rağmen, ülkenin geleceğinin parlak olacağını düşünerek, hazırlanan programları sekteye uğratacak muhalif hareketlerden veya büyük gösterilerden sakınmaktadırlar.

Daimi tarafsızlık politikasının temelinde, bölgede yaşanan etnik çatışmalarının Türkmenistan'a ihraç edilmesini önleme Türkmenistan bu tür çatışmalara dahil olmayacağını ifade etme ve bölgedeki güç kurma hesapları ve güvenlik kanalıyla baskılara maruz kalmaktan kurtulma düşüncesi yatmaktadır. Türkmen yetkilileri, öncelikle başta Rus askerleri olmak üzere, yabancı askerlerin kendi topraklarında bulunmayacağını, ülkelerinde askeri üsler kurulmayacağını ve bölge devletlerinin aleyhine olacak şekilde askeri ittifaklara dahil olmayacağını beyan etmektedir. Diğer ifadeyle, bölge genelinde yaşanan güç kurma sürtüşmelerinde yer almayacağını, bu tür girişimlerden uzak duracağını ve diğer devletlerinde bu düşüncelerden uzak durması gerektiğini belirtmektedir. Aksine Türkmenistan, bölgesel çatışmaların çözümüne ilişkin görüşmelere ev sahipliği yapmayı düşünmektedir.²⁰⁷

Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri; Dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları, komşularıyla iyi ilişkilerde olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Türkmenistan'ın dış politikasının en belirgin özelliği olarak ta, ülkenin dış politikasını da biçimlendiren Devlet Başkanı S. Niyazov'un çok taraflı yada bölgesel girişimleri karşı mesafeli, hatta dikkatleri çeken soğuk tavrıdır.²⁰⁸ Türkmenistan hangi alanda olursa olsun, ister güvenlik ister ekonomik işbirliği ve kimden gelirse gelsin, Rusya'ya da diğer Orta

²⁰⁶ Jeyhun ATAYEV. "Bilimli Nesil Vatanın Geleceğidir" (Bilimli Nesil Ülkenin Geleceğidir), **Edebiyat ve Sungat Gazetesi**, 8 Ağustos 2000.

²⁰⁷ Mehmet Seyfettin EROL, "Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü", **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, cilt 7 sayı 2, yaz 2001, s. 124-127.

²⁰⁸ Erol, a.g.m., s.75

Asya cumhuriyetlerine Orta Asya’da bölgesel ölçekli girişimlere en kuşkuyla yaklaşan devlettir.²⁰⁹ Gerek Rusya federasyonu gerekse de Orta Asya Cumhuriyetlerinden gelen bölgesel girişimlere karşı mesafeli tutum sergileyen Niyazov’un bu davranışının temelinde, Türkmenistan’ın jeopolitik konumuyla birlikte batının yeterince ilgisini çekebilecek potansiyel zengin doğal kaynaklarına sahip olmasının da etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Niyazov ve diğer Türkmen devlet adamları sıkça dile getirdikleri, Türkmenistan’ın “ikinci bir Kuveyt” olacağı görüşünün ardında, ülkenin sahip olduğu zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarının varlığının rol oynadığı açıktır.²¹⁰

Yalnız, Türkmenistan’ın tarafsızlık statüsünün elde etme çabalarını sadece global bazdaki güç mücadelesinde taraf olmaktan kaçınma ve güvenliğini koruma politikasının bir sonucu olarak yorumlamak eksik olur. Aynı zamanda Türkmenistan tarafsızlık siyaseti ile bölge güçleriyle olan ilişkilerinde de ekonomik ve siyasi ilişkilerini taraf gözetmeyerek izlemek niyetini ortaya koymuştur.²¹¹

Türkmenistan, batıya açılma potansiyelinin etkisiyle BDT içinde bir ekonomik entegrasyon yada sıkı bir ekonomik işbirliğine pek yanaşmak istememiştir fakat, batıya açılma hedefleri doğrultusunda aralarında Türkiye İran ve Pakistan’ın kurucu üyesi olarak bulunduğu ve daha çok “Gevşek bir işbirliğine” dayalı, Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne şubat 1992’de Tahran zirvesinde diğer yeni bağımsız Orta Asya Cumhuriyetleri ile birlikte üye olmuştur.²¹² Dolayısıyla en başından beri Türkmenistan’ın ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacak olan yabancı yatırım ve finansman, Türkiye üzerinden de olmak üzere doğal kaynaklarını pazarlamak istediği batı ile ilişkileri, Türkmenistan’ın başlıca dış politika öncelikleri arasında yer almıştır.

Diyebiliriz ki, Türkmenistan’ın bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde dış politikasında dini, etnik ve kültürel değerlerin etkisini azaltan ve Batı’yla daha çok ekonomik çıkarlara dayanan bir ilişkiyi hedefleyen realpolitik izlemeyi tercih etmiştir. İç politikasındaki

²⁰⁹ Oncuk MUSAYEV, **Saparmurat Türkmenbaşının Garaşsızlık ve Bitaraplık Siyaseti**, Aşkabat, Magarif, 1998, s. 15

²¹⁰ A. Necdet PAMİR, “Bakü-Ceyhan boru hattı: Orat Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun”, Ankara, **ASAM** Yayınları, 1999.

²¹¹ Nurmhammet NORUZİ, “Contention of Iran and Turkey in Central Asia and the Caucasus”, **Amu Derya**, C.4, (5) ilkbahar yaz 2000, s. 102-135.

²¹² Marha Brill OLCOTT, “Central Asias Catapult to İndependence”, **Foreign Affairs**, Cilt 71, Yaz 1992, s. 108

istikrarı “10 yıl Abadancılık” politikası ile sağlamaya çalışan Türkmenistan, dış politikasındaki güvenlik ve istikrarı da “daimi Tarafsızlık” statüsü ile elde etmek istemiştir.²¹³

II. DAİMİ TARAFSIZLIK STATÜSÜ

Orta Asya'nın güneyinde, Hazar Denizi'nin doğusunda yüz ölçümü Belçika, Hollanda, Danimarka,Portekiz, İsviçre, Avusturya ve Yunanistan'ın toplam yüzölçümünden daha fazla olan Garaşsız (Bağımsız) ve Baki Bitarap(Daimi Tarafsız) Türkmenistan devleti izlediği iç ve dış siyasetle İsviçre(1815'ten bu yana), Avusturya (1955'ten buyana) ve Laos (1962'den bu yana) gibi bugün uluslararası düzeyde sürekli tarafsız devlet statüsü altında bulunan devletlerden birisidir.

Fakat, diğer devletler, politikalarını bu kadar etkileyebilecek, detaylı bir şekilde “Daimi Tarafsızlık” statüsünü almamıştır. Bu devletlerin anlayışıyla Türkmenistan'ın tarafsızlık anlayışı arasında büyük farklılıklar vardır. Bu devletler tarafsızlık statüsünü sadece askeri yönüyle ele alırken, Türkmenistan Uluslararası Hukuk Kuralları'na ve BM sözleşmesinin temel prensiplerine bağlılığını ilan ederek, “Daimi Tarafsızlık” kavramını askeri anlamı ile birlikte yöresel ve global oluşum karakteri ve sürecini de dikkate alarak daha geniş bir anlam etrafında birleşmiştir.

12 Aralık 1995'te kazandığı bu statü Türkmenistan'ın kendi tercihidir. Bu tercihi yaparken komşu devletlerin durumunu göz önünde bulundurarak Daimi Tarafsızlığın yanında kendini müdafaa için gerekli askeri birliğe sahip olabilme hakkına da sahip olmuştur. Bu askeri birlik BM tarafından gerek duyulduğu takdirde Barış Gücü operasyonlarına da katılabileceklerdir.²¹⁴

Türkmenistan devletine tarafsızlık statüsünün tanınması hemen ve kolay bir şekilde olamamıştır. Bu statüyü kazanmak için belli bir sürenin geçmesi ve Türkmenistan'ın bu esnada iç ve dış politikasında bazı çabalarda bulunması gerekmiştir.

²¹³ Grahan E.FULLER, “Central Asia: The Quest for Identity”, **Current History**, C.93, Nisan 1994, s. 145.

²¹⁴ Erol, a.g.m., s.131

27 Ekim 1991 tarihinde Türkmenistan meclisi tarafından “Türkmenistan’ın Bağımsızlığı ve Devlet Kuruluşu Hakkında” ki Anayasa’nın kabulü ve altı ay sonra Anayasa’nın “Türkmenistan kendi dış politikasını uluslararası hukuki normlara bağlı olarak belirleyecektir” şeklindeki altıncı maddesi ile bu yöndeki ilk adımlar atılmıştır.

Mayıs 1992’de BDT’ye üye devletlerin başkanlarının toplantısında Türkmenistan bir kısım BDT üye devletleri arasında oluşturulan “Ortak Savunma Anlaşması”na, bu anlaşmayı yakın gelecekte Türkmenistan’ın izlemeyi düşündüğü dış politika anlayışına ters bulduğu için imzalamamıştır.

Niyazov ilke defa Türkmenistan dış politikasını tarafsızlık prensiplerine dayanacağını 10 Temmuz 1992’de AGİT’in Finlandiya’nın başkenti Helsinki’deki toplantısında gündeme getirmiştir. AGİT üyelerinin liderleri Niyazov’un bu fikrine destek vermişlerdir. Niyazov’un 18 Mayıs 1995 yılındaki Rusya ziyaretinde de, Rusya bir kez daha Türkmenistan’ın tarafsızlık statüsünü desteklediğini ve bu desteğin devam edeceğini belirtmiştir. 15 Nisan 1995’deki EKO toplantısında da, EKO üyesi devlet başkanları desteklerini ifade etmişlerdir. Bağılantısızlar Hareketi’nin 20 Ekim 1995’de gerçekleştirdiği zirvede de Niyazov 113 üye devletin desteğini almıştır.²¹⁵

Bağımsızlığını kazandığı andan itibaren izlediği iç ve dış politika sonucunda Türkmenistan, “Daimi Tarafsız Devlet” statüsünü almaya hak kazanmıştır. Bu süreçte Türkmenistan’ın yerine getirdiği bazı şartlar vardır ki bu şartları yerine getirmek için öncelikle ülkede iç istikrar sağlanmıştır. Türkmenistan’da güvenli bir ortam ve asayiş sağlanmıştır. Bu şekilde Orta Asya gibi bir coğrafya’da Türkmenistan adına büyük bir avantaj sağlanmıştır. Güvenli ve gelişmiş bir altyapı oluşturulmuştur. Bu altyapı gün geçtikçe daha da geliştirilmekte ve Aşkabat dışındaki şehirlerde de çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda Türkmenistan devleti kısıtlı bütçesine rağmen büyük harcamalar içerisine girmiştir, Aşkabat’ta uluslararası nitelikte modern bir havaalanı inşa edilmiş, beş yıldızlı oteller, haberleşme ve ulaşım merkezleri oluşturmuştur. Bütün bunların neticesinde bugün ülke, çeşitli uluslararası toplantılara, zirvelere ev sahipliği yapabilecek bir duruma gelmiştir.²¹⁶

²¹⁵ **Demokratya ve Hukuk, (Demokrasi ve Hukuk)**, Aşkabat: Türkmenistanın Prezidentinin Yanındaki, Demokratya ve Adam Hukukları Baradakı Milli Instituty, 1998, s. 2.

²¹⁶ Kakamırat BALLIYEV ve Gılıçmırat KAKABAYEV, **Tarihî Yağdayların Maksatları, (Tarihî**

Bağımsız bir devlet olarak 1992 yılında BM'ye ve AGİT'e üye olmuştur. Üye devlet olduğu tarihten itibaren Türkmenistan, bölgede her türlü güç kullanmayı reddeden, diğer devletlerin içişlerine karışmayan bir siyaset izlemiştir. Türkmenistan devleti gönüllü olarak uluslararası örgütlere üye olmuş, antlaşmalar imza atmış ve bu anlaşmaların gerektirdiği yükümlülükleri üstlenmiştir. Sürekli tarafsızlık statüsü aldıktan sonra Türkmenistan'da hiçbir yabancı askeri üs bulundurulmamıştır.ülkede hiçbir askeri bloğa yada ortak bir güce ait silahlı kuvvetler bulunmamaktadır. Türkmenistan hiçbir askeri bloğa dahil olamamıştır. Hatta, BDT'nin bir üyesi olduğu halde, "Ortak Güvenlik Anlaşması"ni imzalamamıştır. Hiçbir devletle ikili askeri işbirliğine girmemiştir.

12 Aralık 1995 tarihinde, BM'nin kuruluşunun 50. Yıldönümü toplantısında Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü 185 ülkenin oyuyla kabul edilmiş, arkasındanda Türkmenistan Meclisi 27 Aralık 1995 tarihli kararıyla da Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı Hakkında Anayasal Kanunu, Türkmenistan'ın İnsan Hakları Üzerindeki Milletler Arası Yükümlülükleri Hakkındaki Kararname'yi ve Daimi Tarafsız Devlet Olarak Devlet'in Dış Siyasetinin Maksatnamesi'ni kabul etmiştir.²¹⁷

"Daimi Tarafsızlık" statüsü Türkmenistan açısından bazı hak ve yükümlülükleri de beraberinde getirmiş olup, bu hak ve yükümlülükler "Daimi Tarafsızlık" hakkında 27 Aralık 1995 yılında Anayasal kanunda yer almıştır. BM Teşkilatı Genel Kurulu, 12 Aralık 1995 tarihli "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı" isimli kararında:

1. "Türkmenistan'ın ilan ettiği daimi tarafsızlık statüsünü kabul eder ve destekler;
2. BM Teşkilatı'nın üye devletlerini, Türkmenistan'ın bu statüsüne saygı göstermeye ve desteklemeye ayrıca bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye çağırır", denilmektedir.

Bu hususta Türkmenistan'ın hak ve yükümlülükleri "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı hakkındaki Anayasal Kanunu"nda, askeri- siyasi, iktisadi ve beşeri olmak üzere üç ana grup altında ele alınmıştır.

Siyasi alandaki hak ve yükümlülükleri arasında Türkmenistan'ın, Bağımsız bir devlet olarak vazgeçirilmez hakları çerçevesinde Daimi tarafsızlığını gönüllü olarak ilan ettiği ve

---

²¹⁷ **İmkanların Amaçları**), Aşgabat: Türkmenistan, 1995, s. 67
Erol, a.g.m.,s. 58

bu statüsünü destekleyecek ve devamlı bir şekilde hayata geçireceği yer almaktadır. Ayrıca “Daimi Tarafsızlık”, Türkmenistan’ın toplumdaki istikrarın ve barışın güçlendirilmesi, bölge ve bütün dünya devletleri ile dostluk ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin gelişmesine yönelik iç ve dış siyasetinin temelidir.²¹⁸

Türkmenistan’ın Daimi Tarafsızlık Statüsünü kabul etmesi, BM Teşkilatı Şartı’nın öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmesine aykırı olmadığı gibi Türkmenistan, BM Teşkilatı’nın amaçlarına ulaşabilmesi için her türlü desteği sağlayacak ve BM Teşkilatı’nın üstünlüğünü kabul edecektir.

Türkmenistan yükümlülükleri çerçevesinde diğer devletlerle olan ilişkilerini eşitlik, karşılıklı saygı ve işbirliğine karşın prensiplerine dayandırmamakta ve hiçbir askeri blok ve ittifaka; ağır veya katılanların kolektif sorumluluğunu gerektiren devletler arası birliklere dahil olmamaktadır.

Türkmenistan’ın dış politika faaliyetleri, diğer devletlerin çıkarlarını sınırlandırmaz, onlara zarar vermez ve emniyetlerine tehlike teşkil etmez. Türkmenistan, meşru müdafaa hakkının kullanılması haricinde, savaş veya askeri bir çatışma başlatamaz. Savaşa veya askeri çatışmaya sebep olabilecek herhangi bir siyasi, diplomatik veya diğer devletler arası icraatlarda bulunmamayı taahhüt eder. Nükleer, kimyasal, biyolojik silahların ve kitle imha silahlarının diğer türlerini bulundurmaz.

Türkmenistan, kendisine karşı askeri bir tecavüz durumunda başka devletlere ve BM Teşkilatına yardım için başvurma hakkına sahiptir.²¹⁹

Türkmenistan siyasi amaçlarla devletlerin diğer devletler üzerinde zor kullanmalarını haksız bir eylem olarak kabul eder ve ilan ettikleri ablukalara katılmaz.

Daimi Tarafsız bir devlet meşru müdafaa haricinde bir savaşa katılamaz. Dolayısıyla, Daimi Tarafsız devlet kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmak hakkına sahiptir. Aynı zamanda Daimi Tarafsız devletin silahlı kuvvetlerinin savunma için gerekli olan makul silahlanma kapasitesini aşmaması gerekmektedir. bu konuda Türkmenistan kendi savunma doktrini ve milletler arası yükümlülükler çerçevesinde kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilecek bir

---

²¹⁸ Erol, a.g.m., s. 59-60

²¹⁹ Erol, a.g.m., s.139

ölçüde silahlı kuvvetlerini oluşturmuştur. Herhangi bir askeri saldırı durumunda da diğer devletlerden askeri yardım isteme hakkı saklıdır.

Tüm bu yükümlülükler gerektiğinde değişebilmekte ve arttırılabilmektedir. Özellikle Türkmenistan milletler arası hukukun herkes tarafından kabul edilmiş kuralları çerçevesinde bütün uluslararası anlaşmalara uymakla ve gereğini yerine getirmekle yükümlüdür. Savaş veya savaş dışı zamanlarda Daimi Tarafsız olarak, Türkmenistan kendi toprakları üzerinden yabancı bir devletin diğer bir yabancı devlete karşı olarak silahlı kuvvetlerini geçirmemekle yükümlüdür. Türkmenistan'ın toprakları terörist gruplarının oluşumunda veya geliştirilmesinde ve diğer yabancı devletlerin kullanmaları için askeri üs olarak kullanılamaz.²²⁰

12 Aralık 1995 tarihli BM teşkilatı'nın Genel Kurulu'nun "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı" hakkındaki kanununu onaylamış olan dünya ülkeleri, Türkmenistan'a karşı herhangi bir güç kullanmamakla ve tehdit etmemekle veya Türkmenistan'daki barışı bozabilecek herhangi bir faaliyette bulunmamakla yükümlüdürler. Bundan başka dünya ülkeleri Türkmenistan'ın iç işlerine karışmamakla ve Türkmenistan'a karşı yapılan siyasi karakterli baskıları desteklememekle ve Türkmenistan'ın herhangi bir askeri bloğa girmeye zorlamakla yükümlüdürler. Aynı zamanda dünya devletleri Türkmenistan topraklarında yabancı askeri kuvvetleri veya askeri personeli sokmamakla ve bu topraklar üzerinde askeri üslerin oluşturulmasını önlemekle yükümlüdürler.²²¹

Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı sadece diğer ülkelerle olan siyasi ilişkilerini değil, aynı zamanda iktisadi alanda olan ilişkilerini de düzenlemektedir. Bu husustaki hak ve yükümlülükleri milletler arası iktisadi işbirliğini eşitlik, karşılıklı çıkar ve katılan tarafların çıkarlarını gözetme esasına ve bu işbirliğini ülkeler ve bölgeler arası güveni güçlendirmede, barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir vasıta olarak görmek esasına göre geliştirmeyi amaçlamaktadır. Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık statüsünü sürdürebilmesi ekonomik, ticari, kültürel ve diğer benzer alanlarda dünya ülkeleri ile ilişkilerde bulunmasını

²²⁰ M.ATAYEV **Türkmenistan: Garaşsyz Ösüşün Sekiz yılı** (Türkmenistan'ın Bağımsız Gelişmesinin Sekizinci Yılı), Aşgabat: y.e.y., 1999.

²²¹ M. AYDOĞDİYEVE ve ORAZGLİCOV, Y. **Menin Vatanım** (Benim Vatanım), Aşgabat: y.e.y., 2001.

gerektirmekte ve hatta belirli bir ölçüde yükümlü kılmaktadır. Türkmenistan aynı zamanda iktisadi sorunların çözümünde dünya toplumlarının gayretlerine destek olmaktadır.²²²

Türkmenistan yabancı yatırımların, ülkesine akmasını ve uluslararası bankaların sermayelerinin Türkmenistan ekonomisinde yer almasını sağlamaktadır. Türkmenistan özel teşebbüs faaliyetlerini genişletmek ve yabancı yatırımları ülkeye çekerek faaliyetleri sağlamak amacıyla imkanlar hazırlamak ve gerekli iktisadi-hukuki düzenlemeleri ve mekanizmaları oluşturmak, iletişim-ulaşım ve bankacılık sistemini uluslararası standartlara uygun bir şekilde oluşturmak ve entegre etmek yükümlülüğü altındadır. Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığını onaylayan ve garanti altına alan devletler, aynı zamanda Türkmenistan'ın iktisadi ve diğer yollarla bağımlı olarak kalmamasını sağlamakla yükümlüdürler. Buna karşılık Türkmenistan'ın da siyasi olduğu kadar, iktisadi olarak da bağımsızlığını kazanması gerekmektedir. Hatta, belirli bir ölçüde de buna yükümlüdür.²²³

Bunun yanı sıra Türkmenistan'ın insan hakları konusundaki yükümlülüklerini de şu şekilde sıralamak mümkündür:

Türkmenistan: mülteci, göçmenlerin ve sürülmüşlerin haklarını koruyan uluslararası hukuk belgelerine katılır. Bu hukuk belgelerinde belirtilen kanunları yerine getirmekle yükümlüdür. Savaş, çatışma, doğal afet, felaket, salgın ve bunların sonuçlarından zarar gören ülkelere yardım eder ve onlara yardımda bulunan devletleri ve dünya toplumunun çabalarını destekler. Aktif bir şekilde global ve bölgesel beşeri kurumlar ile işbirliğinde bulunmakla yükümlüdür. İnsanların ve vatandaşın demokratik/Anayasal hak ve özgürlüklerini kabul eder, bunların gerçekleşmesi için siyasi, iktisadi ve diğer şartları sağlar. İnsan hakları konusundaki sorunlara çözüm getirmek amacıyla ikili veya çok taraflı anlaşmaya ve sözleşmelere gitmektedir. İnsan hakları ve özgürlükleri konusundaki uluslararası görüşmelere ve toplantılara sürekli bir şekilde katılmaktadır. İnsan hakları konusunda ülkesinde uluslararası hukukun temel prensiplerine dayanarak, dünya standardına uygun bir iç hukuk geliştirilmesi, düzenlenmesi gerekmektedir.

Gerek Rusya federasyonu gerekse de diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden gelen bölgesel girişimlere karşı mesafeli tutum sergileyen Niyazov “Daimi Tarafsızlık” statüsü

---

²²² Atayev, a.g.e., s. 26

²²³ Erol, a.g.m., s. 138

ile gerek bölgede ve gerekse de ülkede iç istikrarını ve güvenliğini sağlamayı hedeflemiştir. Türkmenistan'ın jeopolitik konumuyla birlikte Batı'nın yeterince ilgisini çekebilecek zengin doğal kaynaklara sahip olması da yine bundan etkin olan sebeplerin başında gelmektedir.²²⁴

“Daimi Tarafsızlık” statüsünün Türkmenistan'a sağladığı kazanımları en önemlileri “Güvenlik” ve “İstikrar”dır. Dolayısıyla ciddi anlamda bir silahlanmaya ihtiyaç duymadığından kaynaklarını ülkenin kalkınmasına yönlendirebilecek ve yabancı yatırımların önemli ölçüde ülkeye akmasını sağlayabilecektir. İsteddiği zaman BM üye ülkelerinden ekonomik ve teknik yardım isteme hakkına kavuşmuştur. Özellikle bu geçiş sürecinde ülkeye ve topluma bir özgüven kazandırmada önemli bir psikolojik katkı sağlamaktadır. Türkmenistan “Soğuk Savaş” sonrası bu dönemde, tarafsızlık stratejisinin en güzel örneğini global düzeyde ve özellikle de Orta Asya gibi istikrarsız bir coğrafyada bölgesel düzeyde başarıyla ortaya koymuş ve uygulamıştır.²²⁵

III. TÜRKMENİSTAN'IN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER İÇİNDEKİ YERİ

Türkmenistan, bağımsızlıktan sonra birçok uluslararası kuruluşu üye olmaya çalışmıştır. Bunun nedenini uluslararası platformda tanınma çabası ve tecrübesizlikle açıklamak mümkündür. Türkmenistan 1995'te Tarafsızlık statüsünü kazanır kazanmaz bu kuruluşlardaki faaliyetlerini en aza indirmiş ve bu tutumunu da tarafsızlık statüsüne bağlamıştır.

Türkmenistan'ın üye olduğu uluslararası kuruluşlar: Bağımsız devletler topluluğu (BDT), Avrupa İskan ve Kalkınma Bankası (EBRD), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), AEK, Birleşmiş Milletler Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), İslam Kalkınma Bankası (İKB), Uluslararası İşçi Teşkilatı (ILO), Uluslararası Denizcilik Teşkilatı (IMO), İslam Konferansı Teşkilatı (İKT), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO), Uluslararası Posta Birliği (UPU), Dünya Sağlık Teşkilatı

²²⁴ Erol, a.g.m.,s. 140

²²⁵ Erol, a.g.m.,s.142

(WHO), Dünya Meteoroloji Teşkilatı (WMO), Dünya Ticaret Teşkilatı (DTT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Uzakdoğu Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Özel Organizasyonu (EKTO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO).

-UN

Halen UNDP ile faaliyet gösteren UN'in diğer organizasyonları da önümüzdeki yıllarda açılacaktır. UNDP'nin mevcut çalışmaları; İstatistik faaliyetlerinin desteklenmesi, Aral Gölü problemleri, Sağlık Master Planı ve bir takım eğitim programlarıdır.²²⁶

-UNİCEF

bir UN kuruluşu olan UNİCEF Türkmenistan'da 1992 yılında bağımsız olarak faaliyete başlamıştır. Özellikle 1995 yılına kadar hazırlık çalışmaları yapan UNİCEF, diğer bazı sağlık örgütleri ile birlikte Polioerodiksiyon ve Difteri kontrolü ile rutin aşı bağışlama programlarına başlamıştır.

-IMF

Eylül 1993'te Türkmenistan'da ofisini açan IMF, ekonomik ve finansal kalkınma, ekonomik reform programları ve makro ekonomik politikalar konusunda danışmanlık yapmaktadır. Halen, Türkmenistan Merkez Bankası adına Türkmenistan Bankası marifetiyle Hazine'nin kasabalardan şehirlere, şehirlerden Aşkabat'a modemle Online bağlantısı kurma konusunda eğitim ve teknik destek vermektedir. IMF'nin temsilcisi Bankalar Kurulu Binası içinde, bir danışmanı Maliye Bakanlığında, bir diğer danışmanı ise Türkmenistan Merkez Bankası'nda faaliyet göstermektedir.

-USAID

Faaliyetlerini ABD Büyükelçiliği içerisinde Şubat 1992'de Almata'ya bağlı olarak başlamıştır. USAID, halen Daşoğuz civarında çevre programları ile bir tarım vakfına yaptırdığı örnek, tarım çiftliği projelerini yürütmektedir.

---

²²⁶ Türkmenistan Ülke Raporu, **TİKA**, s. 79

-PEACE CORPS

Amerikan elçiliği bünyesinde faaliyet göstermektedir. 50'nin üzerindeki elemanı Türkmenistan'ın birçok şehir ve kasabalarında genellikle İngilizce dil öğretimi yapmaktadır. Bunun dışında Dünya Günü, Christmas, Okul Mezuniyet Günleri, UN kuruluşunun 50. yıl dönümü gibi faaliyetler düzenlemektedir.²²⁷

IV. ABD İLE İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin sahip olduğu, petrol ve doğal gaz kaynakları tüm devletlerin dikkatini bu yöne çekmiş ve bu kaynakların Avrasya anakarasından ihraç edileceği güzergahları kontrol etme çabası Soğuk Savaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. Günümüzde evrensel ekonominin itici gücü haline gelen enerjiye olan ihtiyaç ve bu ihtiyacın uzun vadede daha da büyük boyutlara ulaşacağı göz önünde bulundurulursa, bölgeye olan büyük ilginin nedeni de anlaşılabilir olur. Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 2001 tarihli raporuna göre, doğal gaz rezervlerine bakacak olursak, Türkmenistan doğal gaz zengini en önemli 20 ülke arasında yer almaktadır. **Dünyanın en büyük üçüncü doğal gaz rezervine sahip olan Türkmenistan, 9723 milyon m3 doğal gaz üretimiyle doğal gaz zengini ülkelerdir**. Bu koşullar altında, gelecek yüzyılda bölge, Asya ve Avrupa'ya petrol ve doğal gaz veren en büyük tedarikçi haline geleceği iddia edilebilir. Bölgenin sahip olduğu yer altı kaynaklarına, dünya devletleri acilen ihtiyaç duymaktadır.²²⁸

Orta Asya Bölgesi'nin batı ucunda yer alan ve Hazar'a kıyısı bulunan Türkmenistan'ın tahmini olarak 32 milyar varil petrol ve 159 trilyon metre/küp doğalgaz rezervine sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak, iç ve dış siyasi gelişmelerin etkisiyle, bu zenginlik ne yazık ki ileriye yönelik gelişimde beklendiği gibi kullanılmamış veya kullanılmamıştır. Üstelik avantaja dönüştürülebilecek kaynaklara sahipken dış dünya ile, ekonomik sistem ile eklemlenme bir yana içe kapalı bir yönelimin hakimiyetinden söz edebiliriz. Bölgesel ve uluslararası örgütlenmelere sıcak bakmayan,

²²⁷ Türkmenistan Ülke Raporu, **TİKA**, s. 82.

²²⁸ [http://www.kemalist.org/showthread.php?t=369ABD'nin Asya'da yeni arayışları sürüyor...](http://www.kemalist.org/showthread.php?t=369ABD'nin%20Asya'da%20yeni%20arayışları%20sürüyor...)

"tarafsızlık" politikası adı altında bütünsel bir izolasyonu gerçekleştiren bir devlet yapılanmasıdır.²²⁹ Buna nazaran Türkmenistan'ın üyesi olduğu BDT'den de, ayrılacağını Kazan Zirvesinde açıklamıştır. Artık örgüt toplantılarına iştirak etmeyeceğini ve bu nedenle gözlemci statüsünün tanınması talebini bildirmiştir.²³⁰ Türkmenistan'ın bu tutumu onun bölgeler arası ilişkilerden ziyade ikili ilişkilere açık bir ülke olduğunun işaretidir.

ABD'nin Türkmenistan ile ilişkisinin esas temeli, bölgedeki zengin enerji kaynaklarının kendi kontrolündeki güzergahlarla dünya pazarına çıkarılmasıdır. Bu nedenle ABD, Türkiye ile harekete geçerek, Rusya'nın Orta Asya doğalgaz rezervlerini ele geçirme ve dünya doğalgaz piyasasında tekel olma planına müdahale etmektedir.²³¹

Rusya'dan bağımsız, Türkmenistan'ın ilk ihracat hattı olacak ve Türkmenistan'ın enerji bağımsızlığı ile bütünü ile bağımsız bir devlet oluşunu sağlama alacaktır. Türkmenistan-Türkiye boru hattı Baku-Ceyhan petrol hattına paralel olacak ve Karadeniz altından Türkiye'ye doğal gaz taşınmasını sağlayacak olan Rus "Mavi Akım" projesine de alternatif oluşturmaktadır. ABD, Türkmenistan'ı Rusya'nın kısılcından kurtarmak için 'Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılma' projesini yeniden gündeme getirdi. ABD'nin Aşkabat Büyükelçisi Tracy Jacobson, Türkiye'nin Aşkabat Büyükelçisi Hakkı Akil'le Türkmenbaşı'nı ziyaret ederek, İki büyükelçinin görüşmesinde temel gündem maddesini, Türkmen doğalgazının Rusya'ya teslim edilmesinin sakıncaları oluşturdu. Türkmenbaşı atacağı adım konusunda hiçbir sinyal vermezken, ABD ve Türkiye somut adımlarla Türkmenbaşı'yı ikna etmeyi kararlaştırdı. ABD ve Türkiye'nin Türkmenbaşı'ya sunduğu yeni Hazar Geçitli Doğalgaz Boru Hattı, Türkmenistan'ın Hazar kıyısındaki doğalgaz tesislerinden Azerbaycan'ın Şahdeniz'deki üretim tesislerine uzanacak. Toplam uzunluğu 230 kilometre olan bu boru hattının ilk kapasitesi Mavi Akım Projesi gibi 16 milyar metreküp olacak. Amerika, Hazar'ın statüsü konusunda yaşanabilecek sorunlara karşı önlem olarak Bakü yönetimi de ikna edilmiştir. Diplomatik yetkililer, doğalgazın Avrupa'ya satılmasının ardından miktarın 16 milyardan 50 milyara çıkarılabileceğini belirtmiştir.²³²

²²⁹ <http://www.zmag.org/turkey/bhp.htm>

²³⁰ http://www.ortadogugazetesi.net/haber_d.asp?haber=4688Sovyetler

²³¹ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=177424>

²³² <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=177424>, "Türkmenistan kilit ülke"

Buna paralel olarak da Putin'in Türkmenbaşı'ya, Türkmen doğalgazının tamamını satın alıp Avrupa pazarlarına, üstelik Mavi Akım'la Türkiye üzerinden satmayı teklif ettiği ortaya çıkmıştır.²³³

Yine de ABD hükümeti, Afganistan'ın hemen kuzeyindeki Türkmenistan'ın büyük doğal gaz ve petrol yatakları konusunda ABD idaresindeki ticari grupların - Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan yoluyla Arap Denizi'ne uzanan bir petrol boru hattı ve Türkmenistan'dan yine Afganistan'dan geçerek Pakistan'a ulaşacak bir doğal gaz boru hattı- planlarını on yıldır güçlü bir şekilde desteklemektedir. Bu boru hatları ABD çıkarlarına birçok yolla önemli hizmette bulunabilir:

- Orta Asya petrol devletlerinin Rusya'nın etki alanından uzaklaştırılması ve ABD'ye güçlü bir konum oluşturulması.
- İran'ın bölgesel etkisinin gelişiminin Türkmenistan-İran doğal gaz bağlantılarını sınırlamak yoluyla engellenmesi ve Arap Denizi'ne ulaşmayı hedefleyen Türkmenistan-İran petrol boru hattı planının engellenmesi.
- ABD petrol ve gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve üretim kaynaklarının arttırılarak fiyatların ucuz tutulmasının sağlanması.
- ABD petrol ve inşaat şirketlerinin bölgede gelişen kazançtan yararlandırılması
- Bölgede beraberinde politik istikrarı da sağlayabilecek, çok ihtiyaç duyulan ekonomik zenginliğin temellerinin sağlanması.²³⁴

Birde ABD'nin İran'ı çevreleme politikası çerçevesinde, Türkmenistan'ın bu ülke ile geniş bir sınırının bulunması, ABD'yi Türkmenistan'a daha da yakınlaştırmıştır. Türkmenistan'ın askeri kapasite bakımından öne çıkan üç hava üssü bulunmaktadır. Bunlar taarruz nitelikli hafif savaş uçaklarının yararlanabileceği ve İran sınırına fazla uzak olmayan Nebit-Dag, Aşkabat yakınlarındaki Ak-Depe ve Özbekistan'dan tahliye edilecek Amerikan askeri varlığının konuşlandırılması için en büyük aday yer olarak gösterilen Marı-2. Nebit-Dag başta olmak üzere söz konusu üsler ve havaalanlarında Türkmen

²³³ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=177424>

²³⁴ <http://www.zmag.org/turkey/bhp.htm> Richard TANTER "Boru Hattı Politikaları: Petrol, Gaz, ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkarı"

hükümetinin modernize çalışmaları yürüttüğü, bu kapsamda çeşitli ülkelerle işbirliği yaptığı bilgisini de ilave edebiliriz. Konum itibariyle de anlaşılacağı gibi iki ülke arasında askeri boyutu bulunan bir işbirliğinin ortaya çıkması başta, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde radikal bir değişimi tercih eden İran'ı (Batı), ardından Hazar'ın statüsü başta olmak üzere bu ülkeyle pek çok sorunlu alanı bulunan Rusya'yı (Kuzey), son olarak da Marı-2'nin özellikle Özbekistan'a yakın olması, Özbek-ABD ilişkilerinin geldiği noktada Karimov yönetimine tehdit oluşturacağı beklentisiyle Özbekistan'ı fazlasıyla rahatsız edecek, önlem almaya yönlendirecek bir diplomasi ögesidir.²³⁵

2002 yılında imzalanan ABD savaş uçaklarının Türkmenistan hava sahasını kullanımına ilişkin anlaşmayı da belirtmek gerekiyor. Afganistan operasyonu sırasında uluslararası koalisyonu ülkelere ait uçakların bakımı ve bu ülkeye yapılan insani yardımların ulaştırılmasını kapsayan bir anlaşmadır. Bu anlaşma çerçevesinde yıllık 8-12 milyon dolarlık yardım, ABD tarafından Türkmenistan'a bağışlanmıştır.²³⁶

V.RUSYA İLE İLİŞKİLERİ

V.Putin, 9 Ağustos 1999 tarihinde başbakan olarak göreve geldikten sonra Yeltsin döneminde dağılmaya yüz tutan BDT'yi yeniden canlandırmak ve bu eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerini yeniden Rusya'nın nüfuz alanı içine sokmak için çok aktif bir politika başlattı. Başkan olduktan sonra bu ülkeleri ziyaret ederek onlarla askeri ve ekonomik alanlarda çeşitli anlaşmalar imzaladı. Putin'in BDT politikasının önemli bir parçasını Hazar havzası ile ilgili konular, yani, Türkmen doğalgazı, bu bölgedeki petrol ve gaz boru hatları projeleri oluşturmaktadır.²³⁷

Yeltsin döneminde bu bölgedeki Rus çıkarlarının iyi korunamadığına inanan Putin, işe Türkmen doğalgazı ile başladı. Aralık ayında Gazprom Türkmenistan'la 2000 yılı için 20 milyar m³ 'lük bir gaz alımı anlaşması imzaladı. 1000 m³ gaz için 36 dolar olarak belirlenen fiyatın yarısının nakit, yarısının Rus malları ile ödenmesi öngörüldü. Aralık ayındaki bu görüşmelerde, ileride daha uzun vadeli ve daha büyük miktarları içeren bir gaz anlaşması

²³⁵ <http://www.kemalist.org/showthread.php?t=369> ABD'nin Asya'da yeni arayışları sürüyor...

²³⁶ <http://www.zaman.com.tr/?hn=205993&bl=yazarlar&trh=20050830>

²³⁷ <http://www.deik.org.tr/duyurular/russon.html> Mayıs 2000.

imzalamak için tarafların görüşmeleri sürdürmesi kararlaştırıldı. Bu görüşmeler sonucunu verdi ve V.Putin'in 18-19 Mayıs 2000 tarihlerinde Özbekistan ve Türkmenistan'a yaptığı ziyaret sırasında taraflar fiyat dışındaki konularda ilke anlaşmasına ulaştılar. Buna göre, Türkmenistan Rusya'ya sattığı gazı her yıl 10 milyar m³ artırarak, gelecek 5 yıl içinde 50-60 milyar m³ 'e çıkaracaktır. 30 yıl gibi çok uzun bir dönemi kapsayan anlaşmada fiyat konusunun daha sonraki görüşmelerde çözüleceği ifade edildi. Bilgilere göre, Türkmenistan yarısı nakit, yarısı barter olmak üzere bin metreküp için 42 dolar istemiştir ancak, Rusya 32 dolarda ısrar etmiştir.²³⁸

Türkmenistan'ın 1999 yılındaki doğalgaz üretiminin 22.9 milyar m³ olduğunu dikkate alırsak, Rus-Türkmen anlaşmasının, 30 milyar m³ /yıl kapasiteli Trans-Hazar gaz boru hattı projesini tamamen devre-dışı bırakmasa bile büyük ölçüde riske soktuğu açıktır. Gerçi, Türkmen Petrol ve Gaz Bakanı Recepbay Arazov'un daha önce açıkladığı programa göre, Türkmenistan, doğalgaz üretimini 2005 yılına kadar 85 milyar m³'e, 2010 yılına kadar da 120 milyar m³'e çıkarmayı planlamaktadır. Ancak, Türkmenistan'ın gaz üretimini 4-5 yıl içinde Sovyet dönemindeki eski düzeyine (80 milyar m³) çıkarabilmesi için gerekli büyük yatırımların finansmanını hangi kaynakla karşılayacağı sorusu yanıtız kalmıştır.²³⁹

Putin ve diğer Rus yetkilileri özellikle Bakü-Ceyhan boru hattı projesine karşı olmadıklarını zaman zaman söyleşer de, ABD'nin, Hazar havzasının doğal zenginliklerinin Rusya'yı dışlayarak uluslararası pazarlara doğrudan ulaştırılması politikasını kabul etmeyeceklerini her platformda yinelemektedirler. Türkmen gazı anlaşması büyük ölçüde bu stratejik oyunun bir hamlesi olarak değerlendirilmelidir.²⁴⁰

Türkmenistan'ın petrol ve doğal gazını Rusya'ya taşıyacak boru hatlarının hepsi Rusya'nın içinden geçecek şekilde kurulmuştur. Bugün de Türkmenistan, enerji kaynaklarını pazarlama konusunda Rusya'ya bağımlıdır ve Rusya, Türkmen enerji kaynaklarının tek alıcısı olduğundan bu kaynakları çok ucuza kapatmakta ve bu konumunu korumak istemektedir. Bu yüzden Türkmenistan Rusya'dan tamamen bağımsız olabilmek için boru hat güzergahlarını çeşitlendirme politikasına yönelmiştir ve bunu dış yatırımlar

²³⁸ <http://www.deik.org.tr/duyurular/russon.html> Mayıs 2000

²³⁹ http://www.circassiancanada.com/tr/haber/rusya_federasyonundaki.htm

²⁴⁰ http://35000000.com/xeber_234.html "İRAN ULAŞIM POLİTİKASI"

ile sağlayacaktır. dış yatırımlara açık olan Türkmenistan'da ilk ciddi girişim Arjantin'in petrol şirketi Bidas'tan gelmiştir. Bidas Aralık 1991'de Türkmenistan'ın Yaşlar gaz sahasında, 1993'de Hazar Denizi'ne yakın Keymiş petrol sahasında arama, geliştirme ve üretim hakkını almıştır. 400 milyon dolarlık yatırımın ardından da 1994'de petrol keşfi ile ihracına başlamıştır. Bidas 1998'de 800 milyar m³'lük gaz keşfinde bulunmuştur. Bidas, doğal gaz için pazar olarak da Pakistan'ı görmüştür. Bidas 1995'de Türkmenistan'dan Pakistan'a uzanacak 1400 km'lik hattın fizibilite etüdünü yapmak üzere Türkmenbaşı (Niyazov) ve Butto ile yetki anlaşması imzalamıştır. Afganistan'da da Taliban dahil her fraksiyonun lideri ile görüşülüp mutabakata varıldıktan sonra 1996'da hükümetin başında bulunan Rabbani ile hattın inşası ve 30 yıllık işletmesini içeren anlaşma imzalanmıştır. Bidas bu kazanımlar sırasında politik riski ve yatırımı paylaşacak bir ortak aradı ve ABD'li Unocal'la anlaştı. Bidas'ın Unocal'a yaptığı teklifin ardından ABD hızla devreye girdi. ABD bu sırada imzalanan Türkmenistan-İran-Türkiye'den Avrupa'ya uzanacak boru hattı projesinin gerçekleşmemesi için de Türkiye ve Türkmenbaşı üzerinde baskı kurdu. Türkmenbaşı ABD desteğini almak amacıyla Unocal ve Suudi ortağı Delta-Oil'in teklif ettiği Afganistan-Pakistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Anlaşması'nı 1995'de imzaladı. Bu Proje ile Pakistan'a yılda 20 milyar m³ gaz ulaştırılacaktı. Bu anlaşma çerçevesinde Unocal Delta-Oil, Rus Gazprom ve Türkmenrosgaz ile bir konsorsiyum oluşturdu. Unocal projeye gaz hattına paralel bir de petrol boru hattı ilave etmiştir. Bu proje öylesine ihtirash idi ki, Türkmenistan'ın Chardzou bölgesinin yanı sıra Sibiry'a'daki bazı sahalardan Kazakistan'da Çimkent, Özbekistan'da Buhara'dan diğer bir ifade ile tüm Orta Asya'dan Karaçi' ye ve güneydeki limanlar vasıtasıyla Arap Denizi'nden Uzakdoğu pazarlarına petrol taşımayı öngörüyordu. Ancak tüm bunlar kağıt üzerinde kalmaya mahkum olmuştur.²⁴¹

Her ne kadar Afganistan, enerji kaynakları açısından fazla zengin olmasa da bu kaynaklar açısından oldukça zengin olan Hazar havzasına çok yakındır ve bu kaynakların dünya piyasalarına ulaşabilmesi için olası bir geçiş yoludur. Bölgedeki enerji kaynakları açısından en zengin ülke Türkmenistan'dır. Diğer bir yol ise İrandır. Ancak İran, ABD baskısı dolayısıyla güvenilir bir yol değildir. Diğer bir yol -özellikle Türkiye'nin

²⁴¹ <http://www.emd.org.tr/ekonom/eko19.htm>

çıkarlarına en uygun olanı- Hazar denizi üzerinden Bakü-Ceyhan ile birleşecek boru hattıdır. Böylelikle Bakü-Ceyhan hattı da daha ekonomik hale gelecektir. Ancak Hazar Denizinin yasal durumunun belirsizliği bu geçişi engellemektedir. Bu belirsizlik de Rusya ve İran'ın çıkarlarına uygun olduğundan bu ülkelerce sürdürülmeye çalışılmaktadır.²⁴²

Afganistan'ın Türkmenistan dışındaki tüm komşuları bu durumdan şiddetli rahatsızlık duymaktadırlar. Afganistan'da düzenin kurulması Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını Afganistan üzerinden pazarlayabilmesi anlamına geleceğinden Türkmenistan, tarafsızlık politikasını sürdürmektedir.

Şii bir ülke olan İran, koyu Sünni bir yönetimin kendi komşusu olmasından rahatsızdır. Afganistan içindeki Şii Hazarların ve İranlı diplomatların Taliban tarafından kırıma uğraması İran'da da tepkiye sebep olmuştur. Bunların dışında İran, Türkmen enerji kaynaklarının pazarlanması konusunda olası bir geçiş yoludur ve Afganistan'da düzenin sağlanmasıyla kendine rakip olabilecek başka bir yol, İran'ın işine gelmemektedir. Dolayısıyla Afganistan'daki düzensizliğin sürmesi İran'ın çıkarıdır.²⁴³

Bu düzensizlik sadece İran'ın değil, Rusya'nın da çıkarıdır çünkü Rusya, Türkmenistan'ın enerji kaynakları üzerindeki tekeli kaybetmek istememektedir. Taliban tarafından kollanan Çeçen militanlar Rusya'yı oldukça şiddetli bir şekilde rahatsız ederken ÖİH'nin Orta Asya ülkelerine düzenlediği saldırılar bir noktaya kadar Rusya'nın işine gelmektedir çünkü Orta Asya ülkelerine yönelik bir dış tehdit, onları savunma konusunda Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Ancak bu tehdidin fazla tırmanması da Rusya'nın çıkarları açısından sakıncalıdır, çünkü arka bahçesi olarak belirttiği Orta Asya ülkelerinde düzensizliğin tırmanması onların denetimini zorlaştıracığı gibi onları başka ülkelere askeri destek istemeye yöneltebilir. "Arka bahçe"sinde ABD veya Çin gibi bir ülkenin askeri varlığı Rusya için mide bulandırıcı bir durum olur. Kendi askeri varlığını artırma gerekliliği ise zaten kötü durumda olan ekonomisi üzerinde fazladan bir yük olacaktır.²⁴⁴ Bu yüzden Rusya her zaman Orta Asya ülkeleri ile yakın ilgilenerek sık sık ziyaretler gerçekleştirmektedir.

²⁴² <http://www.hirc.hacettepe.edu.tr/af.htm> "AFGANİSTAN- Enerji, Terör, Uyuşturucu ve Toplumsal Yıkım"

²⁴³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/disbasinbaslik/2002/07/15x07x02.HTM>

²⁴⁴ <http://www.hirc.hacettepe.edu.tr/af.htm>

Türkmenistan ve Rusya arasında geçirilmiş tüm ziyaretlerin altında her zaman bir Rusya tarafından öngörülen bir doğal gaz ittifakı olmuştur. Bu ittifaka Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan da katılarak bir Avrasya doğal gaz ittifakına çevrilmesi ön görülmüştür. Rusya'nın önderliğinde ve himayesinde bir doğalgaz ittifakı doğalgaz fiyatlarında ve satış şartlarında çok etkili ve belki de belirleyici olacaktır.²⁴⁵

Görüldüğü gibi, Moskova siyasi açıdan sözünü geçiremediği BDT'yi, enerji alanında ve ekonomik olarak kontrol altına almaya çalışmaktadır. Bu husus, ileride siyasi başarılar da elde etmesini sağlayacaktır. Böylece Rusya'nın süper güç pozisyonunu yeniden canlandırma sevdasında olduğunu söyleyebiliriz.

VI. İRAN VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

İran'a karşı bağımsızlığın ilk yıllarında Orta Asya devletlerinin sergilediği tavır "rejim ihraç politikasının" yarattığı bir etki olarak değerlendirilmiştir. Ancak gerek Tahran'ın izlediği ihtiyatlı Orta Asya politikası, gerek farklı şekillenen bölgesel ve küresel ortam, Orta Asya devletleri ve İran arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Nitekim Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın "Ben kimsenin bir şey ihraç ettiğini veya etmeye çalıştığını göremiyorum. İki ülke arasında devlet sistemi modelinden çok daha faydalı bir alışveriş var." şeklindeki açıklaması Türkmenistan-İran ilişkilerinin yeni döneminin bir işareti olarak değerlendirilebilir

İran'ı bölgeye yaklaşımını belirleyen unsurların siyasi nitelikli olmasına karşılık, avantajları ve ortaya çıkabilecek sorunlar ekonomik niteliktedir. İran'ın bölgede sahip olduğu avantajlar şu şekilde sıralanabilir.

İlk olarak, hem Kafkasya hem daha yoğun olarak Orta Asta devletleri kıta içine sıkışıp kalmış olarak kalmalarını öncelikli sorunları olarak görmektedirler. Orta Asya devletlerinin bu sıkışıklıklarını aşmaları için iki seçenekleri olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Rusya Federasyonu diğer güzergah ise İran'dır. Rusya'ya olan bağımlılığı en aza indirmeye çalışan ve dış politika seçeneklerini artırma konusunda son derece istekli olan Orta Asya devletleri açısından İran'ın coğrafi konumu temel avantajı olarak karşımıza çıkmaktadır. İran bu avantajının farkındadır. Bu noktada Tahran'ın kendisini bölgenin

²⁴⁵

<http://www.zaman.com.tr/2002/01/23/yazarlar/fikretertan.htm>

dünya pazarlarına ulaşmasında bir köprü olarak değerlendirdiği açıktır. İran'ın kara ve demir yollarının Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya kadar uzanması ve yine İran'ın Fars Körfezi ve Umman Denizi kıyılarındaki limanları, son yıllarda İran ve bölge ülkeleri arasında transit geçiş bağlamında işbirliğinin artmasına zemin hazırlamıştır. İran'ın bölgedeki ekonomik ve siyasi faaliyetlerinin temelinde transit ülke olmasının yarattığı psikolojik ve pratik avantajı yatmaktadır²⁴⁶

İran Türkmenistan'ın petrol ve doğalgazını dünya piyasalarına ulaştırmak için bu ülke ile işbirliğini geliştirme gayreti içerisinde. Bu doğrultuda 2004 yılında atılan en önemli adımlardan birisi, Neka petrol terminalinin Hazar Denizi kıyısında hizmete açılması ve böylece Hazar kıyısında bulunan bu ülkenin petrol ihracatının Fars Körfezi üzerinden sağlanmasıdır. Petrol ve doğalgaz boru hatlarına ve yine demir yolu ve jeo-ekonomik konuma sahip olan İran, petrol piyasası ve petrol sanayinin gelişmesi açısından önemli bir merkez olabilir.²⁴⁷

Bu açıdan baktığımızda İran yabana atılacak bir ülke değil ve üstelik İslam devrimi ihraç etmek istiyor, hem de konum olarak Körfez ve Hazar bölgesini birleştiriyor. Ancak İran da bölgedeki iddiasından kopmuş değil ve hatta, ABD'nin gerek Afganistan, gerek Pakistan üzerindeki etkisini kırma girişimleri içerisinde. En çok da Türkmenistan ile yoğun ilişkileri üzerinden, Hazar'ın statüsü üzerine, Rusya ve yandaşlarına imkan tanımak pozisyonunu muhafaza ediyor. Bir yandan da Türkiye üzerinden Batıya açılmanın hesabında. Bu hesap Avrupa Birliği ülkelerinin de, Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmalarını açısından rezervde tutuluyor.²⁴⁸

Bununla birlikte, sınırların korunması konusu başta olmak üzere Rusya'yla özel askeri bağlarını da koruyan Türkmenistan, tüm bölge ülkeleri gibi tercihini ABD lehine yapmış olsa da Rusya-İran ekseninden de uzaklaşmamıştır. Türkmenistan-İran sınırının her iki tarafında da Sünni Türkmenler yaşamaktadır. Buna rağmen Türkmenistan'a yönelik İran politikası, Azerbaycan'a yönelik politikadan çok farklıdır. Bu durumun temel nedeni,

²⁴⁶ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/05/02X05X02>

²⁴⁷ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=255>

²⁴⁸ <http://ankara.emo.org.tr>. "Küreselleşen Dünyada Enerji Politikası ve Savaş"

Türkmenistan'ın akraba-devlet rolünden uzak durması olduğu kadar, Orta Asya'da İran'a en muhtaç olan devlet olmasının da Tahran'da yarattığı güvendir²⁴⁹

Türkmenistan cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov, İran'la ilişkilerinin son derece iyi olduğunu belirterek, hiçbir ülkenin İran ve Türkmenistan arasındaki iyi ilişkileri bozamayacağını ve buna izin vermeyeceklerini söyledi.²⁵⁰ Niyazov, şöyle bir itirafta da bulunmuştur: “Türkmenistan’ın bağımsızlığının ilk dönemlerinde sadece İran yardımımıza koşmuştu. Türkmenistan’a 350 bin ton buğday satmış ve herhangi bir şart öne sürmemiştii.” Niyazov, İran ile ilişkilerinin iyi olduğunu ve 2002 yılında İran’a 6.5 milyar metreküp doğalgaz ihraç edeceğini belirtmiştir.²⁵¹

Türkiye Türkmenistan arasındaki ilişkiye bakacak olursak, Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı’nın şu açıklamasını örnek getirmekte yarar görüyorum: “İran, daha fazla işbirliğinde bulunduğumuz Türkleri kıskanıyor.” Aşkabat’ta haftalık Zaman dergisini yayınlayan Türkler, Türkmenbaşı’nın bu sözlerini aktararak, buna yorumlar getirmişlerdir. Niyazov daha önce de, Türkmen yetkililerine “Projeleri Türklere veriniz” şeklinde tavsiyede bulunmuştu. Niyazov sözlerini şöyle sürdürmüştür: “Türkiye ile ticari ilişkilerimiz ve inşaat alanındaki işbirliğimiz oldukça iyi durumda. Bu işbirliği tekstil sektöründe daha da açık görülmektedir. Ayrıca, Türkiye ile aynı ulustan olup aynı dili konuşuyoruz ve ortak bir tarihimiz var”²⁵² diyerek, Türkiye Türkmenistan ilişkilerinin ne boyutta geliştiğini açıklamıştır.

Türkiye ve Orta Asya ile İkili ilişkiler, ilk yakınlaşmanın vermiş olduğu heyecanla 1991 yılında yoğun bir şekilde başlamış ve Türkiye’ye gelen Türk Cumhuriyetlerin liderlerine sayısız destek ve yardım sözleri verilerek, 1993 yılına kadar olan iki senelik dönemde 140’den fazla anlaşma imzalanmıştır. 1992 yılı ortalarına gelindiğinde Türkiye bölgede etkili olabilmek ve liderliğe oynayabilmek amacıyla siyasi, iktisadi, kültürel, askeri ve mali alanlarda ciddi adımlar atmıştır.

Büyük miktarlarda Exim-Bank kredisi açılarak, bu devletlerle yapılan dış ticaret teşvik

²⁴⁹ http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html

²⁵⁰ <http://turkish.irib.ir/Arshiv/kasim%2005/9.htm>

²⁵¹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/05/02X05X02>.

²⁵² <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/05/02X05X02>

edilmiş, büyük holdinglerin yanı sıra, çok sayıda küçük işletmenin de bölgede ticaret ve yatırım yapması sağlanmıştır.²⁵³

Türkiye Cumhuriyeti, Türkmenistan'ın tanınması, uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılması veya işbirliğinin pekiştirilmesi, üçüncü ülkelerin ve uluslararası kuruluşların destek ve yardımlarının sağlanması gibi konularda girişimlerde bulunmuştur. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin temeli, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın ülkemize yapmış olduğu ziyaret sırasında 3 Aralık 1991 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma"ya dayanmaktadır.²⁵⁴

VII. ÇİN İLE İLİŞLİLERİ

Türkmenistan ile Çin arasındaki ilişkiler, Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra iyi mesafeler kat etmiştir. Bağımsızlıktan sonra ülkeyi ziyaret eden Çin cumhurbaşkanı bu ülkede bir hafta kalarak iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Çin ile gittikçe gelişen ilişkiler, geçen senenin sonlarına doğru önemli gelişmeler imza atmıştır.

Bu son gelişmelerin sebebi de Aşkabat'a resmî ziyarette bulunan Çin Başbakan Yardımcısı Wu Yi'nin ziyaretinde imzalanan yeni anlaşmalar, varılan yeni mutabakatlar ve iki ülke arasında var olan işbirliği alanlarına yenilerinin eklenmesi beklentilerinin artması şüphesizdir.²⁵⁵

İmzalanan yeni anlaşmalar arasında teknik ve ekonomik işbirliği, borç anlaşmaları ve Türkmenistan Petrol ve Gaz Bakanlığı ile Çin Milli Petrol ve Gaz Şirketi arasındaki yeni anlaşma vardır. Bu anlaşmalar yeni, ama Türkmenistan-Çin ilişkileri zaten çoktan beri enerji sektörü üzerinde yoğunlaşmış durumdadır. Nitekim, Wu Yi de "Petrol ve doğalgaz alanlarındaki işbirliği iki ülke arasındaki ilişkilerde gelecek vaat eden en önemli alan." diyerek bu alanın öneminin altını kalın çizgilerle çizmiş bulunuyor.

²⁵³ <http://dergi.emo.org.tr/altindex.php?sayi=418&yazi=28>

²⁵⁴ <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/T%C3%BCrmenistan.doc>

²⁵⁵ <http://www.irib.ir/worldservice/turkishradio/Arshiv/Temuz/15Temmuz.htm>

Türkmenistan-Çin petrol-doğalgaz ilişkileri esasen 1990'ların ortalarından başlayıp o zamandan bu yana gittikçe gelişen, çeşitlenen ilginç ve pek çok kimsenin farkında olmadığı önemli bir gelişmedir. Çin Petrol Mühendisliği ve İnşaatı Şirketi 1990'ların ortalarından bu yana Türkmenistan'ın batısında yer alan, yıllık üretimleri 2,3 milyon varil olan petrol kuyularında canlandırma çalışmaları yapıyorlar. Bu arada, Çin Petrokimya Şirketi de yıllık üretim kapasitesi 3 milyar metreküp civarında olan Şatlık doğalgaz sahasındaki gaz kuyularında verim artırma çalışmaları yürütmektedir.²⁵⁶

Türkmenistan 5,5 trilyon metreküplük rezerviyle dünyanın en büyük doğalgaz kaynaklarına sahip ülkelerinden birisidir. Bu müthiş rezerve sahip Türkmenistan doğalgazının büyük bölümünü var olan Rus hatları üzerinden dünyaya satmak zorunda ve bundan dolayı da çok rahatsızdır. İşte bu yüzden Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmak için durmadan yeni hatlar düşünmektedir. Bunları gerçekleştirebilmek için çeşitli hamleler yapmaktadır. Çin de bu bapta, Türkmenistan'ın aklından geçen en önemli potansiyel ülke ve müşteridir.²⁵⁷

Nitekim, bu amaçla Kazakistan üzerinden Çin'e ulaşacak bir dev doğalgaz hattı için temaslar yapıyor ve bu temaslardan olumlu sinyaller de almaktadır. Uzun zamandır gündemde olan Türkmenistan-Kazakistan-Çin doğalgaz hattı en son geçen ay Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan Kazak-Çin Zirvesi'nde ele alınmış bulunuyor. Zirve ile ilgili haberlerde, Kazak lider Nazarbayev ile Çinli lider Hu Şintao'nun bu hatta olumlu baktıkları, hatta Nazarbayev'in söz konusu hattın üç ülkenin de faydasına olacağını açıkça söylediği ifade ediliyor. Bu ve diğer sinyallerden Türkmen-Kazak-Çin doğalgaz hattının gerçekleşme ihtimalinin oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, bu ihtimale ek olarak bir de Trans-Afgan hattının da söz konusu olduğunu burada muhakkak belirtmek gerekiyor. Bu hat da bugün hala gündemdedir. Kısacası, Orta Asya'da petrol ve doğalgaz konularında pek dikkat çekmeyen önemli planlar, hamleler hazırlık safhasında bir süredir. Türkmenistan-Çin petrol-doğalgaz işbirliğindeki gelişmeler işte bunlardan birisidir.²⁵⁸

256

<http://www.zaman.com.tr/?hn=205993&bl=yazarlar&trh=20050830>

257

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasinbaslik/2002/04/29x04x02.htm>

258

<http://www.zaman.com.tr/?hn=205993&bl=yazarlar&trh=20050830>

SONUÇ.

İkinci Dünya Savaşında ve öncesinde etkisini son derece güçlendiren jeopolitik kavramı, dünya sisteminin değişmesiyle, yani İki Kutuplu Dünya Sistemi'ne geçinmesiyle etkisini yitirmiştir, ta ki SSCB'ni dağılmasına kadar. SSCB dağılmasıyla Avrasya kıtasında güç boşluğunun ortaya çıkmasıyla ve Orta Asya da yeni bağımsız devletlerin kurulmasıyla jeopolitik kavram yeniden canlanmaya başlamıştır. Esas olarak ta Orta Asya bölgesinin jeopolitik konumu dünya ülkelerini bu bölge üzerine çekmiştir.

Orta Asya coğrafyasının coğrafi bütünlüğünün yoksunluğu, bugün her yönden bağımsızlıklarını almaya çalışan Orta Asya cumhuriyetleri için halen bir zayıflık olmaya devam etmektedir. Coğrafi bütünlükten yoksun olmalarının yanı sıra, birer kıta içi devlet

---

olarak birçok komşuları da bulunmaktadır. sadece komşularının değil, sahip olduğu stratejik kaynakları nedeniyle bütün dünyanın ilgisini çekmektedir. Orta Asya devletlerindeki Rus azınlığı ve SSCB tarafından kurulan birçok kurumun varlığını ve etkinliğini devam ettirmesi, yeni Rus egemenlik tehdidini daima canlı tutmaktadır. Orta Asya artık çevresinde bir tehdit yaratan bir odak değil, çevresinin tehdidi altında olan bir bölgedir. Kuracakları ortaklıklar coğrafi güçlerini, coğrafi konum, coğrafi bütünlük, saha coğrafi özellik bakımından güçlendirecektir. Varlıklarını korumaları büyük ölçüde, geniş bir yelpazede birleşmelerine bağlı bulunmaktadır. bütünleşmelerinden sonra da dünyaya açılmaya, sağlam jeopolitik gerçeklere dayalı uluslararası ilişkiler, ortaklıklar kurmaya ihtiyaçları vardır. Diğer taraftan Orta Asya’da istikrar sadece askeri ittifaklara dayalı ortak çözümlenebilecek bir konu değildir. Aşağıdaki etmenler sorunun çözümünde önemli rol oynamaktadır:

- Afganistan ve Tacikistan’daki sorunun çözülmesi;
- Amerika, Batı Avrupa, Japonya ve bazı komşu ülkelerin bölge üzerindeki stratejik çıkarları;
- Bölge sınırları içerisinde yer alan devletlerin kendi kendilerine yeterliliklerinin kuvvetlendirilmesi, entegrasyon ve güvenlik konularındaki çalışmalarının koordinasyonunun sağlanması;
- Bölge sınırları içerisinde yer alan devletler arasındaki ekonomik ve demokratik reformların, barışın, sosyal istikrarın ve uluslararası antlaşmaların etkileri.

Orta Asya devletlerinin dünya siyasi coğrafyası içinde güçlü bir yer edinmesi, sahip olduğu ekonomik potansiyeli harekete geçirmesine bağlıdır. Bu potansiyelin harekete geçirilmesi ise daha çok pazarlama noktasına odaklanmıştır. Orta Asya geniş bir sahaya ve bu saha içinde zengin kaynaklara sahiptir. Batıya ulaşan güvenli bir koridora sahip olduğunda hareket serbestliği de kazanacaktır. Bölgenin kendi içinde ve çevresindeki güvenli ülkelerle gireceği birlik ve beraberlik, önceki iki faktör eklendiğinde yeryüzünün siyasi bakımdan güçlü bölgelerinden biri daha biri ortaya çıkmış olacaktır.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin daha kapsamlı ekonomik işbirliği yolunda attıkları tüm adımlar başarısız kalmıştır. Bu işbirlikleri oldukça yararlı olurdu, fakat sınır sorunları, etnik çatışmalar ve farklı ekonomik sistemler bu işbirliğini engellemektedir.

Bu çerçevede Türkmenistan Devleti Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, değişen yeni dünya düzenine göre uygun politikalar izlemeyi dikkate alarak demokratik, laik ve hukuk devleti sistemini tercih etmiştir. Bir sistemden tamamen başka bir sisteme geçiş yapmak büyük reformların gerçekleşmesini gerektirmektedir. Çünkü, reformu gerçekleştirmek için tamamlanması gereken bazı eksiklikler, yeni bağımsızlığa sahip olan ülkeyi iç çatışmaya veya kaosa götürebilir. Tüm bunları dikkate alan Devlet Başkanı S.Niyazov yönetimi, ilk önce devlet içersindeki güvenliğe önem vererek demokrasiye yavaş yavaş geçiş yapmayı tercih etmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, iç istikrar sağlanarak devletin siyasi sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Gelecekte de siyasi reformlar ülke içerisindeki durumlar dikkate alınarak gerçekleştirilirse, başarılı sonuçlar elde edilebilir.

Siyasi reformlara paralel olarak ekonomik reformları hayata geçirmek için de sıkı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ekonomik reformlarda hedeflenen önemli nokta, merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmaktır. Burada da geçiş sürecinde halkın sosyal yaşamı dikkate alınarak, reformlar aşamalı şekilde gerçekleştirilmektedir. Gelecekte serbest piyasaya geçiş yapmak için uygun altyapı hazırlıkları tamamlandıktan sonra, ekonomik reformlardaki özelleştirmeler daha da genişletilecektir.

Ekonomik açıdan petrol ve doğal gaz zenginliklere sahip olan Türkmenistan, 1995'ten itibaren sahip olduğu sürekli tarafsızlık statüsünü korumaktadır. Türkmenistan'ın sürekli tarafsızlık politikasını tercih etmesi, gelecekte Türkmenistan'ın siyasi ve ekonomik açıdan gelişmesi için önemlidir. Çünkü ülkedeki kısa ve uzun vadeli reformların başarılı şekilde uygulanmasında, petrol ve doğal gazın uluslararası pazarlara taşınması temel faktörlerin biridir. Doğal zenginliklerin uluslararası pazarlara çeşitli yönlerden ulaştırılmasında dikkat edilmesi gereken konu ise hem Türkmenistan'ın hem de diğer ülkelerin çıkarlarına uygun olacak politikaların izlenmesidir.

Tarihten günümüze kadar petrol ve doğal gaza sahip olan bölgelerde, çeşitli nedenlerden dolayı bir çok kanlı savaşlar ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeleri dikkate alan

Türkmenistan Devleti, gelecekte bölgesel ve küresel güçlerle dengeli bir şekilde sıcak diplomatik ilişkileri gerçekleştirmek amacıyla, sürekli tarafsızlık politikasını tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

- Arı Tayyar, **ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ:Çatışma, Hegomonlya,İşbirliği**, Alfa Yay. Dağ.(3 BASKI) İstanbul 2004 s.214-220
- Aminov,A. “Ekonomiçeskoe i Politiçeskoye Posletstviye Prisoyedeneniye Srednoy Azii Rosii”. Taşkent, 1996.
- Ahmet, Mutahir. “Tacikistan’da Kargaşa: İç ve Dış Güçlerin Rolü” **Avrasya Etüdleri**, Cilt 2 Sayı 13 1995.
- Aras, Bülent. “Amerika Orta Asya İlişkileri” **Avrasya Etüdleri**, Cilt 3, Sayı 3, Sonbahar 1996.

- Aras, Bülent., “Türkiye ve Hazar Denizi Bölgesi Zenginlikleri”, **Jeoekonomi**, cilt 1, sayı 2, **ASAM** 1999.
- Abdurrahman Işık, “Türkmenistan da Sanayileşme Süreci ve Stratejisi”, **Master Tezi**, Bursa 2001.
- Aşırov, Gurbandurdı., **Türkmenistan’ın Ekonomik politikası**, Aşgabat, Türkmenistan, 2001
- Baycaun, Saule., “On Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bakış”, **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, sayı 2, cilt 7, Yaz 2001.
- Baycaun, Saule. “SSCB Sonrası Orta Asya’da Entegrasyon Arayışları: Olumlu ve Olumsuz Fektörler ”**Stratejik Analiz**, cilt:2, sayı:25, mayıs 2002.
- Bondar, Yevgeni. “Kırgızistan Ekonomisinin Reformlaşmasında Serbest Ekonomik Bölgeler” **Avrasya Dosyaları**, Kazakistan Kırgızistan Özel.
- Cavlan, Turan., “1992-93 Arası Türkiye ve İran’ın Orta Asya’ya Bakışı ve Uygulanan Politikalar”, **Özgür Üniv. Formu**, 09/2000.
- Cavlan, Turan., “1992-93 Arası Türkiye ve İran’ın Orta Asya’ya bakışı ve uygulanan Politikalar”, **Özgür Üniv. Formu**, sayı 10/2000.
- Chose, C., “Conflict Resolution and Change Rold”, 1995.
- Demirel, Göksel N., “Olanakları ve Sorunlarıyla Hazar Sorusu”, **Özgür üniv. Formu**, 2000
- Dikbaş, Kadir., “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, cilt 7, sayı 2, yaz 2001.
- Earle, M., Eduard, “Modern stratejinin yaratıcıları” , **ASAM Yayınları**, 2003.
- EBRD, Yevropeyskiy Bank Rekonstruksiya i Razvitiya, Noyabr 2004
- EBRD, Protses Pehoda i Pokazateli Stran SNG. Noyabr 2004
- .Elebayeva, Aynura ve Margarita Poluhova, “Kırgızistan’daki Siyasi Değişimin Özellikleri” **Avrasya Dosyaları**, Kazakistan, Kırgızistan Özel, cilt 7, sayı 4, kış 2001-2002.
- Erthur, Omer., Postoyanniye Pristavitel OON, “Vzglyad Na Turkmenistan”, 2001.
- Erol, Mehmet Seyfettin. “Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü”, **Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, cilt 7 sayı 2, yaz 2000.

- East West Center, Honolulu and Review Data, Far Easten Economic Review, 10 Nisan, 1997.
- Fuller, Grahan E., “Central Asia: The Quest for Identity”, **Current History**, C.93, Nisan 1994.
- Green, D.J, “Regional Co-operation Policies in Central Asia. Journal of Internation Development”, 2001.
- Gumpel, W.,”Orta Asya Cumhuriyetlerin Ekonomik Gelişmesi ve Entegrasyon”, **Avrasya Etütleri**, Sayı 13, 1998
- Gönlübol, Mehmet. **Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Atilla Kitabevi, Ankara 1993.
- Hocaniyaz, Akmırat., **Türkmenbaşı’nın Mahmal Revolyusiyası**, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı, 1992.
- Hidoyatov, Goga. **Canacan Ülkem**, Taşkent, 1996
- Hamit Bilici, “Türkenistan’nın Enerji Yapısı ve Doğal Gaz” **Master Tezi**, İstanbul 1997
- Harp Akademileri**, “Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri”, İstanbul ,1999.
- İlhan, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Harp Akademileri Yay.
- İrfan. Ülkü, **Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati yayınları, 2002
- Kadirov, Curabek ve Askar Sadgullayev, **Orta Asya’nın Arkeolojisi** (2. baskı), Taşkent, 1990.
- Koçiyev, Arslan. “Milli Özelliklere Göre Orta Asya’nın Sınırlarının Belirlenme Politikası”**Avrasya Dosyaları**, Türkmenistan Özel, cilt:7, sayı:2, yaz 2001.
- Koichuyev, Turar. “Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya’nın Dünya Toplumuna Girişi ”**Avrasya Etütleri**, 2002
- Musayev, Oncuk., **Saparmırat Türkmenbaşının Garaşsızlık ve Bitaraplık Siyaseti**, Aşkabat, Magarif, 1998.
- Nicole, James, P., “Turkmenistan: Basic Facts, Politics and Economics of Central Asia”, **A. J. Armanini, Nounka Books**, New York, 2002.
- Noruzi, Nurmhammet., “Contention of Iran and Turkey in Central Asia and the Caucasus”, **Amu Derya**, C.4, (5) ilkbahar yaz 2000.

- Onay, Yaşar. “Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri”, **Işık Üniv. Dergisi**.
- Oğan, Sinan. “Hazarda tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyaları Türkmenistan özel**, cilt 7 sayı 2, 2001.
- Oğan,Sinan., “Hazarda Yeni Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı ”, **Avrasya Dosyaları Türkmenistan Özel**, cilt 7, sayı 2, 2001.
- Olcott, Marha Brill., “Central Asias Catapult to Independence”, **Foreign Affairs**, Cilt 71, Yaz 1992.
- Ökmen, Mustafa. “Yerel Yönetimlerin Sosyal Teorisi ve Rusya’da yerel Yönetimler: Özbekistan Örneği ”**Avrasya dosyaları**, Özbekistan Özel.
- Ömerserik T. Kasenov, “Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik ” **Stratejik Analiz**,cilt 2, sayı 25, Mayıs 2002.
- Örayev, Arazbay ve diğerleri, **Saparmırat Türkmenbaşı, (Saparmurat Türkmenbaşı)**, Cilt:2, Aşgabat: Ruh Neşiryatı, 1994.
- Özdağ, Ümit.,M. S. Erol, “XXI.yüzyılda Türk dünyası Jeopolitiği”, **ASAM**, Ankara 2003.
- Özdağ, Ümit. “Jeopolitikten Jeoekonomiye”,Jeoekonomi, **ASAM**, cilt 1, sayı 1, ilkbahar 1999.
- Pamir, A. Necdet, “Bakü-Ceyhan boru hattı: Orat Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun”, Ankara, **ASAM** Yayınları, 1999.
- Raykin, Georgi, **Geopolitika Mira**, Mir yayınevi, Moskova 1990.
- Roy, Oliver. **Yeni Orta Asya, ya da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., İstanbul 2000.
- Rumer. B. and L.S.Yee, “Central Asia and South Caucaus Affairs”, 2002.
- Saparov, Durdu., “Türkmenistan’ın Dış Siyaseti: Sürekli Tarafsızlık” **Avrasya Etüdleri**, TİKA, Sayı, 24, İlkbahar-Yaz 2003.
- Somuncuoğlu, Anar. “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi” **Avrasya Dosyaları**,Kazakistan Kırgızistan Özel, cilt 7, sayı 4, Kış 2001-2002.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası politika ve dış po litika analizi**, Filiz kitabevi, İstanbul 1989.

Söylemez, Mikail., **Demokratyanın Türkmenistan'daki Bağülleri, (Demokrasinin Türkmenistan'daki Çiçekleri)**, Aşgabat: İlim,2000.

Shakoor, Abdul. "Orta Asya: Amerika'nın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politikaları ",**Avrasya Etütleri**, cilt:2, sayı:2,yaz 1995.

Türkmenbaşı, Saparmuray. **Parahatçılığın ve İnsanoerverliğin Asıllı Maksatlarının Hatrasına Hemme Taraplayın Hızmatdaşlık**, Aşgabat, Türkmen Dövlet Neşiryat gullığı, 2004.

Türkmenbaşı, Saparmurat. Programma "10 let blagapoluçıya" Ekonomiçeskaya Programma Prezidenta Türkmenistana, g. Aşgabat, 1994.

Türkmenistanın Konstitusiyası, (Türkmenistan'ın Anayasası), Aşgabat: Türkmenistan, 1997.

Türkmenistan Ülke Raporu, "II. Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı",**TİKA**, 24-25 Kasım, 2000.

Türkmenistan Ülke Raporu, **TİKA**, No. 16, Haziran 1995

www.stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi, Sayı 10 Kasım 2003.

www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf,

<http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp>

<http://www.radikal/online/tr/Yorum.asp>? Nejat ESLEN "Hep çatışma üreten bölge"

<http://www.ahmetozer.org/MAKALE.HTM>.Ahmet ÖZER "küreselleşme ve dünyadaki gelişmeler".

<http://www.ahmetozer.org/d.bolunen.htm>, Ahmet ÖZER "Orta Doğu ve Orta Asya'nın kontrolü".

<http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp> Gökmen TEPE "11Eylül ve Yeniden Yapılanmalar".

<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=173> "11 Eylül'den kadife devrimlere".

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=106> "Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji".

<http://www.turkisweekly.net/turkce/yorum.php?id=120> Turgut DEMİRTEPE “ABD’nin Özbekistan Sınavı”.

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=12&yazi=469> Alişer Novruzov “Washington Türkmenbaşı’na Kur Yapıyor...ABD Diplomasinin Orta Asya’daki Yeni Manevraları”.

<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=173> İhsan ÇOMAK “Rusya’nın Orta Asya Politikası”.

<http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1> Yelda DEMİR AĞ “Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin Orta Asya siyasetinde gelinen nokta ve gelecekte bölgeye ilişkin izlenmesi gereken dış politika stratejisi”.

<http://www.kemalist.org/showthread.php?t=369> ABD'nin Asya'da yeni arayışları sürüyor...

<http://www.zmag.org/turkey/bhp.htm>

http://www.ortadogugazetesi.net/haber_d.asp?haber=4688 Sovyetler

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=177424>

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=177424>, “Türkmenistan kilit ülke”

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=177424>

<http://www.zmag.org/turkey/bhp.htm> **Richard Tanter** “Boru Hattı Politikaları: Petrol, Gaz, ve ABD’nin Afganistan’daki Çıkarı”

<http://www.kemalist.org/showthread.php?t=369> ABD'nin Asya'da yeni arayışları sürüyor...

<http://www.zaman.com.tr/?hn=205993&bl=yazarlar&trh=20050830>

<http://www.deik.org.tr/duyurular/russon.html> Mayıs 2000.

<http://www.deik.org.tr/duyurular/russon.html> Mayıs 2000

http://www.circassiancanada.com/tr/haber/rusya_federasyonundaki.htm

http://35000000.com/xeber_234.html “İRAN ULAŞIM POLİTİKASI”

<http://www.hirc.hacettepe.edu.tr/af.htm> “AFGANİSTAN- Enerji, Terör, Uyuşturucu ve Toplumsal Yıkım”

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/disbasinbaslik/2002/07/15x07x02.HTM>
<http://www.hirc.hacettepe.edu.tr/af.htm>

http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html

<http://turkish.irib.ir/Arshiv/kasim%2005/9.htm>

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/05/02X05X02>.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/05/02X05X02>

<http://dergi.emo.org.tr/altindex.php?sayi=418&yazi=28>

<http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/T%C3%BCrkmenistan.doc>

<http://www.irib.ir/worldservice/turkishradio/Arshiv/Temuz/15Temmuz.htm>

<http://www.zaman.com.tr/?hn=205993&bl=yazarlar&trh=20050830>

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasinbaslik/2002/04/29x04x02.htm>

<http://www.zaman.com.tr/?hn=205993&bl=yazarlar&trh=20050830>

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Türkmenistan’da doğdu. Orta eğitimini Türkmenistan’da tamamladı. 1997 yılında Erciyes Üniversitesi Türkoloji bölümünü kazandı. 1996-1997 yıllar arasında Ankara Üniversitesi TÖMER Edirne Şubesi’nde Türkçe kursunu bitirdi. 1997-2002 yılları arasında Erciyes Üniversitesi Türkoloji bölümünde Türkoloji eğitimini tamamladı. 2002 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans programında eğitime başladı. Halen aynı bölümde eğitimini sürdürmektedir.